ISSN-0971-8397

યોજના

સપ્ટેમ્બર-૨૦૧૯ | વિકાસને સમર્પિત માસિક | ₹ ૨૨

ભારતનું પુનરુત્થાન

ગ્રામીણ ગરીબીનો ઉકેલઃ આજીવિકાનો વિકાસ અને વૈવિધ્યીકરણ
અમરજીત સિંહા

ઊર્જાઃ સામાજિક-આર્થિક વૃદ્ધિનું મુખ્ય પ્રેરકબળ
સુમંત સિંહા

જ્ઞાન આધારિત સમાજનું નિર્માણ
ગોપાલન માધવન નાયર

ફોકસ
સુશાસનમાં સુધારણા
યોગેશ સુરી

વિશેષ લેખ
$૫ ટ્રિલિયનના અર્થતંત્ર માટે કૌશલ્યો
દિલીપ શિનોય

સ્વતંત્રતા દિવસે પ્રધાનમંત્રીના સંબોધનના મુખ્ય અંશો

- ૭૩મા સ્વતંત્રતા દિવસ અને રક્ષાબંધનના પાવન પર્વ પ્રસંગે હું તમામ દેશવાસીઓને, ભાઈઓ અને બહેનોને મારી હાર્દિક શુભેચ્છા અને શુભકામનાઓ પાઠવું છું.
- દેશ જ્યારે સ્વતંત્રતાના ઉત્સવની ઉજવણી કરી રહ્યો છે ત્યારે દેશના વિભિન્ન વિસ્તારોના લોકો પૂરને કારણે મુશ્કેલીઓનો સામનો કરી રહ્યા છે. કેન્દ્ર, રાજ્ય અને અન્ય સંગઠનો પરિસ્થિતિને સામાન્ય કરવા માટે ભગીરથ પ્રયાસો કરી રહ્યા છે.
- નવી સરકારની રચના થયાના ૧૦ સપ્તાહની અંદર જ કલમ-૩૭૦ અને ૩૫Aને દૂર કરવી એ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના સ્વપ્નને પરિપૂર્ણ કરવાની દિશામાં એક મહત્ત્વપૂર્ણ પગલું છે. એવું કાર્ય જે છેલ્લાં ૭૦ વર્ષમાં નહોતું કરાયું તેને ૭૦ દિવસમાં જ પરિપૂર્ણ કરી લેવામાં આવ્યું છે. કલમ-૩૭૦ અને ૩૫A ની નાબૂદીને રાજ્યસભા અને લોકસભા બંનેમાં બેતૃતિયાંશ બહુમતિથી પસાર કરવામાં આવી છે.
- જો આપણે સતી પ્રથાને નાબૂદ કરી શકીએ, કન્યા ભ્રૂણ હત્યા વિરુદ્ધ સખત કાયદો ઘડી શકીએ અને બાળવિવાહ અને દહેજપ્રથા સામે આકરી કાર્યવાહી કરી શકીએ તો આપણે ત્રણ તલાક વિરુદ્ધ પણ આપણા અવાજને ઉઠાવી શકીએ છે. તે પ્રમાણે જ અમે આપણી મુસ્લિમ મહિલાઓના અધિકારોની રક્ષા માટે ત્રણ તલાક વિરુદ્ધ કાયદો ઘડ્યો છે.
- આતંકવાદને લગતા કાયદામાં ધરખમ સુધારા કરાયા છે અને તેમને વધારે કડક અને શક્તિશાળી બનાવવામાં આવ્યા છે.
- એક મહત્ત્વપૂર્ણ પગલાં હેઠળ પ્રધાનમંત્રી કિસાન સન્માન નિધિ યોજનાના લાભાર્થી એવા ખેડૂતોના બેન્ક ખાતામાં ૯૦,૦૦૦ કરોડ રૂપિયાની રકમ ટ્રાન્સફર કરવાની પ્રક્રિયા ચાલી રહી છે.
- ખેડૂતો અને નાના ઉદ્યોગસાહસિકો માટે પેન્શન યોજનાને પણ અમલમાં મૂકવામાં આવી છે, જેની પહેલાં ક્યારેય કલ્પના પણ નહોતી કરવામાં આવી.
- જળસંકટના પડકારોના નિરાકરણ માટે, જળશક્તિ નામે એક અલગ સમર્પિત મંત્રાલયની રચના કરવામાં આવી છે.
- આવનારા દિવસોમાં કેન્દ્ર અને રાજ્યો સાથે મળીને જળ-જીવન મિશનને આગળ વધારશે અને તેના માટે ૩.૫ લાખ કરોડ કરતાં પણ વધારે રકમ ફાળવવામાં આવી છે.
- દેશમાં તબીબો, આરોગ્ય સુવિધાઓ અને તંત્રની તાતી જરૂરિયાત છે. તબીબી શિક્ષણને પારદર્શક બનાવવા માટે એક મહત્ત્વપૂર્ણ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો છે.
- દેશે બાળકોના સંરક્ષણ માટે એક મજબૂત કાયદો ઘડ્યો છે.
- ૨૦૧૪-૧૯નો સમયગાળો જરૂરિયાતોની પૂર્તિનો સમય હતો, ૨૦૧૯થી આગળનો સમય મહેચ્છાઓ અને સ્વપ્નને પૂર્ણ કરવાનો છે.

Cont...

Follow us on Facebook - https://www.facebook.com/pages/Yojana-Journal

ISSN-0971-8397

www.yojana.gov.in

સપ્ટેમ્બર-૨૦૧૯

યોજના

Let noble thoughts come to us from all sides - Rig Veda

વિકાસને સમર્પિત

વર્ષ : ૪૭ અંક : ૦૬ સળંગ અંક : ૮૨૫ કિંમત : ₹ ૨૨

અપર મહાનિદેશક : ડૉ. ધીરજ કાકડિયા

મુખ્ય તંત્રી : શમીમા સિદ્દિકી

તંત્રી : જે. એસ. પટેલ

છૂટક નકલ : ₹ ૨૨-૦૦,

વાર્ષિક લવાજમ : ₹ ૨૩૦-૦૦,

બે વર્ષ : ₹ ૪૩૦-૦૦,

ત્રણ વર્ષ : ₹ ૬૧૦-૦૦.

લવાજમની રકમ "S.B.I. A/c. No. 515-08-10, Yojana (Guj.)"ના નામે ચેક/ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી સરનામે મોકલી શકાશે.

લવાજમ માટે "yojanagujarati@gmail.com" પર e-mail કરવો, માર્ગદર્શિકા અને સબસ્ક્રિપ્શન ફોર્મ માગવું. સાથે તમારું પૂરું નામ-સરનામું, પિન કોડ, ઈમેલ-આઈ.ડી., મોબાઈલ નંબર મોકલવા. યોજના ગુજરાતીનું લવાજમ

ઑનલાઈન ભરી શકાશે :

(1) https://bharatkosh.gov.in/Product/Product

(2) https://www.publicationsdivision.com/beta01/

(3) http://yojana.gov.in

વિકાસને વાચા આપતું આ માસિક ગુજરાતી, અંગ્રેજી, હિંદી, મરાઠી, આસામી, તામિલ, તેલુગુ, બંગાળી, મલયાલમ, ઉર્દૂ, કન્નડ, પંજાબી અને ઉડિયા ભાષામાં પ્રકાશિત થાય છે.

DISCLAIMER : The views expressed in various articles are those of the authors' and they do not necessarily reflect the views of the Government or the organisation they work for. Maps, flags, photos & design are only indicative. They do not reflect the political map or legal representation of the flag of India / any other country.

www.publicationsdivision.nic.in

@DPD_India

Kindly inform us if photocopies of Yojana are being sold.

વિષયસૂચિ

તંત્રીલેખ : પ્રગતિના પંથે આગેકૂચ ૪

ગ્રામીણ ગરીબીનો ઉકેલ: આજીવિકાનો વિકાસ અને વૈવિધ્યીકરણ
અમરજીત સિંહા ૫

ઊર્જા: સામાજિક-આર્થિક વૃદ્ધિનું મુખ્ય પ્રેરકબળ
સુમંત સિંહા ૧૧

જ્ઞાન આધારિત સમાજનું નિર્માણ
ગોપાલન માધવન નાયર ૧૪

સુશાસનમાં સુધારણા
યોગેશ સુરી ૧૭

$5 ટ્રિલિયનના અર્થતંત્ર માટે કૌશલ્યો
દિલીપ શિનોય ૨૧

ભારતીય આરોગ્ય પ્રણાલીઓમાં પરિવર્તન
ચંદ્રકાંત લહારીયા ૨૬

$5 ટ્રિલિયનના અર્થતંત્ર તરફ ભારતની સફર
રણજિત મહેતા ૩૧

જળસંચય: રાષ્ટ્રીય આંદોલન તરીકે
સવિતા ૩૫

આગામી પેઢી માટે માળખાકીય વિકાસ
ક્રિષ્ણા દેવ ૩૯

શું તમે જાણો છો? ભૂગર્ભ જળસંરક્ષણની ઉત્તમ પ્રણાલીઓ ૪૭

ડેવલપમેન્ટ રોડમેપ: 'ચંદ્રયાન-૨'ના લોન્ચિંગ પ્રસંગે પ્રધાનમંત્રીનું સંબોધન ૪૯

પ્રકાશન વિભાગના ઈ-પ્રોજેક્ટ્સ લોન્ચ કરવામાં આવ્યા ૫૦

હિન્દ છોડો ચળવળની જયંતી પ્રસંગે રાષ્ટ્રપતિશ્રીને ગાંધી આલબમ પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યો ૫૨

સ્વતંત્રતા દિવસે પ્રધાનમંત્રીના સંબોધનના મુખ્ય અંશો ૫૪

યોજના કાર્યાલય, પ્રકાશન વિભાગ
માહિતી અને પ્રસારણ મંત્રાલય, ભારત સરકાર
C/o પ્રેસ ઈન્ફર્મેશન બ્યૂરો, બીજો માળ, અખંડાનંદ હોલ
મધર ટેરેસા રોડ, સીએનઆઈ ચર્ચની નજીક
ભદ્ર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧ (ગુજરાત)
ફોન : ૦૭૯-૨૬૫૮૮૬૬૯
E-mail : yojanagujarati@gmail.com

લવાજમ અંગેની માહિતી શનિવાર, રવિવાર અને જાહેર રજાઓ સિવાયના દિવસોમાં બપોરના ૨ થી સાંજના ૪ વાગ્યા સુધી **ફોન :** ૦૭૯-૨૬૫૮૮૬૬૯ પર મળશે.
કુલ પાનાં : ૫૬

ISSN-0971-8397

યોજના

પ્રગતિના પંથે આગેકૂચ

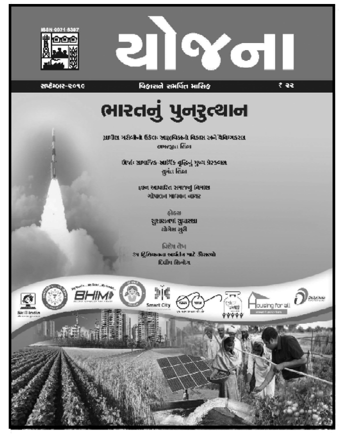

અત્યારે ભારત માળખાગત સુવિધા, નવીનતા, અંતરિક્ષ ટેક્નોલોજી, સંસાધનોના સંરક્ષણ વગેરે જેવાં અનેક ક્ષેત્રોમાં નવી ઊંચાઈ હાંસલ કરવા પ્રગતિના પંથે અગ્રેસર છે. વહીવટી, નીતિઓ અને સંસ્થાઓની ગુણવત્તાઓમાં સુધારાઓથી લઈને આંતરરાષ્ટ્રીય ધારાધોરણો સ્થાપિત કરવા સુધી ભારતે આધુનિક રાષ્ટ્ર તરીકે વિકસાવવા માટે નોંધપાત્ર હરણફાળ ભરી છે ત્યારે સાથે-સાથે પોતાનાં પરંપરાગત મૂળિયાં જાળવી રાખ્યાં છે. આંતરરાષ્ટ્રીય પ્લેટફોર્મ પર ભારતે ઉચિત રીતે ટોચનાં રાષ્ટ્રોની હરોળમાં એનું સ્થાન મેળવ્યું છે. એટલે પરિવર્તનનું આ ચક્ર સરકારને "ઈનેબલર" (સક્ષમકર્તા) બનાવે છે, નહી કે ફક્ત "પ્રોવાઈડર" (પ્રદાતા). જેમ પ્રધાનમંત્રીએ એક વાર જણાવ્યું હતું કે ભારતે ફક્ત સંવર્ધિત પ્રગતિ કરવી જ પૂરતી નથી પણ પરિવર્તનના પડકારો ઝીલવાની જરૂર છે. આ માટે સંપૂર્ણ પરિવર્તનની જરૂર છે. તેમના કહેવા મુજબ ભારતનું પરિવર્તન વહીવટના પરિવર્તન વિના ન થઈ શકે, વહીવટમાં પરિવર્તન માનસિકતામાં ફેરફાર વિના ન થઈ શકે અને માનસિકતામાં ફેરફાર કરવા માટે ક્રાંતિકારી વિચારોની જરૂર છે.

ભારત શહેરી-ગ્રામીણ, કૃષિ-ઔદ્યોગિક અને ઔપચારિક-અનૌપચારિક કૌશલ્યનો વિશિષ્ટ સમન્વય ધરાવે છે. ભારતની વિકાસ યોજના કે એની વિકાસયાત્રા હસ્તક્ષેપ, વિચારો અને અભિગમોની દૃષ્ટિએ વિશિષ્ટ છે. દુનિયામાં સૌથી વધુ યુવા ધન ધરાવતા દેશોમાંના એક તરીકેનો એને લાભ મળ્યો છે, જેની સાથે ભારત પ્રચુર સંભવિતતા ધરાવે છે. રોજગારી અને કુશળતા માટે પહેલ, એમએસએમઈ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત, સંશોધન અને 'સ્ટડી ઈન ઈન્ડિયા' જેવા પ્રોગ્રામ વગેરે કેટલાંક વિવિધ પગલાં છે, જે પ્રગતિ માટે હાથ ધરવામાં આવ્યાં છે. નેશનલ હેલ્થ પોલિસી-૨૦૧૭, ચંદ્રયાન-૨, ડાયરેક્ટ બેનિફિટ ટ્રાન્સફર જેવી અન્ય કેટલીક પહેલ સાથે ભારતે વિકાસના માર્ગે અગ્રેસર થવા મહત્ત્વપૂર્ણ હરણફાળ ભરી છે. દેશનાં કીમતી જળ સંસાધનોનાં સંરક્ષણ, વિકાસ અને વ્યવસ્થાપન સાથે સંબંધિત કાર્યક્રમોનાં સંકલન માટે અને નીતિગત માર્ગદર્શિકા તૈયાર કરવા માટે જળ શક્તિ મંત્રાલયની રચના કરવામાં આવી છે.

વર્ષ ૨૦૨૪ સુધીમાં ભારતને ૫ ટ્રિલિયન ડોલરનું અર્થતંત્ર બનાવવાના લક્ષ્યાંકને હાંસલ કરવા માળખાગત ક્ષેત્ર, નાણાકીય સેવાઓ, ઇ-ગવર્નન્સ, બેન્કિંગ, શિક્ષણ, કૃષિ, હેલ્થ કેર અને લોજિસ્ટિક્સ જેવાં ક્ષેત્રોમાં વિવિધ નાગરિક કેન્દ્રિત પહેલ શરૂ કરવામાં આવી છે. એ જ રીતે ગ્રામીણ વીજળીકરણ, સ્માર્ટ સિટીઝ, સ્વચ્છ ભારત, ભારતમાલા વગેરે પહેલ સંપૂર્ણ વિકાસ અને નવસર્જન માટે વિસ્તૃત પહોંચ ધરાવે છે.

એટલે રાષ્ટ્રનિર્માણ માટે અસરકારક, જવાબદાર અને પારદર્શક વ્યવસ્થા ઊભી કરવી મહત્ત્વપૂર્ણ છે. આ પહેલ જાહેર ભાગીદારી અને અભૂતપૂર્વ રીતે સર્વસમાવેશકતાને શક્ય બનાવે છે. આ નાગરિકોને વિકાસગાથામાં સક્રિય ભાગીદાર પણ બનાવે છે, જેમાં ભારત આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તર સાથે જોડાયેલું છે તથા આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રયાસોમાં પ્રદાન પણ કરે છે. સરકારની ભૂમિકા અને કેન્દ્રિત ક્ષેત્રો વિસ્તૃત અને ગતિશીલ છે. એના જનતરફી, વૃદ્ધિલક્ષી, પારદર્શક અને સક્રિય જોડાણ સાથે સરકાર વિકાસના માર્ગે લોકોને સતત સાથે લઈ રહી છે.

ગ્રામીણ ગરીબીનો ઉકેલઃ આજીવિકાનો વિકાસ અને વૈવિધ્યીકરણ

અમરજીત સિંહા

સસ્ટેનેબલ ડેવલપમેન્ટ ગોલ્સ (SDGs) જણાવે છે કે ગરીબી બહુપરિણામીય છે એટલે ગરીબી દૂર કરવા માટે વિવિધ પ્રકારનાં કાર્યક્રમોની જરૂર છે. ગરીબી દૂર કરવા માટે બિનકૃષિ આજીવિકાઓ અને વિવિધ પ્રકારની આજીવિકાઓની જરૂર છે. છેલ્લાં ચાર વર્ષમાં ગ્રામીણ માળખાગત સુવિધા, આજીવિકામાં વિવિધતા લાવવા અને ગરીબી દૂર કરવા માટે નાણાકીય સંસાધનોમાં વધારો જોવા મળ્યો છે. વર્ષ ૨૦૧૭-૧૮માં વાર્ષિક ખર્ચ વર્ષ ૨૦૧૨-૧૩ના બમણાથી વધારે ખર્ચ થયો છે. ગ્રામીણ વિકાસના તમામ કાર્યક્રમો આજીવિકા વિકાસ અને વિવિધતા લાવવા માટે અનુરૂપ છે.

સસ્ટેનેબલ ડેવલપમેન્ટ ગોલ્સ (SDGs) જણાવે છે કે ગરીબી બહુપરિણામીય છે એટલે ગરીબી દૂર કરવા માટે વિવિધ પ્રકારના કાર્યક્રમોની જરૂર છે. નીચેની આકૃતિમાં ગરીબમુક્ત ગ્રામીણ વસાહતો ઊભી કરવા માટેના પડકારો દર્શાવ્યા છે. ગરીબી દૂર કરવા માટે બિનકૃષિ આજીવિકાઓ અને વિવિધ પ્રકારની આજીવિકાઓની જરૂર છે. તાજેતરમાં પ્રાપ્ત થયેલા આંકડા જણાવે છે કે ગ્રામીણ અર્થતંત્રમાં અડધોઅડધ હિસ્સો ઉત્પાદનનો અને એક તૃતીયાંશ સેવા ક્ષેત્રનો છે. આજીવિકા વિકાસ અને એમાં વિવિધતા લાવીને આવક અને રોજગારી ઊભી કરવી એ ભવિષ્યનો સ્પષ્ટ માર્ગ છે.

૨) છેલ્લાં ચાર વર્ષમાં ગ્રામીણ માળખાગત સુવિધા, આજીવિકામાં વિવિધતા લાવવા અને ગરીબી દૂર કરવા માટે નાણાકીય સંસાધનોમાં વધારો જોવા મળ્યો છે. એના પરિણામે ગ્રામીણ વિકાસના વિભાગના કાર્યક્રમો માટે ફાળવણીની દૃષ્ટિએ ગરીબ કુટુંબોની સુખાકારીમાં સુધારો થયો છે. વાસ્તવિક ખર્ચ અને બજેટ અંદાજો (BEs) ટેબલ-૧માં દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

ટેબલ-I: ગ્રામીણ વિકાસ વિભાગનો વાસ્તવિક ખર્ચઃ

વર્ષ	ગ્રામીણ વિકાસ યોજનાનો ખર્ચ (રૂ. કરોડમાં)
૨૦૧૨-૧૩	૫૦,૧૬૨
૨૦૧૩-૧૪	૫૮,૬૩૦
૨૦૧૪-૧૫	૬૭,૨૬૩
૨૦૧૫-૧૬	૭૭,૩૨૧
૨૦૧૬-૧૭	૯૫,૦૯૯
૨૦૧૭-૧૮ (RE)	૧,૦૫,૪૪૮*
૨૦૧૮-૧૯	**૧,૧૨,૪૦૩.૯૨****

* વર્ષ ૨૦૧૭-૧૮ માટે સંશોધિત અંદાજો. ** વર્ષ ૨૦૧૮-૧૯ માટે બજેટ અંદાજો.
સ્ત્રોતઃ ગ્રામીણ વિકાસ મંત્રાલય

ગરીબમુક્ત ગ્રામીણ વસાહતો :

૩) વર્ષ ૨૦૧૭-૧૮માં વાર્ષિક ખર્ચ વર્ષ ૨૦૧૨-૧૩ના વાર્ષિક ખર્ચની સરખામણીમાં બમણાથી વધારે હતો. આ સમયગાળા દરમિયાન ગ્રામીણ ગરીબીની સમસ્યાનું સમાધાન કરવા માટે ભંડોળના વધારે ચાર સ્ત્રોત પ્રદાન કરવામાં આવ્યા હતાઃ

- બિનહિમાલયન રાજ્ય માટે કાર્યક્રમો હેઠળ વહેંચણીનો રેશિયો ૬૦:૪૦ અને હિમાલયન રાજ્ય માટે આ રેશિયો ૯૦:૧૦ બન્યો હતો.
- પ્રધાનમંત્રી આવાસ યોજના – ગ્રામીણ (PMAY-G) હેઠળ અગાઉ ૭૫:૨૫ની વહેંચણીનો રેશિયો ૬૦:૪૦ બન્યો, જેના પગલે ભારત સરકારની રૂ. ૮૧,૯૭૫ કરોડની જોગવાઈ સામે રાજ્યનો હિસ્સો ૩ વર્ષમાં કુલ રૂ. ૪૫,૦૦૦ કરોડ થયો.
- ડિસેમ્બર-૨૦૧૫થી પ્રધાનમંત્રી ગ્રામ સડક યોજના (PMAY-G) ફંડમાં રાજ્યએ ૪૦% પ્રદાન આપવાની શરૂઆત કરી હતી.
- એમાં દર વર્ષે રાજ્યના રૂ. ૮૦૦૦થી રૂ.૯૦૦૦ કરોડના વધારાના હિસ્સાનો ઉપયોગ થયો હતો, જે અગાઉ PMGSY માટે ઉપલબ્ધ નહોતો.
- નેશનલ સોશિયલ આસિસ્ટન્સ પ્રોગ્રામ (NSAP), દીનદયાળ અંત્યોદય યોજના – નેશનલ રૂરલ લાઈવલીહૂડ્સ મિશન (DAY-NRLM) વગેરે જેવા કાર્યક્રમોમાં આ જ પ્રકારનો વધારો થયો હતો, જેનાં પરિણામ રેશિયો અગાઉના ૭૫:૨૫ના બદલે ૬૦:૪૦ થયો હતો.

(ક) વર્ષ ૨૦૧૭-૧૮થી હાઉસિંગ પ્રોગ્રામ હેઠળ એક્સ્ટ્રા બજેટરી રિસોર્સીસ (EBR) દ્વારા વધારાનાં સંસાધનો ઊભાં કરવામાં આવ્યાં હતાં, ગ્રામીણ માટે વર્ષ ૨૦૧૭થી વર્ષ ૨૦૧૯માં કુલ એક્સ્ટ્રા બજેટરી ફંડ્સ રૂ. ૨૧,૯૭૫ કરોડ ઊભું કરવામાં આવ્યું છે/આવી રહ્યું છે. EBR દ્વારા રૂ. ૭૩૨૯.૪૩ કરોડની વહેંચણી થઈ ગઈ છે.

(ખ) ૧૪મા નાણાંપંચ હેઠળ ફંડનું હસ્તાંતરણ ૧૩મા નાણાંપંચ હેઠળ ફાળવણીની સરખામણીમાં વધ્યું છે. આ ટેબલ- IIમાં જોઈ શકાશે.

ટેબલ-II : ૧૪મા નાણાંપંચ હેઠળ ફાળવણી:

વર્ષ	કુલ ફાળવણી (રૂ. કરોડમાં)
૨૦૧૫-૧૬	૨૧,૫૧૦.૪૬
૨૦૧૬-૧૭	૩૩,૮૭૦.૫૨
૨૦૧૭-૧૮	૩૨,૪૨૩.૭૨

છેલ્લાં પાંચ વર્ષમાં મહિલા સેલ્ફ-હેલ્પ ગ્રૂપ્સ (SHGs) દ્વારા બેંક લોન તરીકે કુલ રૂ. ૧.૬૪ લાખ કરોડ એકત્રીત કરવામાં આવ્યા છે. DAY-NRLM અંતર્ગત બાકી નીકળતી બેંક લોન વર્ષ ૨૦૧૩-૧૪માં રૂ. ૩૧૮૬૫ કરોડથી વધીને વર્ષ ૨૦૧૭-૧૮માં બમણાં કરતાં વધારે રૂ. ૬૯૭૩૩ કરોડ થઈ ગઈ છે.

૪) સ્વચ્છ ભારત મિશન (SBM) પર ભાર તથા ગરીબો માટે કૃષિ મંત્રાલય અને અન્ય માળખાગત સુવિધાઓ અને આજીવિકા કાર્યક્રમોની ફાળવણીમાં વધારો, ગ્રામીણ ભારતને નાણાકીય સંસાધનોનું સંપૂર્ણ હસ્તાંતરણ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. આ માટેના મોટા હિસ્સાથી આવક અને રોજગારીમાં વધારો થયો છે.

૫) ગ્રામીણ વિકાસ વિભાગ ગરીબ કુટુંબોની આજીવિકાના વિકાસ અને વિવિધતા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. જુલાઈ- ૨૦૧૫માં જાહેર થયેલ સોશિયો ઈકોનોમિક કાસ્ટ સેન્સસ (SECC) ૨૦૧૧ સરકારી કાર્યક્રમો હેઠળ લાભાર્થીઓની પસંદગી માટે પુરાવા આધારિત માપદંડ પ્રદાન કરે છે.

ઉજ્જવલા હેઠળ એલપીજી ગેસ જોડાણ પ્રદાન કરવા, સૌભાગ્ય હેઠળ કુટુંબોને ફ્રી વીજ જોડાણ, PMAY-G હેઠળ લાભાર્થીઓની પસંદગી કરવા તથા રાષ્ટ્રીય સ્વાસ્થ્ય સંરક્ષણ માટે આયુષ્માન ભારત હેઠળ પસંદગી કરવાના વંચિતતાના માપદંડનો ઉપયોગ કરવાથી સુનિશ્ચિતતા થાય છે કે પ્રાથમિકતાના ધોરણે વિકાસના લાભ છેવાડાના માનવી સુધી પહોંચશે.

SECCનો ઉપયોગ મહાત્મા ગાંધી નેશનલ રૂરલ એમ્પ્લોયમેન્ટ ગેરન્ટી સ્કીમ (MGNREGS) હેઠળ રાજ્યને શ્રમ બજેટને અંતિમ ઓપ આપવા તેમજ દીનદયાળ અંત્યોદય યોજના – નેશનલ રૂરલ લાઈવલીહૂડ્સ મિશનના જ હેઠળ વંચિતતા ધરાવતાં કુટુંબોમાંથી તમામ મહિલાઓની નોંધણી પર ભાર મૂકવાથી ગરીબ વિસ્તારોને પ્રાથમિકતા મળે એવી સુનિશ્ચિતતા થઈ છે.

૬) ગ્રામીણ વિકાસના તમામ કાર્યક્રમો આજીવિકા વિકાસ અને વિવિધતા સાથે સુસંગત હતા. મહાત્મા ગાંધી નેશનલ રૂરલ એમ્પ્લોયમેન્ટ ગેરન્ટી સ્કીમ ટકાઉ મિલકતો અને જળસચંય પર કેન્દ્રિત કરતી હતી તથા કૃષિ જળાશયો, કૂવાઓનું ખોદકામ, ઘેટાંનાં શેડ, મરઘી માટેના શેડ, હાઉસિંગ સપોર્ટ અને ડેરી શેડ માટે સપોર્ટ જેવા વ્યક્તિગત લાભ માટે આજીવિકા પેદા કરવા માટે પણ કાર્યરત હતી.

પશુ સંસાધનો માટે સબસિડી કાર્યક્રમો સાથે અને કૃષિ તથા આનુષંગિક ક્ષેત્રોમાં આવકમાં વધારો કરવા કૃષિના પ્રદાન માટે આજીવિકાનું જોડાણ કરવામાં આવ્યું છે. ગ્રામીણ આજીવિકા વિકાસ અને વિવિધતામાં ફળફળાદિ અને શાકભાજીઓના ઉત્પાદનમાં વૃદ્ધિ તથા પશુ સંસાધનો દ્વારા વૃદ્ધિ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

છેલ્લાં ચાર વર્ષ દરમિયાન હાથ ધરવામાં આવેલી આજીવિકા અને આવક તથા રોજગારીને ટેકો આપતી કેટલીક નક્કર પહેલઃ

(i) જળસંચયનાં કાર્યોનો લાભ ૧૪૩ લાખ હેક્ટર જમીનને પ્રદાન કરવામાં આવ્યો છે.

(ii) મોટી સંખ્યામાં જળસંરક્ષણ સમુદાય માળખાનું નિર્માણ થવા ઉપરાંત સિંચાઈ માટે આશરે ૧૫ લાખ તળાવ અને ૪ લાખ કૂવા સિંચાઈ માટે બન્યા છે.

(iii) મહિલા SHGS દ્વારા ૬૨૨૨થી વધારે કસ્ટમ હાઈરિંગ સેન્ટર્સનું મેનેજમેન્ટ સંપૂર્ણપણે કાર્યરત થયું છે.

(iv) SHG મહિલાઓ વચ્ચે બેંકિંગ કોરસ્પોન્ડેન્ટ્સ (BCs) તરીકે ૧૧૦૦૦ બેંક સખીઓ અને ૭૭૩ બેંક મિત્રોને તાલીમ આપવામાં આવી છે.

(v) બિનરસાયણ આધારિત કૃષિ પારિસ્થિતિક કાર્યક્રમો હેઠળ ૩૩ લાખ મહિલા ખેડૂતોને ટેકો આપવામાં આવ્યો છે.

(vi) ૮૬૦૦૦ ઉત્પાદક જૂથો અને ૧૨૬ કૃષિ ઉત્પાદક કંપનીઓ સ્થાપિત કરવામાં આવી છે.

(vii) ગ્રામીણ પરિવહન માટે આજીવિકા

ટેબલ-III : SECC ૨૦૧૧ હેઠળ વંચિતતાઃ

વિગત	વંચિત કુટુંબો
કાચી દીવાલ અને કાચી છત સાથે રૂમ વિના કે એક રૂમ ધરાવતું ઘર (D1)	૨,૩૭,૩૧,૬૭૪
૧૬થી ૫૯ વર્ષ વચ્ચેની વય ધરાવતા કોઈ પુખ્ત સભ્ય ન હોય (D2)	૬૫,૧૫,૨૦૫
૧૬થી ૫૯ વર્ષ વચ્ચેની વય ધરાવતા કોઈ પુખ્ત પુરુષ સભ્ય વિના મહિલાપ્રધાન કુટુંબો (D3)	૬૮,૯૬,૦૧૪
દિવ્યાંગ સભ્ય અને સક્ષમ શરીર ધરાવતા પુખ્ત સભ્ય વિના (D4)	૭,૧૬,૦૪૫
અનુસૂચિત જાતિ/અનુસૂચિત જનજાતિનાં કુટુંબો (D5)	૩,૮૫,૮૨,૨૨૫
૨૫ વર્ષથી વધારે વય ધરાવતા કોઈ સાક્ષર સભ્ય વિના (D6)	૪,૨૧,૪૭,૫૬૮
છૂટક મજૂરી કરતાં જમીનવિહોણા કુટુંબો (D7)	૫,૩૭,૦૧,૩૮૩
અન્ય ૧૬ લાખ કુટુંબોનો સમાવેશ આપમેળે ગરીબોમાં અતિ ગરીબ કુટુંબો તરીકે થયો છે.	

ગ્રામીણ એક્સપ્રેસ યોજના અંતર્ગત મહિલા ડ્રાઈવરો સાથે માર્ગો પર ૪૪૯ વાહનો ફરે છે.

(viii) બિહાર, ઉત્તરપ્રદેશ, ઝારખંડ, રાજસ્થાન વગેરે અંતરિયાળ વિસ્તારોમાં આશરે ૪૦૦૦ મહિલા સભ્યો દ્વારા ૯ લાખથી વધારે સોલર લેમ્પ એસેમ્બલ થયા હતા.

(ix) ૬૦૦૦થી વધારે બેરફૂટ ટેકનિશિયનોને તાલીમ અને સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવ્યાં હતાં.

(x) છેલ્લાં ચાર વર્ષ દરમિયાન દીનદયાળ ઉપાધ્યાય ગ્રામીણ કૌશલ્ય યોજના (DDU-GKY) હેઠળ વેતન રોજગારી માટે ૩.૫૪ લાખ ઉમેદવારોને સફળતાપૂર્વક પ્લેસિંગ આપવામાં આવ્યું હતું અને રૂરલ સેલ્ફ એમ્પ્લોયમેન્ટ ટ્રેનિંગ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ્સ (RSETIs) હેઠળ સ્વરોજગારી માટે ૧૨.૬૫ લાખ ઉમેદવારોને સેટલ કરવામાં આવ્યાં હતાં.

(xi) હાઉસિંગ પ્રોગ્રામ અંતર્ગત ૧૦,૯૪૯ ગ્રામીણ કડિયાઓને તાલીમ અને સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવ્યાં હતાં.

૭) નેશનલ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ પબ્લિક ફાઈનાન્સ એન્ડ પોલિસીને આવક અને રોજગારી પર પ્રધાનમંત્રી આવાસ યોજના – ગ્રામીણ (PMAY-G)ની આકારણીની અસરની વિનંતી કરવામાં આવી હતી. રિપોર્ટમાં જાણકારી આપવામાં આવી હતી કે, “ગ્રામીણ વિકાસ મંત્રાલય (એમઓઆરડી) દ્વારા અને ‘આવાસસોફ્ટ’ મારફતે ઉપલબ્ધ વર્ષ ૨૦૧૬-૧૭થી નિર્માણ થયેલાં અને નિર્માણાધીન મકાનો વિશેની માહિતીનો ઉપયોગ કરીને અમારો અંદાજ છે કે આ યોજનાએ આશરે ૫૨.૪૭ કરોડ માનવ દિવસોની રોજગારીનું નિર્માણ કર્યું હશે, એમાંથી આશરે ૨૦.૮૫ કરોડ માનવ દિવસો કુશળ શ્રમિકો માટેના છે અને બાકીનાં ૩૧.૬૨ કરોડ માનવ દિવસો બંને વર્ષ માટે અકુશળ શ્રમિકો માટેનાં છે.”

૮) ગ્રામીણ માળખાગત સુવિધા માટે પ્રધાનમંત્રી ગ્રામ સડક યોજના (PMGSY) મુખ્ય કાર્યક્રમ બની ગયો છે અને છેલ્લાં ચાર વર્ષ દરમિયાન ૧.૬૯ લાખ કિલોમીટરના માર્ગોનું નિર્માણ થયું હતું. વર્ષ ૨૦૧૧-૧૨થી અત્યાર સુધી નિર્માણ થયેલા સરેરાશ રોડની લંબાઈ ટેબલ IVમાં દર્શાવવામાં આવી છે.

૯) માર્ગ નિર્માણ કાર્યક્રમોમાં વધારો થવાથી પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એમ બંને

ટેબલ-IV: PMGSY હેઠળ દરરોજ નિર્માણ થયેલા કુલ રોડની લંબાઈ:

વર્ષ	PMGSY હેઠળ દરરોજ નિર્માણ થયેલા સરેરાશ રોડની લંબાઈ (કિલોમીટરમાં)
૨૦૧૧-૧૨	૮૫
૨૦૧૨-૧૩	૬૬
૨૦૧૩-૧૪	૬૯
૨૦૧૪-૧૫	૧૦૦
૨૦૧૫-૧૬	૧૦૦
૨૦૧૬-૧૭	૧૩૦
૨૦૧૭-૧૮	૧૩૪

પ્રકારની રોજગારી પેદા થઈ છે. ગ્રામીણ માર્ગોના નિર્માણના કુલ ખર્ચનો સરેરાશ ચોથો ભાગ કુશળ, અર્ધકુશળ અને અકુશળ વેતન રોજગારીમાં પ્રદાન કરે છે. છેલ્લાં ત્રણ વર્ષમાં કેન્દ્ર સરકારની વાર્ષિક ફાળવણી વધીને રૂ. ૧૯૦૦૦ કરોડ થઈ હતી. આ રાજ્યના રૂ. ૮૦૦૦ કરોડથી રૂ. ૯૦૦૦ કરોડના હિસ્સાનો ઉપયોગ કરવા સક્ષમ છે. માર્ગ નિર્માણ માટે આશરે રૂ. ૭૦,૦૦૦ કરોડથી રૂ. ૮૦,૦૦૦ કરોડ ઉપલબ્ધ થયા હતા. ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં આવક અને રોજગારી માટેના કાર્યક્રમો સાથે ૨૫% પ્રત્યક્ષ રોજગારીનું સર્જન થયું છે, જે મોટી સંખ્યા છે.

૧૦) મહાત્મા ગાંધી નેશનલ રૂરલ એમ્પ્લોયમેન્ટ ગેરન્ટી સ્કીમ (MGNREGS) આજીવિકાની સુરક્ષા વધારવાની ક્ષમતા ધરાવે છેઃ

- કેન્દ્ર સરકારની MGNREGSનાં અસરકારક અમલીકરણ માટેની કટિબદ્ધતા બજેટની ફાળવણીમાં વધારામાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. નાણાકીય વર્ષ ૨૦૧૭-૧૮માં રૂ. ૫૫,૧૬૭ કરોડની ફાળવણી કરવામાં આવી હતી, જે એની શરૂઆતથી અત્યાર સુધીમાં સૌથી વધારે છે.

વર્ષ	બજેટની ફાળવણી (રૂ. કરોડમાં)
૨૦૧૪-૧૫	૩૩,૦૦૦
૨૦૧૫-૧૬	૩૭,૩૪૬
૨૦૧૬-૧૭	૪૮,૨૨૦
૨૦૧૭-૧૮	૫૫,૧૬૭

- ફંડના વપરાશ (કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારના હિસ્સા સાથે)માં અગાઉના નાણાકીય વર્ષની સરખામણીમાં વધારો જોવા મળ્યો છે. નાણાકીય વર્ષ ૨૦૧૭-૧૮માં કુલ ખર્ચ રૂ. ૬૪,૨૨૮ કરોડ (પ્રોવિઝનલ) છે, જે એની શરૂઆતથી અત્યાર સુધી સૌથી વધારે છે.
- છેલ્લાં ૩ વર્ષમાં MGNREGS હેઠળ ઊભી થયેલા માનવ દિવસોની રોજગારી દર વર્ષે ૨૩૫ કરોડની રેન્જમાં છે. આ અગાઉનાં મોટાં ભાગનાં વર્ષથી વધારે છે, જે MGNREGS માટે ટકાઉ મિલકતો પર કેવી રીતે ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે અને ઈન્ડિવિડ્યુઅલ બેનિફિશિયરી સ્કીમ્સ (IBSs)એ માટે સ્થિર માગ કેવી રીતે પેદા કરી છે એ દર્શાવે છે. ટેબલમાં આંકડા MGNREGSની ટકાઉ મિલકતો દ્વારા આજીવિકાની સુરક્ષા માટે ઊંચી માગને વ્યક્ત કરે છે.

વર્ષ	માનવ દિવસોના કામનું નિર્માણ થયું હતું (રૂપિયા કરોડમાં)
૨૦૧૪-૧૫	૧૬૬.૨૧
૨૦૧૫-૧૬	૨૩૫.૧૪
૨૦૧૬-૧૭	૨૩૫.૬
૨૦૧૭-૧૮	૨૩૪.૩

૧૧) નેશનલ ફૂડ સિક્યોરિટી એક્ટ (NFSA)નું વિસ્તરણ કરવામાં આવ્યું છે, જે અંતર્ગત ચોખા કિલોગ્રામદીઠ રૂ.૩ અને ઘઉં કિલોગ્રામદીઠ રૂ. ૨ના ભાવે આપવામાં આવે છે, જેનાથી ગ્રામીણ કુટુંબોમાં ખાદ્ય સુરક્ષા ઊભી થઈ છે. ખાદ્ય ચીજવસ્તુઓની કિંમતની મોંઘવારી ઓછી રહેવાથી કૃષિ શ્રમ માટે ઉપભોક્તા કિંમત સૂચકાંકમાં વધારો થયો છે, કારણ કે કૃષિ મજૂરી માટે કન્ઝ્યુમર પ્રાઇસ ઈન્ડેક્સની ગણતરી કરવા માટે ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓના મોટા ભાગમાં ખાદ્ય ચીજવસ્તુઓ સામેલ છે.

જ્યારે કૃષિમજૂરી માટે મજૂરીના દર પર નજર કરો ત્યારે ચોખા અને ઘઉં પર સબસિડીઓ અને ગરીબ કુટુંબોને સસ્તા અનાજની ઉપલબ્ધતા ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ. વાસ્તવિક વેતનમાં સાધારણ વધારો થવાથી ખરીદક્ષમતામાં વધારો થાય છે, કારણ કે ચોખા અને ઘઉં જેવી ખર્ચની મુખ્ય ચીજવસ્તુઓને અસરકારક ઉપલબ્ધતા સાથે મોટી સબસિડી મળે છે.

૧૨) ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં ગરીબી સાથે વિવિધ પ્રકારનાં પાસાં સંકળાયેલાં છે. છેલ્લાં થોડાં વર્ષ દરમિયાન ગ્રામીણ કુટુંબોને સુખી અને સમૃદ્ધ બનાવવા વાસ્તવિક ફરક લાવવા વિવિધ ગ્રામીણ પહેલનો સમન્વય કરવા માટે પ્રયાસો થયા છે. આ પ્રયાસોએ કુટુંબોની ગરીબી અને ભૌગોલિક વિસ્તારોની ગરીબી એમ બંનેને દૂર કરવાની દિશામાં કામગીરી કરી છે. ગ્રામીણ કુટુંબો અને ગ્રામીણ ભૌગોલિક વિસ્તારોની ગરીબી સાથે સંકળાયેલાં પરિબળો નીચે મુજબ છેઃ

(A) ગ્રામીણ કુટુંબોની ગરીબીઃ

- શિક્ષણ અને કુશળતાનો અભાવ
- પોષણનો અભાવ અને નબળું સ્વાસ્થ્ય
- રોજગારીની પર્યાપ્ત તકોનો અભાવ
- મિલકતોથી વંચિતતા
- સલામત ઘરનો અભાવ
- જાહેર સેવાની મર્યાદિત સુલભતા
- વચેટિયાઓ/ભ્રષ્ટાચાર/શાહુકાર દ્વારા શોષણ
- મહિલાઓ/યુવાનો/ગરીબ કુટુંબોની સહિયારી સામાજિક મૂડીનો અભાવ

(B) ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં ગરીબીઃ

- ઉત્પાદન માટે ઓછી કિંમત – ચિંતા
- હિંસા/અપરાધ
- બિનપિયત કૃષિ/ચોમાસાની અનિયમિતતા
- મૂળભૂત માળખાગત સુવિધાઓનો અભાવ - માર્ગ, વીજળી, ઈન્ટરનેટ
- બજાર અને રોજગારીની સુલભતાનો અભાવ
- બિનકૃષિ તકોનો અભાવ

૧૩) ઉપરોક્ત ડેટા અને હસ્તક્ષેપ દર્શાવે છે કે છેલ્લાં થોડાં વર્ષ દરમિયાન ગ્રામીણ વિસ્તારોમાંથી ગરીબી દૂર કરવા માટે વધારે નાણાકીય સંસાધનો પ્રદાન કરવામાં આવ્યાં છે. એના પગલે આજીવિકામાં વિવિધતા અને વિકાસ દ્વારા આવક અને રોજગારી એમ બંનેમાં વૃદ્ધિ થઈ છે. ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ રૂરલ મેનેજમેન્ટ (IRMA) દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા મૂલ્યાંકન અભ્યાસોએ પણ આવકમાં વૃદ્ધિ, લાભદાયક મિલકતો અને ગામડાંમાં ઉદ્યોગસાહસિકોની પુષ્ટિ પણ કરી છે, જ્યાં મહિલા સ્વયંસહાય જૂથો સક્રિય છે. એ જ રીતે જળસંચયનાં અભ્યાસ મનરેગા હેઠળ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઈકોનોમિક ગ્રોથ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવ્યા છે, જે આવક, ઉત્પાદકતા, એકરદીઠ ઉત્પાદન અને પાણીનાં સ્તર વધ્યાં હોવાની પુષ્ટિ કરે છે. આ પ્રકારની વૃદ્ધિ મોટાં પાયે રોજગારીનું સર્જન કરશે.

લેખક ભારત સરકારના ગ્રામીણ વિકાસ વિભાગના સચિવ છે.

ઈ-મેલઃ
secyrd@nic.in

સ્વચ્છ સર્વેક્ષણ-૨૦૨૦નો પ્રારંભ

આવાસ અને શહેરી બાબતોના મંત્રાલયના રાજ્યકક્ષાના પ્રધાન (સ્વતંત્ર હવાલો) શ્રી હરદીપસિંઘ પુરીએ મંત્રાલય દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતા સ્વચ્છ સર્વેક્ષણ-૨૦૨૦ (SS ૨૦૨૦)ની ૫મી આવૃત્તિનો તા.૧૩ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૯ના રોજ પ્રારંભ કર્યો છે. તેમણે સ્વચ્છ સર્વેક્ષણ-૨૦૨૦ના ટુલ કિટ, સ્વચ્છ ભારત મિશન વોટર પ્લસ પ્રોટોકોલ અને ટુલ કિટ, સ્વચ્છ નગર- એક સુસંકલિત વેસ્ટ મેનેજમેન્ટ એપ તથા આર્ટિફિશિયલ ઈન્ટેલિજન્સથી ચાલતી 'mSBM' એપનો પણ પ્રારંભ કર્યો છે.

શ્રી પુરીએ જણાવ્યું હતું કે ફીલ્ડ સર્વે સાથેના સ્વચ્છ સર્વેક્ષણ-૨૦૨૦નું આયોજન જાન્યુઆરી-૨૦૨૦માં કરવામાં આવ્યું છે, જે એક નોંધપાત્ર બાબત છે, કારણ કે તેના દ્વારા આપણું સ્વચ્છ, કચરામુક્ત અને સ્વચ્છતા ધરાવતા 'ન્યૂ ઈન્ડિયા'ની ભાવનાનો પુનરોચ્ચાર થશે. મંત્રીશ્રીએ સ્વચ્છ સર્વેક્ષણ-૨૦૨૦ ટુલ કિટનો પણ પ્રારંભ કર્યો હતો, જેમાં વિસ્તૃત સર્વેની પદ્ધતિ અને તેના ઘટકોનો નિર્દેશ તેમજ શહેરોને આ સર્વે માટે સજ્જ થવામાં સહાયરૂપ બને તે રીતે સ્કોર દર્શાવવામાં આવ્યો છે.

આવાસ અને શહેરી બાબતોના મંત્રાલય (MoHUA)ના સચિવ શ્રી દુર્ગાશંકર મિશ્રાએ SS ૨૦૨૦ અંગે પ્રેઝન્ટેશન રજૂ કર્યું હતું અને તેમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે દર વર્ષે સ્વચ્છ સર્વેક્ષણને નવતર પ્રકારે ફરીથી ડિઝાઈન કરવામાં આવે છે, જેથી આ પ્રક્રિયા વધુ ને વધુ મજબૂત બને તેની ખાતરી થાય છે. તેમણે SS ૨૦૨૦ થી SS ૨૦૧૯ કઈ રીતે અલગ પડે છે તે અંગે વિસ્તૃત વિગત આપી હતી.

મંત્રાલય દ્વારા વોટર પ્લસ પ્રોટોકોલ અને તેમાં સહયોગરૂપ બનતી ટુલ કિટ રજૂ કરવામાં આવી હતી. ખુલ્લામાં હાજતથી મુક્ત થયા પછી (ODF), ODF+ અને ODF++, વોટર PLUS પ્રોટોકોલનો ઉદ્દેશ શહેરો અને નગરો માટે માર્ગદર્શન પૂરું પાડવાનું છે કે જેથી તે નકામા અશુદ્ધ પાણીને શુદ્ધ કરીને વાતાવરણમાં છોડી શકે. આ રીતે તે સેનિટેશન વેલ્યૂ ચેઈનનું સાતત્ય જાળવશે. આ કામગીરી સરકારના જળસંચય અને જળશક્તિ અભિયાન હેઠળ પાણીના ઉપયોગની નીતિને કેન્દ્રમાં રાખીને કરવામાં આવી રહી છે. જળશક્તિ અભિયાન હેઠળ સ્વચ્છ પાણી અને સેનિટેશનના સસ્ટેનેબલ ડેવલપમેન્ટના ધ્યેય સાથે પણ એકરૂપતા સાધવામાં આવી છે.

આ વર્ષે સ્વચ્છતા અંગે શહેરોએ કરેલી પ્રગતિની ચકાસણી મારફતે નાગરિકલક્ષી સસ્ટેનેબિલિટી ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે કે જેથી નાગરિકોનો સીધો પ્રતિભાવ પ્રાપ્ત થઈ શકે. આ બાબત ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાનું ચાલુ રાખીને શહેરી સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ (ULBs) નું સંકલન કરવામાં આવ્યું છે અને નાગરિકો માટેની સ્વચ્છ નગર મોબાઈલ એપનો પણ આ દિવસે પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો હતો. આ એપમાં જે ફીચર્સનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં શહેરી સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ (ULBs) રૂટ અને વાહનનું મોનિટરીંગ કરીને કચરાના એકત્રીકરણનું ટ્રેકિંગ કરી શકે છે, નાગરિકોને નોટિફિકેશન મોકલાવી શકે છે, કચરાના એકત્રીકરણ માટેની યુઝર ફીનું ઓનલાઈન એકત્રીકરણ કરી શકે છે અને ફરિયાદ નિવારણની એક અસરકારક વ્યવસ્થા ગોઠવી શકે છે.

આ સમારંભમાં આર્ટિફિશિયલ ઈન્ટેલિજન્સથી ચાલતી 'mSBM App' નામની એક મોબાઈલ એપ પણ લોન્ચ કરવામાં આવી હતી. આ એપ નેશનલ ઈન્ફર્મેટિક્સ સેન્ટર (NIC) દ્વારા વિકસાવવામાં આવી છે અને તેમાં લાભાર્થીનો ચહેરો અને ટોઈલેટ સીટનો ફોટો અપલોડ કરીને બેકએન્ડમાં આર્ટિફીશ્યલ ઈન્ટેલીજન્સ (AI) મોડલનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

સ્રોતઃ પીઆઈબી

ઊર્જાઃ સામાજિક-આર્થિક વૃદ્ધિનું મુખ્ય પ્રેરકબળ

સુમંત સિંહા

વર્ષ ૨૦૧૭માં સરકારે તમામ કુટુંબોને વીજળીનો પુરવઠો પૂરો પાડવા સૌભાગ્ય યોજના શરૂ કરી હતી. આ યોજના અંતર્ગત અત્યાર સુધીમાં ૯૯% ગ્રામીણ કુટુંબોથી વધારેને આવરી લેવામાં આવ્યાં છે. સરકારે સીમાચિહ્નરૂપ ઉજ્જવલા યોજના પ્રસ્તુત કરી છે, જે અંતર્ગત ૭ કરોડ કુટુંબોને સ્વચ્છરાંધણ ગેસનો લાભ મળ્યો છે. સરકારે વીજ વિતરણ કંપનીઓની નાણાકીય સ્થિતિ સુધારવા ઉજ્જવલ ડિસ્કોમ એશ્યોરન્સ યોજના (ઉદય) પ્રસ્તુત કરી છે. યોગ્ય જગ્યાએ યોગ્ય પ્રમાણમાં, સંપૂર્ણ સમુદાય માટે વાજબી વીજળીનો પુરવઠો સામાજિક-આર્થિક લાભ આપી શકે છે.

ભારતીય અર્થતંત્ર ઝડપથી વૃદ્ધિના માર્ગે અગ્રેસર હોવાથી સરકાર માટે સૌથી મોટા પડકારોમાંનો એક પડકાર ઊર્જાની વધતી માગને પૂર્ણ કરવાનો છે. વિકાસનો ઊંચો દર જાળવી રાખવા માટે વાજબી અને સ્થિર ઊર્જાનો પુરવઠો આવશ્યક છે.

દુનિયામાં ભારતનું અર્થતંત્ર છઠ્ઠું સૌથી મોટું અર્થતંત્ર છે અને વર્ષ ૨૦૩૦ સુધીમાં બીજું સૌથી મોટું અર્થતંત્ર બનવા અગ્રેસર છે. વળી, ઊર્જાના વપરાશમાં ભારત દુનિયામાં ત્રીજો સૌથી મોટો વપરાશકર્તા દેશ છે. અહીં દર વર્ષે ઊર્જાની માગમાં ૫ ટકા વધારો થાય છે. વર્ષ ૨૦૪૦ સુધીમાં ઊર્જાની માગ બમણી થશે એટલે ભારતને મજબૂત અને પર્યાવરણને લાભદાયક ઊર્જા ક્ષેત્રની જરૂર છે.

પરિણામે સરકારની ટોચની પ્રાથમિકતા ઊર્જા ક્ષેત્ર છે. સરકાર દેશની સામાજિક-આર્થિક સ્થિતિને સુધારવા ઊર્જાની ઉપલબ્ધતાની અસરથી વાકેફ છે. માનવ વિકાસ સૂચકાંકમાં વૃદ્ધિ સાથે ઊર્જાનો વપરાશ જોડાયેલો છે.

યુએન સસ્ટેનેબલ ડેવલપમેન્ટ ગોલ-૭ (એસડીજી-૭)નો સ્વચ્છ અને વાજબી ઊર્જાની સુલભતા સાથે સંબંધ છે, જે અન્ય એસડીજીની સફળતા વધારવા માટે સકારાત્મક છે, જેમાં જાતિ સમાનતા, ગરીબી નાબૂદી, સ્વચ્છ પાણી, સાફસફાઈ અને પર્યાવરણની સ્થિરતા સામેલ છે.

આપણી વસ્તીનો એક તૃતીયાંશથી વધારે કે આશરે ૩૧૧ મિલિયન લોકો હજુ પણ વીજળીની સુવિધાથી વંચિત છે. સૌથી ઓછી આવક ધરાવતા ગરીબ સમુદાયમાં અડધાંથી ઓછાં કુટુંબો વીજળી ધરાવે છે. કનેક્શન ધરાવતા લોકો પણ વીજળીનો અનિયમિત પુરવઠો ધરાવે છે. અન્ય મુખ્ય સમસ્યા વીજળીનો યુનિટદીઠ ખર્ચ છે.

વર્ષ ૨૦૧૭માં સરકારે તમામ કુટુંબોને વીજળીનો પુરવઠો પૂરો પાડવા સૌભાગ્ય યોજના શરૂ કરી હતી. અત્યાર સુધી ૯૯%થી વધારે ગ્રામીણ કુટુંબોને આ યોજના અંતર્ગત આવરી લેવામાં આવ્યાં છે, જેમાં મુખ્ય અવરોધ રાજ્ય સરકારની વીજ વિતરણ કંપનીઓની નબળી નાણાકીય સ્થિતિ અને કામગીરી હતી, જે કામગીરીને અસર કરતાં હતાં. સરકારે વીજ વિતરણ કંપનીઓની નાણાકીય સ્થિતિ સુધારવા ઉજ્જવલ ડિસ્કોમ એશ્યોરન્સ યોજના (ઉદય)ની જાહેરાત કરી છે.

એટલી જ મહત્ત્વપૂર્ણ બાબત એ સુનિશ્ચિત કરવાની છે કે વીજળીનો મોટા ભાગનો પુરવઠો પર્યાવરણને અનુકૂળ છે, જે ભારતને કાર્બનનું ઉત્સર્જન ઘટાડવા સાથે સંબંધિત એની વૈશ્વિક કટિબદ્ધતાને

પૂર્ણ કરવામાં મદદરૂપ થશે. વર્ષ ૨૦૧૪થી અત્યાર સુધી સરકારે ઊર્જાના સ્વચ્છ, શ્રેષ્ઠ સ્રોત તરીકે પુનઃ પ્રાપ્ય ઊર્જાના વિકાસને ધ્યાનમાં રાખીને આ ક્ષેત્રને પ્રોત્સાહન આપવા માટે અનુકૂળ નીતિગત વાતાવરણ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે. એનાં મીઠાં ફળ ભારતને મળ્યાં છે અને એની નવીનીકરણ ઊર્જાના પુરવઠામાં તબક્કાવાર વધારો થઈ રહ્યો છે ત્યારે વર્ષ ૨૦૨૨ સુધીમાં ૧૭૫ ગીગાવોટ ઊર્જાના ઉત્પાદનનો લક્ષ્યાંક હાંસલ થશે એવી સંભવિતતા લાગે છે.

વાણિજ્ય અને ઉદ્યોગને વિકસવા અને આવકની તકો પેદા કરવા માટે ઊર્જાની ઉપલબ્ધતા આવશ્યક છે. ઉત્પાદન ક્ષેત્રમાં એને મશીનરી અને અત્યાધુનિક ટેકનોલોજીમાં મૂડીરોકાણને સક્ષમ બનાવે છે, જે કાર્યકારી ક્ષમતા અને ઉત્પાદન વધારે છે. વ્યાપક સ્તરે પણ કાર્યદક્ષતા અને સંસાધનોના મહત્તમ ઉપયોગના કારણે ઊર્જાની સુલભતા ધરાવતી કંપનીઓ ઊંચી શ્રમ ઉત્પાદકતા ધરાવે છે.

ઊર્જાની સુલભતામાં વધારાથી સરકારની 'મેક ઇન ઇન્ડિયા' જેવી મુખ્ય યોજનાઓને જરૂરી વેગ મળશે, જે સ્થાનિક ઉત્પાદનને પ્રોત્સાહન આપવા માટે શરૂ કરવામાં આવી છે. ઊર્જાની ઉપલબ્ધતાથી સરકારના સિંચાઈની સારી વ્યવસ્થા, ખેતીમાં યાંત્રિક ઉપકરણોનો ઉપયોગ કરવાથી ખેડૂતોની આવકમાં વધારાનો લક્ષ્યાંક પૂર્ણ કરવામાં મદદ મળી શકે છે તેમજ બજાર સુધી તેમનાં ઉત્પાદન પણ પહોંચી શકશે.

ઊર્જા અને મહિલાઓ:

ઊર્જા અર્થતંત્ર મહિલા સશક્તીકરણનો મહત્ત્વપૂર્ણ સૂચકાંક છે. મહિલાઓને ઊર્જાની ખેંચનું ભારણ વેઠવું પડે છે. ઊર્જાની ઉપલબ્ધતા મહિલાઓના સ્વાસ્થ્ય, શિક્ષણ, ધિરાણ અને માહિતીની સુલભતા પર સકારાત્મક અસર કરી શકે છે.

સરકારને સીમાચિહ્નરૂપ ઉજ્જવલા યોજના પ્રસ્તુત કરવાનું શ્રેય જાય છે, જેનાથી ૭ કરોડ કુટુંબોને લાભ થયો છે. તેમને સ્વચ્છ રાંધણગેસ મળે છે, જેણે લાકડા કે કોલસાનું સ્થાન લીધું છે – આ બંને આંતરિક પ્રદૂષણનાં મુખ્ય સ્રોતો છે. આ મહિલાઓ માટે ગેમ ચેન્જર છે, જે ધુમાડામુક્ત સ્વસ્થ જીવનશૈલી સુનિશ્ચિત કરે છે, પરિશ્રમમાં ઘટાડો કરે છે અને આજીવિકાની વૈકલ્પિક તકો અપનાવવા વધારે સમય મળે છે.

નવીનીકરણ ઊર્જામાં સતત વૃદ્ધિથી ગ્રામીણ ભારતમાં મહિલા ઉદ્યોગસાહસિકો માટે ઘણી તકો ઊભી થઈ છે. ઓફ-ગ્રિડ સોલ્યુશન્સ અને વિકેન્દ્રિકૃત આરઇ સિસ્ટમ્સથી મહિલાઓ આ યુનિટો સ્થાપિત કરવા, ઓપરેટ કરવા અને મેન્ટેન કરવા સક્ષમ બની છે, જે તેમને આવક પૂરી પાડે છે. પરિણામે એમનાં આત્મસન્માન અને સામાજિક દરજ્જો વધ્યો છે.

ઊર્જાની સ્થિર સુલભતાથી પણ મહિલાઓ વધારે નફાકારક રીતે તેમનો વ્યવસાય લાંબા સમય સુધી ચલાવે છે. ઊર્જાની ઉપલબ્ધતાથી સમાજમાં જાતિગત સમાનતામાં વધારો થાય છે, જેમાં મહિલાઓ મુખ્ય આર્થિક પ્રવાહમાં સારી રીતે સામેલ થાય છે, પરિણામે સમાજની સંપૂર્ણ વૃદ્ધિ થાય છે.

હજુ થોડા સમય અગાઉ ગ્રામીણ શાળાઓમાં કન્યાઓની સંખ્યા ઓછી હતી અને ડ્રોપ આઉટ રેશિયો (અધવચ્ચે અભ્યાસ પડતો મૂકવાનો રેશિયો) પ્રમાણમાં વધારે હતો. અત્યારે ગ્રામીણ ભારતમાં સૌર ઊર્જાથી ચાલતી શાળાઓએ કન્યાઓને ગુણવત્તાયુક્ત આધુનિક શિક્ષણ (ઇન્ફર્મેશન એન્ડ કમ્યુનિકેશન ટેક્નોલોજીથી સક્ષમ) કરવાની તક આપી છે, જેને પરિણામે તેમની અંદર ડિજિટલ સાક્ષરતા આવી છે અને તેમની કારકિર્દીની સંભવિતતા વધારે ઉજ્જવળ બની છે.

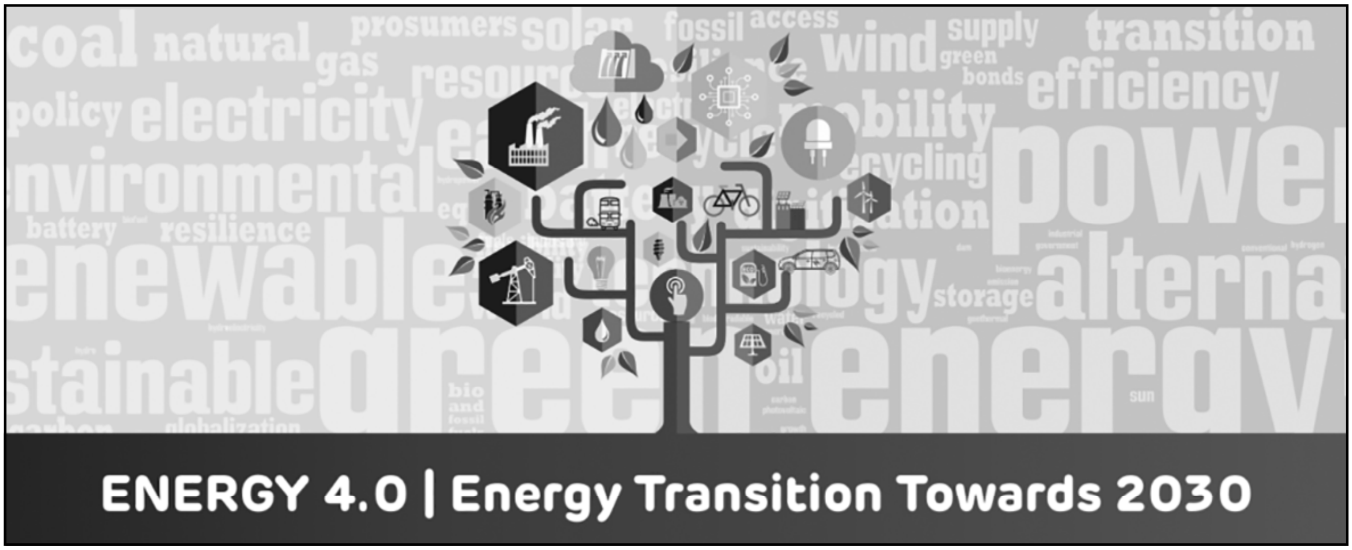

ઉપરાંત સૌર ઊર્જાથી ચમકતી લાઈટમાં બાળકો સલામતી સાથે એમના ઘરે પરત ફરી શકે છે અને તેમના ઘરમાં વીજળીની સુવિધા હોવાથી અભ્યાસ કરી શકે છે. અગાઉનો રેકોર્ડ દર્શાવે છે કે વીજળીની સુવિધા ધરાવતી શાળાઓ ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષકોની ભરતી વધારે સારી રીતે કરે છે અને તેમને જાળવે છે ત્યારે એમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યામાં પણ વધારો થાય છે અને એમનાં પરિણામો સુધરે છે.

ઊર્જા અને પાણીઃ

સર્વત્ર સ્વચ્છ પાણી અને સાફસફાઈની સુલભતા સુનિશ્ચિત કરવામાં ઊર્જાએ મહત્ત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી છે. પાણીને ખેંચવા, પાણીને સ્વચ્છ કરવા અને પાણીનું વિતરણ કરવા માટે ઊર્જા આવશ્યક છે. પાણીના ક્ષેત્રમાં ઊર્જાની જરૂરિયાત વર્ષ ૨૦૪૦ સુધીમાં બમણી થઈ જશે એવી ધારણા છે. ઔદ્યોગિક, ખેતીવાડી અને સ્થાનિક ઉદ્દેશ માટે નકામા પાણીનું ટ્રીટમેન્ટ કરવાની જરૂરિયાતમાં વધારો થશે. ઊર્જા મારફતે આ પાણીની ટ્રીટમેન્ટ અને પાણીનું પરિવહન કરવા માટે ઊર્જાનો ઉપયોગ એ પાણી-ઊર્જા વચ્ચે મહત્ત્વપૂર્ણ સંબંધને પ્રદર્શિત કરે છે.

ઊર્જા અને સ્વાસ્થ્યઃ

હોસ્પિટલોને લાઈટિંગ, પાણી, તાપમાન નિયંત્રણ, વેન્ટિલેશન અને સારવાર પ્રક્રિયાઓ માટે ઊર્જાની જરૂર છે. ઊર્જામાં સતત વિક્ષેપ ઊભો થવાથી રસી બગડી જાય છે, તબીબી અને નૈદાનિક ઉપકરણોના ઉપયોગમાં વિક્ષેપ ઊભો થાય છે તથા ઈમર્જન્સી સેવાઓમાં લાઈટિંગ અને સંચારની ઊણપથી મોટા પાયે મુશ્કેલી સર્જાઈ શકે છે.

વિકેન્દ્રીકૃત, સ્વચ્છ ઊર્જાના સોલ્યુશન્સ વંચિતો, વસ્તીમાં ઓછી આવક ધરાવતા વર્ગોને પ્રાથમિક આરોગ્ય સેવાઓની કાર્યદક્ષતામાં સારો વધારો કરી શકે છે. ભારતમાં હેલ્થ કેર ઇકો સિસ્ટમ વધુ ને વધુ ડિજિટલાઇઝ થતી હોવાથી ઊર્જાની સુલભતા ટેલીમેડિસિન અને મોબાઇલ હેલ્થ એપ્લિકેશન્સ જેવી ટેક ઈનેબલ્ડ સેવાઓની વૃદ્ધિને વેગ આપશે તેમજ સામાન્ય નાગરિકને એમના ઘરઆંગણે ગુણવત્તાયુક્ત હેલ્થ કેર સેવાઓ મળશે.

ભારતમાં ઊર્જાપ્રેરિત સામાજિક-આર્થિક વૃદ્ધિને નવીનીકરણ ઊર્જાની ક્ષમતામાં વધારા સાથે જોડવામાં આવી છે. નવીનીકરણ ઊર્જાના મજબૂત ક્ષેત્રથી ઊર્જાના ટ્રાન્ઝિશનને વેગ મળ્યો છે. ઊર્જાના વધારે વિવિધતાસભર પુરવઠામાં નવીનીકરણ ઊર્જાનો વધારો થવાથી ભવિષ્યમાં પૃથ્વી પર સ્વચ્છ અને પર્યાવરણને અનુકૂળ ઊર્જામાં વધારો થશે, જેથી અશ્મીભૂત ઈંધણ પરની નિર્ભરતામાં ઘટાડો થશે. અશ્મીભૂત ઈંધણ ગ્રીનહાઉસ વાયુઓનું ઉત્સર્જન કરે છે, જોકે પર્યાવરણની સુરક્ષા ઉપરાંત સામાજિક-આર્થિક માપદંડમાં સુધારો થયો છે, જેથી ગરીબીમાં ઘટાડો થયો છે.

યોગ્ય સ્થાને, યોગ્ય સમયે, ઉચિત પ્રમાણમાં સંપૂર્ણ સમાજ માટે વાજબી અને પર્યાવરણને અનુકૂળ ઊર્જાથી વ્યાપક સામાજિક-આર્થિક લાભ થઈ શકે છે. સરકારે સાર્વત્રિક ઊર્જાની સુલભતા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની સાથે આપણે ભારતમાં ઊર્જાની સુલભતા પર્યાવરણને અનુરૂપ અને સર્વસમાવેશક રીતે વધારે થશે એવી આશા છે.

લેખક 'રિન્યૂ પાવર'ના સ્થાપક, ચેરમેન અને મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર છે.

ઈ-મેલઃ
sumant@renewpower.in

જ્ઞાન આધારિત સમાજનું નિર્માણ

ગોપાલન માધવન નાયર

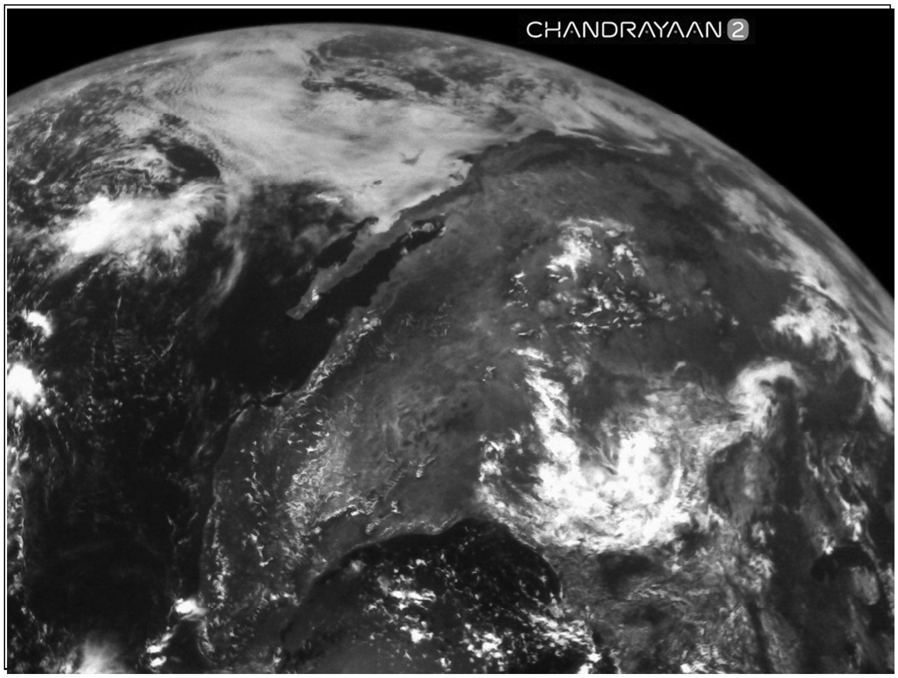

ભારતીય વિજ્ઞાન અને ટેક્નોલોજીના ઇતિહાસમાં ૨૨ જુલાઈ, ૨૦૧૯ વધુ એક ઐતિહાસિક દિવસ હતો. એ દિવસે ઇસરોએ ચંદ્ર પર સંશોધનાત્મક અભ્યાસ હાથ ધરવા માટે લેન્ડર અને રોવર સાથે એના સૌથી વધુ જટિલ ઉપગ્રહ ચંદ્રયાન-૨ની ઐતિહાસિક સફરની શરૂઆત કરી હતી.

'બાહુબલી' નામ ધરાવતા GSLV MKIIIએ પૃથ્વીની અતિ લંબગોળ (elliptical) ભ્રમણકક્ષામાં ચંદ્રયાન-૨ને સ્થિત કર્યો હતો. ત્યાંથી અંતરિક્ષયાન પર રોકેટ એન્જિન તબક્કાવાર રીતે પૃથ્વીથી ચંદ્રની દૂરસ્થ બિંદુ (apogee) સુધી પહોંચશે. ત્યારબાદ અંતરિક્ષયાન પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણબળને તોડીને ચંદ્રની સફર હાથ ધરશે. ચંદ્ર પર પહોંચતાં જ એનો વેગ (velolity) એટલે ઘટાડવામાં આવશે, જેથી અંતરિક્ષયાન ચંદ્રની ફરતી ભ્રમણકક્ષામાં ખેંચાઈ જશે.

શરૂઆતમાં સંયુક્ત મોડ્યુલ ચંદ્ર ફરતી ૨૦૦ કિલોમીટરની ભ્રમણકક્ષામાં સ્થિર થશે. મુખ્ય અંતરિક્ષયાન દ્વારા ઉતરાણના સ્થાનનું હવાઈ સર્વેક્ષણ કરવામાં આવશે, જેના આધારે ઉતરાણ કરવાની તબક્કાવાર કામગીરી પર હાથ ધરવામાં આવશે. ઇસરોના ચેરમેન ડૉ. કે સીવનના અનુસાર, પછી લેન્ડરને દક્ષિણ ધ્રુવ નજીક સ્થિત જમીન પર સચોટ રીતે ઉતરાણ કરવા માર્ગદર્શન આપવામાં આવશે.

રોકેટ એન્જિન, સ્ટીરિયો કેમેરા અને લેસર રેન્જિંગ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટના પરિવર્તનશીલ ઉતરાણનો સેટ ઓન બોર્ડ કમ્પ્યૂટરને પ્રદાન કરવામાં આવશે, જેમાં આ જટિલ કામગીરી હાથ ધરવા માટેનો પ્રોગ્રામ સેટ કરેલો છે. આ લેન્ડરનું નામ વિક્રમ છે, જે સંપૂર્ણપણે અજાણ્યા ક્ષેત્રમાં ધીમે ધીમે ઉતરાણ કરશે, એમાં એની ગતિ અને કામગીરી વિશે અનિશ્ચિતતા છે, જે ઉલ્કા અને ખડકો સાથેની અવ્યવસ્થિત અને સંપૂર્ણપણે અજાણી સપાટી પર ઉતરાણ કરવાનો પ્રથમ પ્રયાસ છે.

ઇસરોએ સપ્ટેમ્બરમાં આ સફળતા મેળવવાનું આયોજન કર્યું છે અને એની સાથે આ પ્રકારની સફળતા હાંસલ કરનાર ભારત વિકસિત દેશોની સ્પેસ ક્લબમાં ચોથા દેશ તરીકે પોતાના સ્થાનની પુનઃ પુષ્ટિ કરશે. આ વિશિષ્ટ અભિયાનમાં જમીનની સાઇટ ફરતે ફરતાં અને નમૂનાઓનું વિશ્લેષણ કરવા એનાલિટિકલ સાધનો ધરાવતા રોવરનું લેન્ડિંગ ઐતિહાસિક ઇવેન્ટ બની જશે.

પાણી, હિલિયમ-૩ અને દુર્લભ ધાતુઓની ગુણવત્તા અને માત્રાની પુષ્ટિ ચંદ્ર વિશેની મૂળભૂત જાણકારીઓ વધારવા અને ચંદ્ર સાથે સંબંધિત અભિયાન વિવિધ અભિયાન માટે કીમતી આંતરિક જાણકારી આપશે.

ઈસરો દ્વારા ચંદ્રયાન-૨માંથી પૃથ્વીની સૌપ્રથમ તસવીરો જાહેર કરવામાં આવી હતી, જે અંતરિક્ષયાનની સામાન્ય કામગીરીની પુષ્ટિ કરે છે. ઈસરોની આ સફળતાઓ એને ભારતીય વિજ્ઞાન અને ટેક્નોલોજીમાં મહત્ત્વપૂર્ણ સંસ્થા બનાવે છે. વળી, આ પુરવાર કરે છે કે ભારત અત્યાધુનિક વૈજ્ઞાનિક જાણકારી મેળવવા અને દેશમાં લોકોના જીવનની ગુણવત્તા વધારવા માટે તેની ઉપયોગિતા વધારવા માટે એનો ઉપયોગ કરવામાં અન્ય કોઈ દેશથી ઊતરતો નથી.

ઈસરોના લાંબા ગાળાના વિઝનનું કાળજીપૂર્વક આયોજન થયું હતું અને આ ઉપરાંત ઈસરોની ટીમ એની વિશિષ્ટ સફળતાઓ બદલ જવાબદાર છે.

ઈ.સ. પૂર્વે ૫૦૦૦થી ભારતમાં વિજ્ઞાન સાથે સંબંધિત વિચારો અને સંશોધનોને પ્રોત્સાહન મળ્યું હતું. ઉત્કૃષ્ટ નગર આયોજન, કૃષિ પદ્ધતિઓ, આયુર્વેદ, અંતરિક્ષ વિજ્ઞાન અને ધાતુઓના ઉપયોગનાં પુષ્કળ ઉદાહરણો સિંધુ અને સરસ્વતી નદીના કિનારે વિકસેલા હડપ્પા અને મોહેંજોદડોમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા અવશેષોમાંથી મળ્યાં છે. પ્રાચીન ભારતની વિજ્ઞાન સંબંધિત જાણકારી અને ટેક્નોલોજીમાં શ્રેષ્ઠતા આંતરરાષ્ટ્રીય અર્થતંત્રમાં પ્રદાન તરફ દોરી ગઈ છે.

આપણે ૨૦૦૦ વર્ષનો ભવ્ય ભૂતકાળ ધરાવીએ છીએ, છતાં આપણે ભૂતકાળની સફળતાઓ પર આધાર ન રાખી શકીએ. પરિણામે વૈજ્ઞાનિક પ્રયાસો પર આપણી ક્ષમતાઓ મોટા ફેરફાર તરફ દોરી ગઈ હતી. સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થયા પછી સરકારે ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ટેક્નોલોજી જેવી રાષ્ટ્રીય, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓની તેમજ પરમાણુ ઊર્જા, અંતરિક્ષ સંશોધન, સંરક્ષણ, કૃષિ વગેરે માટે સંશોધન સંસ્થાઓની સ્થાપના કરવાની પહેલ કરી હતી, જેનો લાભ અત્યારે આપણને મળે છે.

અંતરિક્ષ ક્ષેત્રમાં પ્રાપ્ત થયેલી નોંધપાત્ર સફળતાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. પરમાણુ ઊર્જાના ક્ષેત્રમાં સંશોધન અને વિકાસ (આરએન્ડડી) કામગીરીઓએ આપણને સ્વનિર્ભરતા વધારવા તથા શાંતિપૂર્ણ અને સૈનિક ઉપયોગિતા માટે ઉપયોગ કરવામાં આપણને સક્ષમ બનાવ્યા છે. એ જ રીતે સંરક્ષણ ક્ષેત્રમાં શક્તિશાળી મિસાઇલો અને સૈનિક વિમાનો સ્વદેશી પ્રયાસો દ્વારા વિકસાવવામાં આવ્યાં છે.

સૌથી વધુ મહત્ત્વપૂર્ણ સફળતા વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં પ્રાપ્ત થઈ છે. ૬૦ના દાયકામાં ડો. એમ. એસ. સ્વામિનાથન્ અને એમની ટીમે દેશમાં હરિયાળી ક્રાંતિ કરી હતી, એનાથી દેશ ખાદ્યાન્નના ક્ષેત્રમાં સ્વનિર્ભર થયો હતો.

સરકારે ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં ડિજિટલ જોડાણ અને સેવાઓનો પ્રસાર વધારીને નોલેજ સોસાયટીનું સર્જન કરવા માટે વિવિધ પહેલ હાથ ધરી છે એ ખુશીની વાત છે. ચાલુ વર્ષના બજેટમાં બાયો-ટેકનોલોજી, વિજ્ઞાનના શિક્ષણ તથા સંશોધન અને વિકાસનાં પરિણામોની ઔદ્યોગિક ઉપયોગિતા જેવાં ક્ષેત્રો પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે પણ ચીન સહિત વિકસિત દેશો દ્વારા વિજ્ઞાન અને ટેક્નોલોજી ક્ષેત્ર માટે ફાળવવામાં આવતાં બજેટનાં ૩થી ૫ હિસ્સાની સરખામણીમાં ભારત સરકારે વિજ્ઞાન ટેક્નોલોજી માટે ફાળવેલું કુલ બજેટનું ૦.૮% બજેટ ઓછું છે.

સરકારનો દેશમાં સંકલિત રીતે વિજ્ઞાન સાથે સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓને માર્ગદર્શન આપવા વિજ્ઞાન પરિષદ સ્થાપિત કરવાનો નિર્ણય આવકારદાયક છે. પરમાણુ ઊર્જા અને અંતરિક્ષ ક્ષેત્રને તેમની પ્રવૃત્તિઓ પર નજર રાખવા અને માર્ગદર્શિકાઓ સ્થાપિત કરવા સંબંધિત સક્ષમ પંચ સંપૂર્ણ સ્વાયતત્તા ધરાવે છે. અન્ય મુખ્ય ક્ષેત્રમાં વિવિધ પ્રવૃત્તિઓને સંકલિત કરવા આ જ પ્રકારનું મોડલ તેમને સક્ષમ પંચ સાથે સક્ષમ બનાવે છે, જેની તાતી જરૂર છે.

નીચેનાં ક્ષેત્રમાં સંકલન કે એકત્રીકરણનાં થોડાં ઉદાહરણ ઊભાં કરી શકાશેઃ

- આબોહવામાં પરિવર્તન
- જળસંસાધન વ્યવસ્થાપન
- કૃષિલક્ષી જમીનનો ઉપયોગ
- આયુર્વેદ સહિત દવા
- વિજ્ઞાન સાથે સંબંધિત શિક્ષણ

આ પંચને લોકોની રોજિંદી સમસ્યાઓનું સમાધાન કરવા માટે સંશોધનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા સક્ષમ બનાવશે. ભંડોળમાં ઓછામાં ઓછો પાંચ ગણો વધારો કરવો પડશે, જેથી આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરની પ્રયોગશાળાઓ સ્થાપિત કરી શકાશે. આર્થિક વૃદ્ધિ માટે સંશોધન અને ઔદ્યોગિક ઉપયોગિતા વચ્ચે ગાઢ સંબંધિત સ્થાપિત કરવો અત્યંત જરૂરી છે.

વિજ્ઞાન પ્રત્યે રુચિ ધરાવતા યુવાનોને સક્ષમ બનાવવા માનવસંસાધન વિકાસમાં રોકાણ કરવાની કામગીરીની સર્વોચ્ચ પ્રાથમિકતા આપવી પડશે. STEAM (સાયન્સ, ટેક્નોલોજી, એન્જિનિયરિંગ, આર્ટ્સ અને મેથેમેટિક્સ) પદ્ધતિનો એવી રીતે અમલ કરી શકાશે, જેથી બાળકો સ્વતંત્રપણે વિચારવા, વિશ્લેષણ કરવા અને તાર્કિક રીતે નિર્ણય લેવા સક્ષમ બને. તેમની અનુભવજન્ય અને વ્યવહારિક કુશળતાઓને શરૂઆતથી વિકસાવવી પડશે.

સંશોધન સહિત ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે શિષ્યવૃત્તિ પ્રદાન કરવા સરકારી ટેકો પ્રાપ્ત થવો આવશ્યક છે. ચોક્કસ સરકાર કેટલીક યોજનાઓ ધરાવે છે, છતાં આ યોજનાઓ હેઠળ દેશમાં યુવાનોની મોટી સંખ્યાને ધ્યાનમાં રાખીએ તો શિષ્યવૃત્તિ પ્રાપ્ત કરતા ઉમેદવારોની સંખ્યા અત્યંત ઓછી છે.

ભારતે વિજ્ઞાન અને ટેક્નોલોજીના ક્ષેત્રમાં આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરનો દરજ્જો મેળવવા ઘણી કામગીરી કરવાની છે. નિર્ધારિત સમયમર્યાદામાં વિવિધ કાર્યક્રમનો અમલ કરવા માટે ભંડોળમાં વધારો અને સક્ષમ સંસ્થાની રચના જરૂરી છે.

લેખક ભારતીય અવકાશ સંશોધન સંગઠન (ISRO)ના ભૂતપૂર્વ ચેરમેન છે.
ઈ-મેલઃ
gmnairg@gmail.com

યોજના વાંચો, યોજના વંચાવો, યોજના વસાવો

સુશાસનમાં સુધારણા

યોગેશ સુરી

સુશાસનમાં સુધારણાથી ભારત ઉચ્ચ વિકાસ કરતા અર્થતંત્રમાં ફેરવાઈ શકે છે. એક સ્થિર અર્થતંત્ર લોકોની મહત્ત્વાકાંક્ષાઓ સંતોષવા માટે અને વર્ષ ૨૦૩૦ સુધીમાં ટકાઉક્ષમ વિકાસનાં લક્ષ્ય (SDG) હાંસલ કરવા માટે સક્ષમ છે. નીતિ આયોગ દ્વારા પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ દસ્તાવેજ ''નવા ભારત માટે વ્યૂહરચના@૭૫''ના ૪૧ પ્રકરણમાંથી ૭ પ્રકરણમાં વિશેષરૂપે સુશાસન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે. આધાર અને મોબાઇલ ફોનના પ્રવેશ સાથે ઇન્ફર્મેશન અને કોમ્યુનિકેશન ટેકનોલોજી (ICT)માં પ્રગતિની મદદથી સંખ્યાબંધ જાહેર સેવાઓ ઑનલાઇન માધ્યમથી પૂરી પાડવાનું શક્ય બન્યું છે.

''સબ કા સાથ, સબ કા વિકાસ અને સબ કા વિશ્વાસ''ના ઉદ્દેશ્ય અને પ્રધાનમંત્રીએ ૨૦૨૪-૨૫ સુધીમાં દેશને ૫ ટ્રિલિયન ડોલરનું અર્થતંત્ર બનાવવા માટે કરેલ આહ્વાન માટે સારા સુશાસન એટલે કે ગુડ ગવર્નન્સની દિશામાં સંખ્યાબંધ પહેલ કરવાની જરૂર છે. નીતિ આયોગ દ્વારા પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ દસ્તાવેજ ''નવા ભારત માટે વ્યૂહરચના@75''ના ૪૧માંથી ૭ પ્રકરણમાં વિશેષરૂપે સુશાસન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે.

ભારતના સુશાસનમાં સુધારણા લાવવા માટે અસરકારક પગલાં લેવાથી તે ઊંચો વિકાસ કરતા અર્થતંત્રમાં પરિવર્તિત થઇ શકે છે. એક સ્થિર અર્થતંત્ર લોકોની મહત્ત્વાકાંક્ષાઓ સંતોષવા માટે અને વર્ષ ૨૦૩૦ સુધીમાં ટકાઉક્ષમ વિકાસનાં લક્ષ્ય (SDG) હાંસલ કરવા માટે સક્ષમ છે. આનાથી ભારતને વર્ષ ૨૦૪૭ સુધીમાં એટલે ભારતની સ્વતંત્રતાના ૧૦૦મા વર્ષે વિશ્વના સૌથી વિકસિત દેશોમાં પોતાનું સ્થાન બનાવવામાં મદદ મળશે.

સહકારી અને સ્પર્ધાત્મક સંઘવાદઃ

નીતિ આયોગની જ્યારથી રચના થઇ એટલે કે ૧ જાન્યુઆરી, ૨૦૧૫થી તેનો અમલ થયો ત્યારથી મજબૂત રાજ્ય મજબૂત રાષ્ટ્રનું નિર્માણ કરી શકે છે તે વાતને ધ્યાનમાં રાખતાં કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચે સહકારી સંઘવાદની ભાવનાથી પારસ્પરિક વિશ્વાસ વધુ દૃઢ બન્યો છે. સુગઠિત સહાય પહેલ અને રાજ્ય/કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશ (UT) સાથે અવિરતપણે સંકળાયેલા રહેવા માટે યોગ્ય તંત્રપ્રણાલી દ્વારા સહકારી સંઘવાદને આગળ વધારવા માટે સંખ્યાબંધ પહેલ કરવામાં આવી છે તેમાં સામેલ છેઃ

- પ્રધાનમંત્રી/કેબિનેટના મંત્રીઓ અને તમામ રાજ્યના મુખ્યમંત્રીઓ વચ્ચે બેઠક
- રાષ્ટ્રીય મહત્તા ધરાવતા વિષય પર મુખ્યમંત્રીઓના હાથ નીચે પેટાસમૂહો
- શ્રેષ્ઠ કામગીરીની માહિતીનું આદાનપ્રદાન
- રાજ્ય/કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોની કારોબારીને નીતિ સહાય અને ક્ષમતા વિકાસ
- સૌથી પછાત ૧૧૫ જિલ્લાના વિકાસ માટે મહત્ત્વાકાંક્ષી જિલ્લા કાર્યક્રમ
- વિવિધ ક્ષેત્રમાં વિષય આધારિત ઘનિષ્ઠ જોડાણ
- જમીનની લીઝ માટે મોડલરૂપ કાયદાઓ ઘડવા અને કૃષિ માર્કેટિંગમાં સુધારા લાવવા

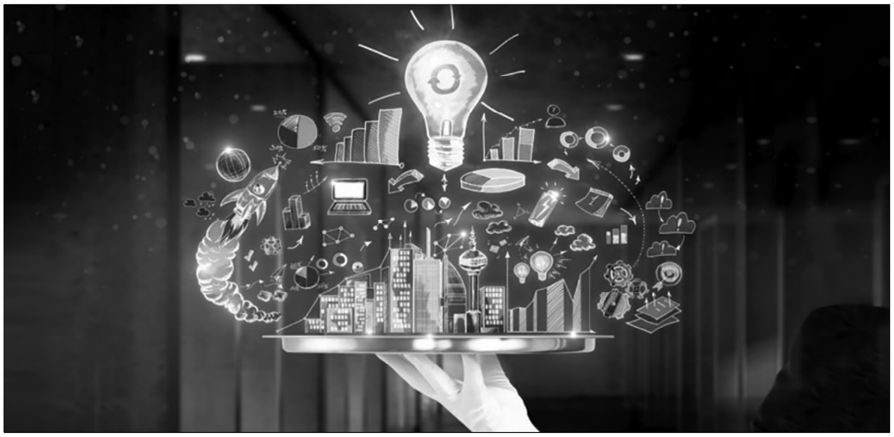

- પૂર્વોત્તર, હિમાલયનાં રાજ્યો અને ટાપુઓના વિકાસ માટે ચોક્કસ વિસ્તાર આધારિત હસ્તક્ષેપ.

આ વ્યૂહરચનાની અનન્ય વિશેષતા રાજ્ય/કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોને વિવિધ ક્ષેત્રમાં હાથવગા અભિગમ સાથે પારદર્શક રેન્કિંગ દ્વારા તંદુરસ્ત સ્પર્ધાનો માહોલ આપીને તેમની કામગીરીમાં સુધારો લાવવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવાની છે. કેટલાક સૂચકાંક શરૂ કરી દેવામાં આવ્યા છે, જેમાં સ્વાસ્થ્ય સૂચકાંક, સંયુક્ત જળવ્યવસ્થાપન સૂચકાંક, SDG સૂચકાંક અને મહત્ત્વાકાંક્ષી જિલ્લાની કામગીરી સામેલ છે. રાજ્ય/કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશને ડેટા આપવા અને વિવિધ ક્ષેત્રમાં અન્ય રાજ્ય/કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશની તુલનાએ તેમની કામગીરી પર દેખરેખ રાખવા માટે ડાઈનેમિક રેન્કિંગ પોર્ટલ શરૂ કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં ડેટાની થર્ડ પાર્ટી માન્યતા સામેલ છે.

એક વાર જિલ્લા તેમના તરફથી કામગીરી સંપન્ન કરી દે એટલે રાજ્ય વધુ મજબૂત સ્થિતિમાં ઊભરી આવશે અને જ્યારે રાજ્ય પોતાનું કામ સંપન્ન કરે એટલે રાષ્ટ્ર વધુ મજબૂત બનશે.

ડાયરેક્ટ બેનિફિટ ટ્રાન્સફર અને આધારનો ઉપયોગઃ

આધાર હવે મજબૂત રીતે સ્થાપિત છે અને તેની મદદથી દેશમાં નીતિ અને સેવાઓ પૂરી પાડવાના માળખામાં ખાસ કરીને લક્ષિત સબસિડી ચૂકવવા માટે ડાયરેક્ટ બેનિફિટ ટ્રાન્સફર (DBT) સતત મોટા આયામ પૂરા પાડે છે.

- વર્તમાન સમયમાં ૫૫ મંત્રાલયની અંદાજે ૪૩૯ યોજનાને અંતર્ગત આવરી લેવામાં આવી છે.
- DBT દ્વારા લાભાર્થીઓને અંદાજે રૂ. ૧.૪૨ લાખ કરોડની વૃદ્ધિ સાથે અંદાજે કુલ રૂ. ૭.૬૬ લાખ કરોડ રૂપિયા સીધા ટ્રાન્સફર કરવામાં આવ્યા છે.
- આમાંથી, માત્ર LPGની DBTની રકમનું જ રૂ. ૫૯,૫૯૯ કરોડ (૪.૨૩ કરોડ ડુપ્લિકેટ/ખોટાં જોડાણ દૂર કરીને કુલ ૪૨%ની બચત કરવામાં આવી છે)નું યોગદાન છે.
- જાહેર વિતરણ તંત્ર (PDS)નું રૂ. ૪૭,૬૩૩ કરોડ (અંદાજે ૩ કરોડ ખોટાં રેશનકાર્ડ દૂર કરીને કુલ ૩૪% બચત કરવામાં આવી છે)નું યોગદાન છે.
- ૨૦૧૮-૧૯માં DBT દ્વારા રોકડ લાભ મેળવનારા ૫૯ કરોડ લાભાર્થીઓ હતા, જ્યારે ૭૦ કરોડથી વધુ લાભાર્થીઓએ આનો પરોક્ષ (ઉદાહરણ તરીકે ખાદ્ય અને ખાતર) લાભ લીધો છે.

૨૩ જુલાઇ, ૨૦૧૯ના રોજ ભારતના રાષ્ટ્રપતિએ આધારને પોતાની સંમતિ આપી હતી અને આધારની કામગીરી તેમજ તેના સ્વૈચ્છિક ઉપયોગ માટે મજબૂત નિયામક માળખું પૂરું પાડતા અન્ય કાયદા (સુધારો) ધારો, ૨૦૧૯ અમલમાં આવ્યો. રાજ્ય તેમની યોજનાઓનો અમલ કરવા માટે આધારનો ઉપયોગ કરી શકે છે. ૧૨૪ કરોડ લોકો આધાર નંબર ધરાવતા હોવાથી નવા ભારતમાં કોઇ પણ પ્રકારનાં છીંડાં વગર યોગ્ય લોકો સુધી લાભ પહોંચાડવા માટે મોબાઇલ નંબર સાથે આધારનો ઉપયોગ વધશે તેવી અપેક્ષા છે.

પરિણામ આધારિત દેખરેખઃ

છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષમાં અંદાજપત્ર બનાવવાની પ્રક્રિયામાં માળખાકીય ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે, જેમાં આયોજિત/બિનઆયોજિત તફાવત અને કેન્દ્ર દ્વારા પ્રાયોજિત અને કેન્દ્રીય ક્ષેત્રની યોજનાઓની તર્કસંગતતા દૂર કરવામાં આવી છે. કેન્દ્રીય અંદાજપત્ર ૨૦૧૭-૧૮થી પરિણામ આધારિત દેખરેખ એ આ દિશામાં એક મોટું પગલું છે. આ પગલું અગાઉ આર્થિક ફાળવણીઓ, ખર્ચ અને પરિણામોમાં ભાગ્યે જ ધ્યાન આપવામાં આવતું તે તંત્રરચનાથી વિપરીત છે.

વિવિધ યોજનાઓમાં માત્ર કેટલો ખર્ચ કર્યો તેના પર ધ્યાન આપવાના બદલે કેટલું પરિણામ આવ્યું તેના પર ધ્યાન આપીને લોકોની અપેક્ષાઓ સંતોષવા માટેના પ્રવેગ સાથે સુશાસનમાં સુધારો લાવવાની દિશામાં આ એક મોટું પગલું છે. સંસદમાં રજૂ કરવામાં આવેલા

પરિણામી અંદાજપત્ર ૨૦૧૯-૨૦માં કેન્દ્રીય ક્ષેત્ર/કેન્દ્ર દ્વારા પ્રાયોજિત એવી ૧૬૩ યોજનાઓને આવરી લેવામાં આવી છે, જે વિવિધ મંત્રાલય/ વિભાગ સાથે વિચાર-વિમર્શ કરીને નીતિ આયોગ અને નાણાં મંત્રાલય દ્વારા નિર્ધારિત કરવામાં આવેલા પરિણામી અંદાજપત્રની કુલ ૫૯૧ યોજનામાંથી ૯૫% હિસ્સાની ખર્ચ જોગવાઇને આવરી લે છે.

વર્તમાન સમયમાં ૨૦૧૯-૨૦માં ફાળવવામાં આવેલી રૂ. ૩.૩ લાખ કરોડની અંદાજપત્રીય ફાળવણી સાથે કેન્દ્ર દ્વારા પ્રાયોજિત ૨૮ યોજનાઓના સ્વતંત્ર મૂલ્યાંકનની એક મોટી કવાયત નીતિ આયોગ દ્વારા ચાલી રહી છે. વિવિધ યોજનાઓ માટે અમલીકરણના સ્તરે પણ યોજનાઓ અને તેના લાભાર્થીઓ વિશે ઑનલાઇન અને વાસ્તવિક સમયના ડેટા પૂરા પાડવા માટે ડેશબોર્ડની રચના કરવા પર ખૂબ જ આગ્રહ કરવામાં આવી રહ્યો છે.

ઇ-ગવર્નન્સઃ

આધાર અને મોબાઇલ ફોનના પ્રવેશ સાથે ઇન્ફર્મેશન અને કોમ્યુનિકેશન ટેક્નોલોજી (ICT)માં પ્રગતિની મદદથી, સંખ્યાબંધ જાહેર સેવાઓ ઑનલાઇન માધ્યમથી પૂરી પાડવાનું શક્ય બન્યું છે. સરકારી કર્મચારીઓની બાયોમેટ્રિક હાજરીથી માંડીને તમામ યોજનામાં લાભાર્થીઓના ડેટાનું ડિજિટલાઇઝેશન, આધાર નંબરનું સીડિંગ, લાભાર્થી પ્રમાણીકરણ માટે PoS મશીનનો ઉપયોગ અને આધાર સાથે લિંક કરાયેલા બેંક ખાતામાં ભંડોળ ટ્રાન્સફર કરવા જેવી સંખ્યાબંધ બાબતોમાં લોકોને જે પ્રકારે સેવાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે તેમાં નોંધપાત્ર સુધારો આવ્યો છે.

ઇલેક્ટ્રોનિક્સ અને ઇન્ફર્મેશન ટેકનોલોજી મંત્રાલય દ્વારા ડિજિટલ ઇન્ડિયા કાર્યક્રમનું અમલીકરણ કરવામાં આવી રહ્યું છે, જેમાં કેન્દ્રીય મંત્રાલય/ વિભાગો અને રાજ્ય/કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોના બહુવિધ પ્રોજેક્ટ્સ આવરી લેવામાં આવ્યા છે. આ કાર્યક્રમ ત્રણ મહત્ત્વની દૂરંદેશીને કેન્દ્રમાં રાખીને તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં પાયાની ઉપયોગિતા તરીકે ડિજિટલ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર; માંગ અનુસાર સુશાસન અને સેવાઓ અને નાગરિકોના ડિજિટલ સશક્તીકરણનો સમાવેશ થાય છે.

આ કાર્યક્રમમાં આવરી લેવામાં આવેલા મહત્ત્વપૂર્ણ ઘટકોમાં તમામ ૨.૫ લાખ ગ્રામ પંચાયતોની ભારતનેટ દ્વારા કનેક્ટિવિટી, આધાર નંબર પૂરા પાડવા, દરેક ગ્રામ પંચાયત સહિત સામાન્ય સેવા કેન્દ્રોની સ્થાપના કરવી, દરેક નાગરિક માટે ડિજિટલ લોકર, ડિજિટલ લાઇફ સર્ટિફિકેટ, DBT, ડિજિટલ ચુકવણીઓ અને તેવી અન્ય બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

કેન્દ્રીય જન ફરિયાદ નિવારણ અને દેખરેખ તંત્ર (CPGRAMS) જેવા પોર્ટલ ઉપરાંત નવા જમાનાના સુશાસન માટે યુનિફાઇડ મોબાઇલ એપ્લિકેશન (UMANG) અને MyGov એવી સુવિધાઓ છે, જે નાગરિકોને માહિતી પૂરી પાડે છે અને તેમની ફરિયાદોના નિવારણ માટે તેમના પ્રતિભાવ મેળવે છે. ભારતમાં ઇ-સર્વિસીસના નિર્માણમાં કેટલી સફળતા મળી તેનો અંદાજ ઇલેક્ટ્રોનિક ટ્રાન્ઝેક્શન એગ્રિગેશન એન્ડ એનાલિસિસ લેયર (E-Taal) હેઠળ કેન્દ્રીય મંત્રાલય અને રાજ્ય સરકારની ૩૭૦૦થી વધુ સેવાઓ એકીકૃત કરવામાં આવી છે અને ૧ જાન્યુઆરીથી ૩ ઑગસ્ટ, ૨૦૧૯ દરમિયાન ૨૦૦૦ કરોડથી વધુ ટ્રાન્ઝેક્શન (૨૦૧૮માં ૪,૨૦૦ કરોડ) એટલે કે રોજના ૯ કરોડ ટ્રાન્ઝેક્શનના આંકડાનાં તથ્ય પરથી લગાવી શકાય છે.

વહીવટીતંત્રમાં સુધારાઃ

નવા ભારતના પરિવર્તન માટે વહીવટીતંત્રમાં સુધારા મહત્ત્વપૂર્ણ ઘટક છે. જન સેવાઓમાં સુધારાઓની કામગીરી સતત ચાલી રહી છે. કેટલીક પહેલ હાથ ધરવામાં આવી છે, જેમ કેઃ

- બહુ હિસ્સેદારની કામગીરીના પ્રતિભાવ આધારિત મૂલ્યાંકનની શરૂઆત
- નીચલા સ્તરના હોદ્દાઓ માટે ઇન્ટરવ્યૂ નિયુક્તિ કરવી
- કર્મચારીઓ દ્વારા અપ્રેઝલ અને વિવિધ રિટર્ન્સ ફાઇલ કરવા માટે ઑનલાઇન તંત્રની શરૂઆત
- ઇ-ઓફિસનો અમલ
- તાલીમ અને યોગ્યતા આધારિત નિયુક્તિ વધુ મજબૂત કરવી

નીતિ આયોગ દ્વારા પોતાના કાર્યદળમાં આત્મપ્રેરિત યુવા પ્રોફેશનલ્સ અને કન્સલ્ટન્ટને કરાર આધારે નિયુક્ત કરીને સરકાર જે પ્રકારે વિચારે છે અને કામ કરે છે તે રીતે નવી વિચારસરણી લાવવા માટે પગલાં લેવામાં આવ્યાં છે. આ જ બાબતનો અન્ય મંત્રાલય/રાજ્યની કામગીરીમાં અમલ કરવામાં આવી રહ્યો છે.

મંજિલ માટે હજુ ઘણી સફર ખેડવાની છે. નીતિ આયોગના નવા ભારત@75 માટે વ્યૂહરચના દસ્તાવેજમાં

પરિવર્તનકારી પગલાં સૂચવવામાં આવ્યા છે, જેમ કેઃ

- સંખ્યાબંધ જનસેવાઓનો અમલ કરવો
- ઉમેદવારોને તેમની યોગ્યતા અનુસાર ફાળવણી કરવી
- પછીથી આવેલાઓ અને વિશેષતાઓ ધરાવતા હોય તેમને પ્રોત્સાહન આપવું
- પ્રવેશની વયમર્યાદા દૂર કરવી
- બહુવિધ કેડરને મજબૂત કરવી
- તાલીમ અને કૌશલ્ય મૂલ્યાંકન
- લક્ષ્ય નિર્ધારણ અને કામગીરી મૂલ્યાંકનનું સંસ્થાપન કરવું
- શ્રેષ્ઠ સૂઓમોટો ડિસ્ક્લોઝર
- જનસેવકોને સુરક્ષા
- ઈ-પહેલ અને નૈતિકતા

લોકોના ડેટાની સુરક્ષા સાથે કોઇ પણ પ્રકારે બાંધછોડ કર્યા વગર ડેટા આધારિત સુશાસન ઉપરાંત શહેરોમાં સુશાસન સુધારવા માટે વિવિધ પગલાંઓનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે.

કાયદો અને વ્યવસ્થાઃ

કાયદાકીય અને ન્યાયિક સુધારાની પ્રાથમિકતાએ જરૂર છે. કેટલાંક સૂચન આપવામાં આવ્યાં છે, જેમ કેઃ

- મોડલ પોલીસ એક્ટ-૨૦૧૫ અપનાવવો
- ખાલી જગ્યાઓ પર ભરતી
- મહિલાઓનું શ્રેષ્ઠ પ્રતિનિધિત્વ
- ઈન્ફર્મેશન ટેક્નોલોજીના ઉપયોગ સાથે ફર્સ્ટ ઈન્ફર્મેશન રિપોર્ટ સિસ્ટમમાં સુધારો
- પોલીસ કર્મચારીઓને તાલીમ/ સંવેદનશીલતા-તાલીમ
- સાયબર અપરાધ, સાયબર જોખમ અને છેતરપિંડી માટે અલગ કેડર તૈયાર કરવી.

ન્યાયિક સુધારાના ક્ષેત્રમાં સુધારો લાવવા માટેની સંખ્યાબંધ સંભાવનાઓ છે, જેમાં ખાસ કરીને આઈટીનો ઉપયોગ પણ છે. વાસ્તવમાં અવરોધરૂપ બનતા નાના અપરાધમાં આકરો દંડ કરીને ગુનાખોરીમાં ઘટાડો કરવાની જરૂરિયાત છે. પતાવટ કે સમાધાન પર વધુ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે, જેથી મોટા ભાગના કેસનો કોર્ટ બહાર નિકાલ આવી જાય. સમગ્ર દેશમાં કોર્ટની પ્રક્રિયામાં ઈલેક્ટ્રોનિક કોર્ટ અને કેસ મેનેજમેન્ટની મદદથી ઓટોમેશન લાવવાની જરૂર છે.

નિરર્થક કાયદાઓ દૂર કરીને તેના બદલે સરળ રીતે લખાયેલા નવા કાયદા લાવવાની જરૂર છે. ફોરેન્સિક અને બેલિસ્ટિક પરીક્ષણોમાં નોંધપાત્ર સુધારો લાવવાની જરૂર છે. રેન્કિંગના આધારે ઓલ ઈન્ડિયા જ્યુડિશિયલ સર્વિસ પરીક્ષા, ભારતીય કાયદાકીય સર્વિસનો પણ વિચાર કરી શકાય. દાવાના બદલે શાળાકીય સ્તરેથી જ નાગરિકોના અધિકારો અંગે સંવેદના ઊભી કરીને કાયદાનું પાલન કરતા સમાજનું નિર્માણ કરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર છે.

સારાંશઃ

ભારતનું પરિવર્તન એ કોઇ સહેલું કામ નથી, તેમાં દૂરંદેશીની સ્પષ્ટતા, ખૂબ સારી રીતે વિચાર કરેલી વ્યૂહરચના અને મોટી દૂરંદેશી હાંસલ કરવા માટે તેને અનુકૂળ એક્શન પ્લાન પણ જરૂરી છે. SDG ઉદ્દેશ્યો સિદ્ધ કરવા માટે ભારત તેનાં લક્ષ્ય અને લક્ષ્યાંક નિર્ધારિત કરી રહ્યું છે. તમામ લક્ષ્ય હાંસલ કરવા માટે સારું સુશાસન જરૂરી છે તેવી સ્થિતિમાં લક્ષ્ય-૧૬ ખાસ કરીને ન્યાય અને અસરકારક, જવાબદાર, સહિયારી સંસ્થાઓ સુધી સૌની પહોંચ પર કામ કરે છે. આ કામ એકલી સરકાર ના કરી શકે, પરંતુ તેના માટે તમામ હિસ્સેદારોનો સહકારનો અભિગમ હોવો જરૂરી છે, જેમાં ન્યાયતંત્ર, જનસમાજ, કોર્પોરેટ, થિંક ટેન્ક્સ, શિક્ષણવિદો, મીડિયા અથવા નાગરિકો પોતે પણ આવી જાય છે. માત્ર ત્યાર પછી જ ભારતના પરિવર્તનનું લક્ષ્ય ખરા અર્થમાં હાંસલ કરી શકાશે.

ડૉ. યોગેશ સુરી નીતિ આયોગમાં સુશાસન, સંશોધન અને રાજ્યના સંકલનના વરિષ્ઠ સલાહકાર છે.
ઈ-મેલઃ
yogesh.suri@gov.in

$5 ટ્રિલિયનના અર્થતંત્ર માટે કૌશલ્યો

દિલીપ શિનોય

કૌશલ્ય વિકાસ અને ઉદ્યમશીલતા મંત્રાલય (MSDE)ની રચના નવેમ્બર-૨૦૧૪માં થઇ હતી. છેલ્લાં પાંચ વર્ષમાં, વ્યાપક કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમનો અમલ કરવામાં આવ્યો છે. સરકારે કૌશલ્ય વિકાસ અને ઉદ્યમશીલતા, કૌશલ્ય ભારત, પ્રધાનમંત્રી કૌશલ્ય વિકાસ યોજના, રાષ્ટ્રીય એપ્રેન્ટિસશિપ પ્રમોશન યોજના અને અન્ય સંખ્યાબંધ પહેલ પર રાષ્ટ્રીય નીતિ ઘડી છે. અસરનું વિશ્લેષણ દર્શાવે છે કે તાલીમ અને પ્રમાણપત્રથી નોકરીમાં લાગેલા લોકોની સંખ્યામાં વધારો થયો છે.

પ્રધાનમંત્રીએ દેશને વર્ષ ૨૦૨૪ સુધીમાં $૫ ટ્રિલિયનનું અર્થતંત્ર બનાવવાનું લક્ષ્ય નિર્ધારિત કર્યું છે. વિવિધ ક્ષેત્રોમાં પૂરતું કૌશલ્યપૂર્ણ માનવબળ આ વિકાસને ખેંચી લાવશે. ભારતની લગભગ અડધી વસ્તી ૨૫ વર્ષથી ઓછી વયની હોવાથી ભારત દુનિયામાં સૌથી યુવા વસ્તી સમુદાય ધરાવતો દેશ છે. અન્ય હરીફ દેશો સામે ભારત માટે આ એક મહત્ત્વપૂર્ણ લાભદાયી પાસું છે.

આર્થિક સર્વેક્ષણ ૨૦૧૮-૧૯માં ટાંક્યા અનુસાર, આગામી બે દાયકામાં ભારતમાં વસ્તીવૃદ્ધિમાં ઘટાડો થવાની અપેક્ષા છે. મતલબ કે દેશ એકંદરે જ્યારે “વસ્તીવિષયક લાભ”ના તબક્કાનો આનંદ માણી રહ્યો હશે ત્યારે તેના કેટલાક હિસ્સામાં ૨૦૩૦ સુધીમાં મોટી વય ધરાવતા લોકોની સંખ્યામાં વધારો પણ થશે.

સૌથી મોટો પડકાર આ પરિવર્તનને લાભાંશમાં રૂપાંતરિત કરવાનો છે - આર્થિક વિકાસમાં લાભદાયક રીતે યોગદાન આપતા હોય તેવા લોકોની સંખ્યા, તેના પર નિર્ભર હોય તેવા લોકો જેટલી હોય છે. આમ કરવા માટેની કેટલીક પ્રક્રિયાઓ અહીં દર્શાવ્યા અનુસાર છેઃ

- દરેક માટે શિક્ષણઃ ઉચ્ચ શિક્ષણ અને કૃષિ, કાયદો, મેડિકલ, એન્જિનિયરિંગ અને અન્ય જેવા ચોક્કસ પ્રોફેશનલ કોર્સનું વિસ્તરણ.
- પ્રારંભિક સ્તરની નોકરીઓ માટે કૌશલ્ય વિકાસ.
- કૌશલ્યમાં ઉમેરો કરવોઃ જેઓ શિક્ષિત છે અને કામ કર્યું છે અથવા કામ કરી રહ્યા છે અથવા જેમણે અગાઉ કામ કર્યું છે અને અત્યારે નોકરીમાંથી નીકળી ગયા છે તેમના કૌશલ્યમાં વધારો કરવો તેમજ તેમના કૌશલ્યને વધુ વિકસાવવું, જેથી નવી નોકરી અથવા બદલાયેલી નોકરીમાં કૌશલ્યની જરૂરિયાતો સંતોષી શકાય.

આર્થિક સર્વેક્ષણ અનુસાર દેશમાં આગામી દાયકામાં કામ કરતી વસ્તીની સંખ્યા અંદાજે ૯૭ લાખ પ્રતિવર્ષના દરે વધશે અને ૨૦૩૦ના દાયકામાં આ સંખ્યા ૪૨ લાખ પ્રતિ વર્ષના દરે વધશે એવું પ્રસ્તાવિત છે કે, “જો એમ ધારી લેવામાં આવે કે શ્રમબળની સહભાગીતાનો દર (LFPR) આગામી બે દાયકા સુધી અંદાજે ૬૦% રહેશે તો આગામી દાયકામાં ૫૫-૬૦ લાખ નવી નોકરીઓનું દર વર્ષે નિર્માણ થશે.” સર્વેક્ષણમાં એવું પણ ટાંકવામાં આવ્યું હતું કે, નેશનલ સેમ્પલ સર્વે ઓફિસ (NSSO)

રિપોર્ટ ૨૦૧૧-૧૨નાં તારણો અનુસાર ભારતમાં કુલ શ્રમ બળના ૨.૩% લોકો પોતાના ક્ષેત્રની ઔપચારિક તાલીમ ધરાવે છે. કેટલાંક પગલાં લેવામાં આવ્યાં હતાં તે આ પ્રમાણે છેઃ

- નાણાકીય વર્ષ ૨૦૦૯માં રાષ્ટ્રીય કૌશલ્ય વિકાસનીતિની શરૂઆત થઇ
- નાણાં મંત્રાલય (MoF) હેઠળ રાષ્ટ્રીય કૌશલ્ય વિકાસ ભંડોળ (NSDF)ની સ્થાપના કરવામાં આવી
- રાષ્ટ્રીય કૌશલ્ય વિકાસ કોર્પોરેશન (NSDC) (MoF)
- નાણાકીય વર્ષ ૨૦૧૩માં રાષ્ટ્રીય કૌશલ્ય વિકાસ સત્તામંડળ (NSDA)ની સ્થાપના થઇ
- રાષ્ટ્રીય કૌશલ્ય ક્વોલિફિકેશન ફ્રેમવર્ક (NSQF)

આ સરકારના પહેલા સત્રમાં પ્રયાસો વધારવામાં આવ્યા હતા અને વધુ લક્ષ્ય કેન્દ્રિત હતાં. નવેમ્બર-૨૦૧૪માં કૌશલ્ય વિકાસ અને ઉદ્યમશીલતા મંત્રાલય (MSDE)ની રચના કરવામાં આવી હતી. પ્રથમ પાંચ વર્ષમાં વ્યાપક કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમનો અમલ કરવામાં આવ્યો હતો. સરકાર દ્વારા કૌશલ્ય વિકાસ અને ઉદ્યમશીલતા-૨૦૧૫ પર રાષ્ટ્રીય નીતિ ઘડવામાં આવી હતી. તે અંતર્ગત ૨૦૧૫માં સ્કિલ ઇન્ડિયા પહેલની શરૂઆત કરવામાં આવી હતી અને ૨૦૨૨ સુધીમાં સ્કિલ ઇન્ડિયા મિશનની રૂપરેખા તૈયાર કરવામાં આવી હતી.

આ અંતર્ગત મુખ્ય કાર્યક્રમ પ્રધાનમંત્રી કૌશલ્ય વિકાસ યોજના (PMKVY)નો મૂળ હેતુ યુવાનોને ઉદ્યોગોને સંબંધિત કૌશલ્ય તરફ વાળવાનો છે. PMKVY પ્રથમ સંસ્કરણનો ૨૦૧૫માં પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં ૨૦૨૦ સુધીમાં ૧ કરોડ યુવાનોને તાલીમ આપવાનું લક્ષ્ય નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે. વર્ષ ૨૦૧૫-૧૬ દરમિયાન ૨૪ લાખના લક્ષ્ય સામે ૧૯.૮ લાખ યુવાનોને તાલીમ આપવામાં આવી હતી.

૨૦૧૬માં MSDE હેઠળ પ્રધાનમંત્રી કૌશલ વિકાસ યોજના (PMKVY) ૨૦૧૬-૨૦૨૦નો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો હતો. અત્યાર સુધીમાં સ્કિલ ઇન્ડિયા અંતર્ગત ૩ કરોડથી વધુ લોકોને તાલીમ આપવામાં આવી છે અને PMKVY અંતર્ગત ૫૦ લાખથી વધુ લોકોને તાલીમ આપવામાં આવી છે.

૨૦૧૬-૨૦ માટે PMKVYનું બીજુ સંસ્કરણ પ્લેસમેન્ટ ટ્રેકિંગ માટે ફરજિયાત જોગવાઇરૂપે લાવવામાં આવ્યું હતું અને ટૂંકાગાળાની તાલીમમાં અંદાજે ૧૨.૦૫ લાખ ઉમેદવારોની નિયુક્તિ સાથે ૫૪% નિયુક્તિ થઇ શકી હતી. નોંધણી કરાવનારા ૩૦ લાખ ઉમેદવારોમાંથી ૨૭.૯ લાખ ઉમેદવારોને તાલીમ આપવામાં આવી હતી. અન્ય મુખ્ય પહેલ નીચે દર્શાવ્યા અનુસાર છેઃ

- દીનદયાળ ઉપાધ્યાય ગ્રામીણ કૌશલ્ય યોજના (DDUGKY)
- પ્રધાનમંત્રી કૌશલ કેન્દ્રો (PMKK)
- નેશનલ એપ્રેન્ટિસશિપ પ્રમોશન સ્કીમ (NAPS)
- એપ્રેન્ટિસશિપને વધુ ઉદ્યોગોને અનુકૂળ બનાવવા માટે એપ્રેન્ટિસશિપ એક્ટમાં ૨૦૧૪માં MSDE દ્વારા શરૂ કરવામાં આવેલા વ્યાપક સુધારા
- અન્ય મંત્રાલય અને રાજ્યના પોતાના કૌશલ્ય કાર્યક્રમો છે. તેની વિગતવાર યાદી કોષ્ટક-૧માં આપેલી છે.

દરેક જિલ્લામાં મહત્ત્વાકાંક્ષી મોડલ તાલીમ કેન્દ્ર ઊભાં કરવાના આશયથી ૨૦૧૫માં શરૂ થયેલ પ્રધાનમંત્રી કૌશલ્ય કેન્દ્ર (PMKK) અંતર્ગત, ૮૫૧ PMKKની ફાળવણી કરવામાં આવી છે

અને ૬૦૧ PMKK જૂન-૨૦૧૯ સુધીમાં સ્થાપી દેવામાં આવ્યા છે.

કાર્યસ્થળે પાયાની તાલીમ અને પ્રેક્ટિકલ તાલીમની જોગવાઈ સાથે એપ્રેન્ટિસશિપને પ્રોત્સાહન આપવા માટે ૨૦૧૬માં નેશનલ એપ્રેન્ટિસશિપ પ્રમોશન સ્કીમની શરૂઆત કરવામાં આવી હતી. જૂન-૨૦૧૯ સુધીમાં ૧૧.૮૭ લાખ ઉમેદવારો અને ૭૬,૮૬૦ સંસ્થા દ્વારા આ યોજના અંતર્ગત નોંધણી કરાવવામાં આવી છે.

તમામ કૌશલ્ય તાલીમ પ્રવૃત્તિઓમાં એક કેન્દ્રિતતા લાવવા, કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમોની ગુણવત્તા સુધારવા અને ઉદ્યોગ આધારિત તેમજ માંગ આધારિત કૌશલ્ય તાલીમ ક્ષમતાનું નિર્માણ કરવા માટે ૨૦૧૭માં 'SANKALP'ની શરૂઆત કરવામાં આવી હતી. ડિસેમ્બર-૨૦૧૮ સુધીમાં, રાજ્ય અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોને નાણાંની ફાળવણીની પ્રક્રિયા ચાલુ હતી. અમલીકરણ માટે પ્રાદેશિક વર્કશોપનું આયોજન થઈ રહ્યું હતું.

ઔદ્યોગિક ક્લસ્ટર્સમાં ઈન્ડસ્ટ્રિયલ ટ્રેનિંગ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ્સ (ITI) અંગે જાગૃતિ ફેલાવવા, એકીકૃતતા લાવવા અને ગુણવત્તા સુધારવાના આશયથી ૨૦૧૭માં અન્ય એક પહેલ 'STRIVE'ની શરૂઆત કરવામાં આવી હતી.

NSDCનું યોગદાનઃ

રાષ્ટ્રીય કૌશલ્ય વિકાસ કોર્પોરેશન (NSDC) એક પબ્લિક-પ્રાઈવેટ પાર્ટનરશિપ કંપની છે, જે કૌશલ્ય વિકાસમાં ઉત્પ્રેરક તરીકે કામ કરે છે. તે તાલીમ અને કાર્યક્ષમતા નિર્માણ માટે ૨૩૫ ખાનગી ક્ષેત્રના ભાગીદારો સાથે કામગીરીમાં સંકળાયેલ છે – દરેક માટે ૧૦ વર્ષના સમયગાળામાં ઓછામાં ઓછા ૫૦,૦૦૦ ઉમેદવારોને તાલીમ આપશે. NSDCમાં ફેડરેશન ઓફ ઇન્ડિયન ચેમ્બર્સ ઓફ કોમર્સ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રી (FCCI)ની હિસ્સેદારી છે.

$૫ ટ્રિલિયનના અર્થતંત્રનું લક્ષ્ય હાંસલ કરવા માટે પૂર્વ જરૂરિયાત ઉદ્યોગો આધારિત કાર્યદક્ષતાનું નિર્માણ કરવાની છે. ૩૮ સેક્ટર સ્કિલ કાઉન્સિલ (SSC) છે, જેમાંથી કેટલાંકને FICCI દ્વારા પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે. SSC દ્વારા ૨૨૪૨ ક્વોલિફિકેશન પેક તૈયાર કરવામાં આવ્યાં છે, જેમાં ૭૦૦૦થી વધુ અનન્ય રાષ્ટ્રીય રોજગારી માપદંડ (NOS) સમાવવામાં આવ્યા છે. તેની સતત સમીક્ષા કરવામાં આવે છે અને નવા અર્થતંત્ર માટે કૌશલ્ય નિર્માણ માટે તેમાં વધારો કરવામાં આવે છે. ઈન્ડસ્ટ્રી ૪.૦ની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે વધારાની લાયકાત તૈયાર કરવામાં આવી રહી છે. શાળામાં જતાં બાળકો કૌશલ્ય, રોજગારલક્ષી તાલીમ મેળવી શકે તે માટે NSDCના સંકલન હેઠળ ૧૦ રાજ્યમાં ૨૪૦૦થી વધુ શાળાઓને આવરી લેવામાં આવી છે.

NSDC દ્વારા કૌશલ્ય વિકાસ મેનેજમેન્ટ સિસ્ટમ (SDMS)ની રચના કરવામાં આવી છે, જેમાં સાથે છેઃ

- ૧,૪૦૦ તાલીમ ભાગીદારો
- ૨૮,૧૭૯ તાલીમ કેન્દ્રો
- ૧૬,૪૭૯ તાલીમ આપનારાઓ
- ૨૦ જોબ પોર્ટલ
- ૭૭ મૂલ્યાંકન એજન્સીઓ
- ૪,૯૮૩ નિયુક્ત મૂલ્યાંકનકારો

કૌશલ્ય વિકાસ માટે યુવાનોમાં મહત્ત્વાકાંક્ષા વધારવા માટે રાજ્ય સ્તરે અને પછી રાષ્ટ્રીય સ્તરે કૌશલ્ય સ્પર્ધાઓ માટે વ્યાપક કાર્યક્રમોનું આયોજન થઈ રહ્યું છે. રાષ્ટ્રીય સ્પર્ધાના વિજેતાઓ વૈશ્વિક કૌશલ્ય સ્પર્ધામાં ભારતનું પ્રતિનિધિત્વ કરશે. છેલ્લે આવી સ્પર્ધા ઑગસ્ટ-૨૦૧૯માં કઝાન ખાતે યોજાઈ હતી.

ડિગ્રી અથવા પ્રમાણપત્ર તેના ધારકો માટે મૂલ્ય વધારનાર હોય છે, જેનાથી કૌશલ્ય સ્તરની સ્વીકૃતિ થાય અને જેનાથી શ્રમ બજારમાં કામ મેળવવામાં મદદરૂપ થાય તેવું પ્રમાણપત્ર મેળવવા માટે જેઓ કામ કરી રહ્યા છે તેઓ પ્રમાણપત્ર મેળવી શકે તે માટે NSDC દ્વારા 'રેકગ્નિશન ઓફ પ્રાયોર લર્નિંગ' (RPL) યોજના શરૂ કરવામાં આવી છે. PMKVY અંતર્ગત, રેકગ્નિશન ઓફ પ્રાયોર લર્નિંગ માટે નોંધણી કરાવનારા ૨૨.૬૫ લાખ ઉમેદવારોમાંથી ૧૬.૬૦ લાખ ઉમેદવારો ૧૩ મે, ૨૦૧૯ના રોજ પાસ થયા છે. તાલીમ મેળવનારા ૨૨.૦૮ લાખમાંથી અંદાજે ૧૭.૮૪ લાખ ઉમેદવારો એવા છે, જેમનું RPL માટે મૂલ્યાંકન થયું હતું.

વિદેશી બજાર માટે યુવાનો ચોક્કસ કૌશલ્યને અનુલક્ષીને તાલીમ આપવામાં આવી રહી છે. જાપાન, યુએઈ અને અન્ય દેશો સાથે થયેલા કરારોના કારણે ભારતના યુવાનોને તે દેશોમાં ચોક્કસ પ્રકારની નોકરીઓ માટે તેમના કૌશલ્ય અને ભાષાના સ્તરે તાલીમ મળી રહી છે. યુવાનોને કયા કૌશલ્યની જરૂર છે તે સમજવા અને નક્કી કરવામાં મદદ કરવા માટે સલાહસૂચન કેન્દ્ર શરૂ કરવામાં આવ્યાં છે, જેમાંથી ઘણા પબ્લિક-પ્રાઈવેટ પાર્ટનરશિપ હેઠળ છે. બીજાં કેન્દ્ર માટે હાલમાં કામ ચાલી રહ્યું છે.

અસર:

PMKVY અંતર્ગત ટૂંકાગાળાની તાલીમની અસરના વિશ્લેષણ પરથી એવું જાણવા મળે છે કે તાલીમ અને પ્રમાણપત્રના કારણે નોકરી મેળવનારા લોકોની સંખ્યામાં નવ ટકાનો વધારો થયો છે. માત્ર તાલીમના હિસ્સાએ જ રોજગારક્ષમતામાં આઠ ટકાનું યોગદાન આપ્યું છે. PMKVY તાલીમ અને પ્રમાણપત્રના કારણે માસિક આવકમાં સરેરાશ ૧૫% વધારો થયો છે. તાલીમ હિસ્સાના કારણે માસિક આવકની સરેરાશમાં ૯% અસર પડી છે. PMKVY તાલીમ પામેલા લોકોને માસિક રૂ. ૮૨૮૩ રૂપિયા મળતા હતા જ્યારે તેના તુલનાત્મક ગ્રૂપમાં કામ કરતા લોકોને માસિક રૂ. ૭૫૮૪ મળતા હતા. પ્રમાણપત્રના કારણે માસિક આવકમાં સરેરાશ ૯%ની અસર જોવા મળી છે તેમજ આવક પર પૂર્વ તાલીમની સ્વીકૃતિની અસરના મૂલ્યાંકનમાં જોવા મળ્યું હતું કે પ્રમાણિત ઉમેદવારોની માસિક આવકમાં સરેરાશ ૧૯%નો નોંધપાત્ર તફાવત આવતો હતો.

સંખ્યાબંધ તાલીમ સંગઠનો, PMKVY હેઠળ અથવા અન્ય સરકારી કાર્યક્રમો હેઠળ તાલીમ ના આપતા હોવા છતાં તેમણે નિયોક્તાની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે આ યોગ્યતાઓનો ઉપયોગ કરવાનું શરૂ કરી દીધું છે. યુનિવર્સિટી અને કોલેજ સ્કિલ કાઉન્સિલ સાથે વિશેષ કાર્યક્રમો કરી રહી છે, જેથી વિદ્યાર્થીઓ કામ કરવા માટે તૈયાર થઇ શકે અથવા જેઓ પહેલાથી કામ કરી રહ્યા છે તેઓ પોતાનાં કૌશલ્યમાં વિકાસ કરી શકે.

નવી શિક્ષણનીતિમાં શાળાઓ, કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓમાં કૌશલ્યને સ્થાન આપવામાં આવશે તેવી આશા રાખવામાં આવે છે. MSDE અત્યારે રાષ્ટ્રીય કૌશલ્ય યોગ્યતા ફ્રેમવર્ક અને રોજગારલક્ષી તાલીમ માટે રાષ્ટ્રીય કાઉન્સિલનું ફરી માળખું તૈયાર કરવાની પ્રક્રિયામાં છે. PMKVYમાં સુધારણા લાવવા અંગે પણ ચર્ચા ચાલી રહી છે.

જે સંસ્થાઓને નોકરીએ રાખવા માટે યોગ્ય કર્મચારી શોધવામાં મુશ્કેલી પડતી હોય તેમની જરૂરિયાતો પણ સંતોષી શકાય તે માટે કૌશલ્ય ઈકો સિસ્ટમની રચના કરવામાં આવી છે. નોકરીની ભૂમિકા, તેને માન્યતા અને યોગ્ય વ્યક્તિને તાલીમ આપવા અથવા તેની નિયુક્તિ કરવા માટે તાલીમ ભાગીદાર સાથે કામ કરીને આ જરૂરિયાત પૂર્ણ કરી શકાય છે.

કોષ્ટક-૧: કેન્દ્ર અને રાજ્યના મહત્ત્વપૂર્ણ ચોક્કસ કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમો:

કેન્દ્રીય:

- પ્રધાનમંત્રી કૌશલ્ય વિકાસ યોજના
- સ્કિલ્સ એક્વિઝિશન એન્ડ નોલેજ અવેરનેસ ફોર લાઈવલીહૂડ પ્રમોશન (SANKALP)
- UDAAN (જમ્મુ અને કાશ્મીર માટે વિશેષ ઉદ્યોગ પહેલ)
- પ્રધાનમંત્રી કૌશલ કેન્દ્ર
- રેકગ્નિશન ઓફ પ્રાયોર લર્નિંગ
- એપ્રેન્ટિસશિપ તાલીમ
- નેશનલ એપ્રેન્ટિસશિ પ્રમોશન સ્કીમ
- ક્રાફ્ટ્સમેન તાલીમ યોજના
- દીનદયાળ ઉપાધ્યાય ગ્રામીણ કૌશલ્ય યોજના
- દીનદયાળ અંત્યોદય યોજના
- સમર્થ (કાપડ ક્ષેત્ર)
- કૌશલ્ય વિકાસ પહેલ અંતર્ગત મોડ્યુલર એમ્પ્લોયેબલ સ્કિલ
- ગ્રીન સ્કિલ ડેવલપમેન્ટ પ્રોગ્રામ
- પીડબ્લ્યુડી માટે કૌશલ્ય વિકાસ (SIPDA)
- કૌશલ્ય વિકાસ માટે સંકલિત કામગીરી અંતર્ગત પોલિટેકનિક્સ પર સબ-મિશન
- ફ્રન્ટીઅર એરિયાઝ ઓફ સાયન્સ એન્ડ ટેક્નોલોજી (Fast)માં તાલીમ અને સંશોધન માટે કેન્દ્રોની સ્થાપના
- એપ્રેન્ટિસશિપ અને કૌશલ્યમાં ઉચ્ચ શિક્ષણમાં જોડાયેલા યુવાનો માટે યોજના
- લઘુમતીઓ માટે કૌશલ્ય વિકાસ (વિશેષ કાર્યક્રમો)
- સીખો ઔર કમાઓ (લર્ન એન્ડ અર્ન)
- અપગ્રેડિંગ સ્કિલ્સ એન્ડ ટ્રેનિંગ ઈન ટ્રેડિશનલ આર્ટ્સ/ક્રાફ્ટ્સ ફોર ડેવલપમેન્ટ (USTTAD)
- નયી મંઝિલ
- મૌલાના આઝાદ નેશનલ એકેડેમી ફોર સ્કીલ્સ

રાજ્યના વિશેષ પસંદગીના કાર્યક્રમો:

- કૌશલ્યવર્ધન કેન્દ્ર (KVK) - ગુજરાત

- મુખ્યમંત્રી કૌશલ્ય સંવર્ધન યોજના (MMKSY) - મધ્યપ્રદેશ
- કુશલ યુવા પ્રોગ્રામ - બિહાર
- મુખ્યમંત્રી શ્રમશક્તિ યોજના - બિહાર
- Kaushalkar.com - કર્ણાટક

- સૂર્ય - હરિયાણા
- સક્ષમ - હરિયાણા
- સીખો - સીખાઓ (તાલીમ આપનારાઓ માટે તાલીમ) - હરિયાણા
- એસ-માર્ટ (સ્કિલ માર્ટ) – હરિયાણા

લેખક ફેડરેશન ઓફ ઇન્ડિયન ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીના મહાસચિવ છે.

ઈ-મેલ:

dilip.chenoy@ficci.com

ઉચ્ચ શિક્ષણમાં રોજગારલક્ષીતા સુધારવા લેવાયેલાં પગલાં

ઉચ્ચ શિક્ષણ પદ્ધતિમાં ઘણા શૈક્ષણિક પ્રવાહો છે, જે સીધા રોજગારલક્ષી છે. રોજગારલક્ષીતા અને નોકરી માટેની પાત્રતા વધારવા માટે નીચે મુજબનાં પગલાં લેવામાં આવ્યાં છેઃ

૧) યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ કમિશન (UGC) દ્વારા ચલાવાતા હોય તેવા ૧૧૦૯ અને ઓલ ઈન્ડિયા કાઉન્સિલ ફોર ટેકનિકલ એજ્યુકેશન (AICTE) મારફતે ૫૫૬ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ (૩૦૦ બેચલર ઓફ વોકેશનલ સ્ટડીઝ (B.VoC) કોલેજો, ૧૮૮ કોમ્યુનિટી કોલેજો અને ૬૮ ડીડીયુ કૌશલ કેન્દ્ર કોલેજો) કે જેમાં ૩૮,૪૧૪ વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ સાથે કૌશલ્યની તાલીમ મેળવે છે.

૨) બેચલર ઓફ વોકેશનલ સ્ટડીઝ (B.VoC) પ્રોગ્રામમાં ઉદ્યોગની માંગ મુજબ નવો અને સુધારેલો વ્યવસાયલક્ષી અભ્યાસક્રમ વિકસાવવામાં આવ્યો છે.

૩) ઓલ ઈન્ડિયા કાઉન્સિલ ફોર ટેક્નિકલ એજ્યુકેશને (AICTE) વિદ્યાર્થીઓ માટે ઉદ્યોગમાં ઈન્ટર્નશિપની સુવિધા પૂરી પાડવા માટે ઈન્ટર્નશિપ પોર્ટલ શરૂ કર્યું છે. એન્જિનિયરીંગ કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓ માટે ઈન્ટર્નશિપ ફરજિયાત બનાવવામાં આવી છે.

૪) એઆઈસીટીઈ દ્વારા માન્ય કરાયેલી સંસ્થાઓમાં તમામ પ્રિ-ફાઈનલ અને ફાઈનલ વર્ષના સ્નાતકો માટે વ્હિબોક્સ (Wheebox) એમ્પ્લોયેબિલિટી સ્કિલ ટેસ્ટ (WEST) લેવાય છે, જેમાં વિદ્યાર્થીઓની મુખ્ય ક્ષમતા પારખીને તેમને સર્ટિફાય કરવામાં આવે છે.

૫) ટેકનિકલ એજ્યુકેશન ક્વોલિટી ઈમ્પ્રૂવમેન્ટ પ્રોગ્રામ (TEQIP) ફેઝ-૩ હેઠળ ગુણવત્તા, સમાનતા, રોજગારપાત્રતામાં સુધારો કરવા માટે પસંદગીની એન્જિનિયરીંગ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં કાર્યક્રમ હાથ ધરવામાં આવ્યો છે.

૬) એક કોમન પ્લેટફોર્મ તરીકે નેશનલ કરિયર સર્વિસ (NCS) પોર્ટલ શરૂ કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં નોકરી શોધનાર, નોકરી આપનાર, કાઉન્સેલર્સ, સ્થાનિક સર્વિસ પ્રોવાઈડર્સ, તાલીમ પૂરી પાડનાર વગેરેને માહિતીની સુવિધા પૂરી પાડીને નોકરી શોધનાર અને નોકરી પૂરી પાડનાર વચ્ચેની કડી જોડવામાં આવે છે.

૭) માનવસંસાધન વિકાસ મંત્રાલય (MHRD), કૌશલ્ય વિકાસ અને ઉદ્યોગસાહસિકતા મંત્રાલય (MSDE) તથા સેક્ટર સ્કિલ કાઉન્સિલ્સ (SSCs) એકબીજાના સહયોગમાં કામ કરી રહ્યા છે અને તેમાં ઉદ્યોગો અને સર્વિસ સેક્ટરના પ્રતિનિધિઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેઓ એવો અભ્યાસક્રમ તૈયાર કરી રહ્યા છે કે જેમાં ઉદ્યોગની માગ અનુસાર કૌશલ્યનું પ્રતિબિંબ પડે, જેથી ઉચ્ચ શિક્ષણને રોજગારની તકો સાથે જોડી શકાય.

સ્રોતઃ પીઆઈબી

ભારતીય આરોગ્ય પ્રણાલીઓમાં પરિવર્તન

ચંદ્રકાંત લહારીયા

રાષ્ટ્રીય આરોગ્ય નીતિ (એનએચપી)-૨૦૧૭માં આરોગ્યના ક્ષેત્રને મજબૂત આકાર આપવા માટે પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા છે. એનએચપીનું મુખ્ય ધ્યેય આરોગ્ય સેવાને સાર્વત્રિક રીતે આવરી લેવાનું છે. ઉદાહરણો એવો નિર્દેશ કરે છે કે પ્રાથમિક આરોગ્ય સંભાળની વ્યવસ્થા વડે આરોગ્ય ક્ષેત્રની ૮૦% જરૂરિયાતો વિશિષ્ટ આરોગ્ય સેવાઓ મારફતે હલ કરી શકાય છે. અસરકારક અને સમયસરના અમલીકરણના કારણે (કાર્યક્રમો વડે દરમિયાનગીરીથી) સુઆયોજિત રીતે તૈયાર કરાયેલી આરોગ્ય નીતિઓથી બહેતર આરોગ્યલક્ષી પરિણામો હાંસલ થાય છે. જો નીતિ વિષયક પ્રયાસો જારી રહેશે તો વર્ષ ૨૦૧૭થી ૨૦૨૦ સુધીનો સમયગાળો ભારતની આરોગ્ય પદ્ધતિમાં સુધારાની મજબૂત તરંગો તરફ દોરી જશે.

નીતિનો મુસદ્દો તૈયાર કરતી વખતે આરોગ્ય પદ્ધતિના મહત્ત્વના પડકારોને પારખીને તેનું દસ્તાવેજીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં સરકારી પ્રાથમિક આરોગ્ય વ્યવસ્થા (પીએચસી)ને મજબૂત કરવાની જરૂરીયાત ઓળખાઈ છે. ભારત હાલમાં 'નીતિથી અમલીકરણના ચક્ર (cycle)'ને પરંપરાગત રીતે સ્વીકારવાનાં ૧૫ વર્ષ પૂર્ણ કરી રહ્યું છે. વર્ષ ૨૦૦૨માં ભારતે દ્વિતીય નેશનલ હેલ્થ પોલિસી (એનએચપી) બહાર પાડી હતી. ત્યાર પછી ૨૦૦૫માં રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ આરોગ્ય મિશન (એનઆરએચએમ)ની જાહેરાત કરવામાં આવી હતી. ૧૯૪૬માં સર જોસેફ ભોરે કમિટીનો અહેવાલ આવ્યો તે પછી એનઆરએચએમને ભારતની આરોગ્ય પદ્ધતિમાં મહત્ત્વના સુધારા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

એનઆરએચએમ હેઠળ જે પ્રયાસો હાથ ધરવામાં આવ્યા તેના કારણે ભારત પોલિયો, યૉઝ/ફૂંસી (yaws) તથા પ્રસૂતિ અને ગર્ભકાળ દરમિયાન ધનાર (ટિટાનસ) થવા જેવા રોગો નાબૂદ કરી શકાયા છે. આ નીતિના કારણે ચેપી રોગો ઘટ્યા છે અને પ્રાથમિક આરોગ્ય પદ્ધતિ મજબૂત બની છે. દેશ અત્યાર સુધીમાં ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન મૃત્યુ અને બાળમૃત્યુના પ્રમાણમાં સૌથી ઝડપી ઘટાડો હાંસલ કરી શક્યું છે. ભારત મિલેનિયમ ડેવલપમેન્ટના ધ્યેય-૪ અને ૫ હાંસલ કરવાની નજીક પહોંચ્યું છે (કેટલાક અંદાજ મુજબ તે હાંસલ કરી શક્યું છે).

વર્ષ ૨૦૧૭માં રોગચાળાલક્ષી વાસ્તવિકતાઓની સાથે-સાથે એટલે કે બિનચેપી રોગોના મુખ્ય બોજ અને આરોગ્યના અન્ય પડકારો સાથે ભારતે ૧૫ વર્ષનું ચક્ર પૂર્ણ કર્યું છે. ભારતના જેવો આર્થિક દરજ્જો ધરાવતા દેશોની જેમ ભારતમાં આરોગ્યનાં પરિણામોમાં ગતિશીલતા આવવાની હજુ બાકી છે.

તૃતીય રાષ્ટ્રીય આરોગ્ય નીતિ (એનએચપી)-૨૦૧૭ પછી ભારતમાં વર્ષ ૨૦૧૮માં આયુષ્માન ભારત પ્રોગ્રામ (એબીપી) આવ્યો અને તેનું અમલીકરણ કેન્દ્ર સરકારના વર્ષ ૨૦૧૯-૨૦ના અંદાજપત્રમાં કરવામાં આવ્યું. આ નીતિનો સમાવેશ એક દાયકા અગાઉ 'ભારત માટેના વિઝન'નાં ૧૦ ઘટકો તરીકે કરવામાં આવ્યો, તેમાં 'તંદુરસ્ત ભારતઃ આયુષ્માન ભારત, મહિલાઓ અને બાળકોને સારું પોષણ' આપવાનો સમાવેશ કરાયો હતો. આ વિઝન આરોગ્ય નીતિના સાતત્યપૂર્ણ અમલીકરણ અને દેશના આરોગ્ય સંબંધી સાતત્યપૂર્ણ વિકાસના ધ્યેય (SDGs) વર્ષ

૨૦૩૦ સુધીમાં હાંસલ કરવા માટે કરાયું છે. બહેતર આરોગ્યલક્ષી પરિણામો માટે નીચે દર્શાવેલાં કેટલાંક પગલાં લેવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવી છે.

સૌથી પહેલાં પ્રાથમિક આરોગ્ય વ્યવસ્થા મજબૂત કરવી જોઈએ:

એનએચપી-૨૦૧૭માં સરકારે પ્રાથમિક આરોગ્ય વ્યવસ્થા માટે સરકારી ખર્ચમાં બેતૃતીયાંશ કે તેથી વધુ ઉમેરો કરવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવી હતી. ભારતનાં રાજ્ય આશરે ૨૦૦,૦૦૦ સરકારી પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રો (GPHCFs)ની સુવિધા ધરાવે છે. આ કેન્દ્રો કુલ ૧૦ % આઉટ પેશન્ટને (દાખલ ના થયા હોય તેવા દર્દીઓને) સેવાઓ પૂરી પાડે છે (આમાં માતા અને બાળકોને અપાતી આરોગ્ય સેવાઓનો સમાવેશ થતો નથી). આ પ્રણાલી વધુ બહેતર પરિણામો આપવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

એનએચપી-૨૦૧૭માં સરકારી આરોગ્ય સેવાઓના ઉપયોગનું પ્રમાણ ૩૦%થી વધારીને ૫૦% સુધી લઈ જવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવી છે. આયુષ્માન ભારત પ્રોગ્રામ હેઠળના હેલ્થ અને વેલનેસ સેન્ટર્સ આ બાબતે અગ્રતા આપીને બહેતર પરિણામ લાવી શકે તેમ છે. કોઈ પણ આરોગ્ય પ્રણાલી પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રોને મજબૂત બનાવવાની ઈચ્છા ધરાવે તે સ્વાભાવિક છે. સરકાર પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રો પર જે ખર્ચ કરે છે તેના કારણે આરોગ્ય સેવાઓ કાર્યક્ષમ બને છે અને ખર્ચમાં (લોકો અને સરકાર બંનેના) ઘટાડો થાય છે અને રોગો અટકાવવા માટે અને આરોગ્ય સેવાઓને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે સહાય પ્રાપ્ત થાય છે. થાઈલેન્ડે પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રોને મજબૂત કરવાની કામગીરી વર્ષ ૧૯૭૧માં એટલે કે વર્ષ ૨૦૦૧માં સાર્વત્રિક કવરેજની યોજના શરૂ કરવામાં આવી તેનાં ૩૦ વર્ષ પહેલાં શરૂ કરી હતી.

પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રો એ તમામ લોકોના આરોગ્ય અને શરીર-સૌષ્ઠવ તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતો ઘનિષ્ઠ અભિગમ છે. વિશ્વ આરોગ્ય સંસ્થા (WHO)એ એવી દરખાસ્ત કરી છે કે નીચે દર્શાવ્યા મુજબની દરમિયાનગીરીઓ દ્વારા આ બાબત હાંસલ થઈ શકશે.

(અ) પ્રાથમિક સંભાળ અને જાહેર આરોગ્યની કામગીરીઓની મુખ્ય બાબતોને સુસંકલિત આરોગ્ય સેવાઓમાં આવરી લેવી (આરોગ્ય ક્ષેત્રે મુખ્ય અવરોધો હલ કરવા માટે).

(બી) એકથી વધુ ક્ષેત્રોને આવરી લેતી નીતિઓ અને કાર્યયોજનાઓ હાથ ધરવી (આરોગ્ય અંગેના સામાજિક અવરોધોને હલ કરવા).

(સી) લોકો અને સમુદાયોનું સશક્તીકરણ કરવું (આકૃતિ ૧).

ભારતમાં ઘનિષ્ઠ પ્રાથમિક આરોગ્ય સેવા માટે સમાન પ્રકારનો અભિગમ અપનાવવાની બાબત ધ્યાન પર આપવાની જરૂર છે.

મજબૂત આરોગ્ય પદ્ધતિઓ:

નીતિ પ્રાથમિક આરોગ્ય પદ્ધતિને મજબૂત કરવામાં સહયોગ પૂરો પાડે છે. ભારત હાલમાં નીતિના અમલીકરણના તબક્કામાં છે. અસરકારક રીતે કાર્યક્રમ ડિઝાઈન કરીને તેના અમલીકરણ અને

આકૃતિ:૧ - પ્રાથમિક આરોગ્ય પ્રણાલીને મજબૂત કરવા માટે ત્રણ વ્યાપક ક્ષેત્રોમાં કાર્યવાહી કરવાની જરૂર છે :

સ્રોતઃ WHO-૨૦૧૯.

વ્યાપ વિસ્તારવા માટે ઉદાહરણોનો ઉપયોગ કરી શકાય.

● **સ્થાનિક ઉદાહરણના આધારે પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રોની પદ્ધતિની ફરીથી ડિઝાઈન તૈયાર કરવી:** ચાર રાજ્ય એટલે કે કેરળ, તામિલનાડુ, મહારાષ્ટ્ર અને મેઘાલયમાં ઉત્તમ કામગીરી બજાવતાં પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રોના અભ્યાસના આધારે નીચે મુજબની કામગીરી નક્કી કરવામાં આવી છે:

(એ) 'ઉપલબ્ધિની ઊણપ ઘટાડવા માટે મર્યાદિત દરમિયાનગીરી' ધરાવતું ખાતરીપૂર્વકનું હેલ્થ સર્વિસીસનું પેકેજ

(બી) સર્વિસ પ્રોવાઈડર્સની પૂરતી ઉપલબ્ધિ અને યોગ્ય મિશ્રણ

(સી) કાર્યરત રેફરલ લિન્કેજીસ (linkages) સાથે સંભાળમાં સાતત્ય (continuum of care)

(ડી) ગુણવત્તાનાં ધોરણો હાંસલ કરવા માટેના પ્રયાસો

(ઈ) સ્થાનિક સ્તરે મજબૂત નેતૃત્વ

(એફ) આ સુવિધાઓમાં કેટલીક સામાન્ય લાક્ષણિકતાઓ ધરાવતી બાબતોને સમુદાય સાથે સાંકળવી.

આવી અને સમાન પ્રકારની દરમિયાનગીરી અને અભિગમોથી બ્રાઝિલ, ઘાના અને દક્ષિણ આફ્રિકાએ આશાસ્પદ પરિણામો હાંસલ કર્યાં છે.

આ અભ્યાસના આધારે આયુષ્માન ભારત કાર્યક્રમ હેઠળ હેલ્થ અને વેલનેસ સેન્ટર્સની દરખાસ્ત કરવામાં આવી છે. રાજ્યએ વધારાના પ્રયાસો હાથ ધર્યા છે, જેવાં કે દિલ્હી (મોહલ્લા ક્લિનિક્સ મારફતે), તેલંગાણા (બસ્તી દવાખાના મારફતે), આંધ્ર પ્રદેશ, ઝારખંડ, કર્ણાટક, રાજસ્થાન, કેરળ અને તામિલનાડુ પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રની પદ્ધતિને મજબૂત કરવા તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરી રહ્યાં છે.

● **આરોગ્ય સેવાઓની જોગવાઈ અને વપરાશના 'ઊલટા પિરામિડ'ને સુધારણાની જરૂરિયાત:**

ભારતમાં આરોગ્ય સેવાઓનો મોટો હિસ્સો દ્વિતીય અને તૃતીય (ટર્શિયરી) સ્તરે પૂરો પાડવામાં આવે છે. આ સેવાઓ પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રના સ્તરે ઉપલબ્ધ હોવી જોઈએ. સેવા વિતરણ અને ઉપયોગની પદ્ધતિ ઊલટી છે (આકૃતિ-૨). ભારત અને ભારતીય રાજ્ય જે બંધારણ મુજબ આરોગ્ય માટે જવાબદાર છે, એમને વ્યૂહરચનાઓ વિકસાવવાની જરૂર છે. આકૃતિ-૨માં આ અભિગમની દિશા અંગે નિર્દેશ કરાયો છે.

● **આરોગ્ય ક્ષેત્રના સામાજિક નિર્ધારકોને હલ કરવા માટે કેન્દ્રિત નિર્ણાયક પ્રયાસો શરૂ કરવા:** બહેતર આરોગ્ય માટેના ઘણા બધા અવરોધો આરોગ્ય મંત્રાલયના કાર્યક્ષેત્રની બહાર છે. આ અવરોધોમાં પીવાના પાણીની બહેતર વ્યવસ્થા, સ્વચ્છતા, બહેતર પોષણ પ્રાપ્ત થાય તેવાં પરિણામો, મહિલાઓ અને કન્યાઓ માટે આરોગ્ય અને શિક્ષણ, હવાની બહેતર ગુણવત્તા અને સલામત માર્ગોનો સમાવેશ થાય છે. અંદાજે અડધા સ્વાસ્થ્યનાં પરિણામો આરોગ્યના સામાજિક નિર્ધારકો પર આધારિત છે. એન્ટિ-માઈક્રોબિયલ રેઝિસ્ટન્સ (અવરોધ) (AMR), વાયુ પ્રદૂષણ અને બિનચેપી રોગો સહિત વધતા જતા પડકારોના આ બધા મુદ્દાઓ તરીકે ઓળખવામાં આવ્યા છે.

● **'તમામ નીતિઓમાં આરોગ્ય'નો અભિગમ જરૂરી:** વિભિન્ન ક્ષેત્રને આવરી લેવા અભિગમની જરૂર છે, જેમાં વિવિધ મંત્રાલયના પ્રયાસોનું સંકલન, સોંપાયેલ કામની જવાબદેહિતા અને સંયુક્તપણે મોનિટરિંગના પ્રયાસોથી અવરોધો દૂર કરવાની કામગીરીને હાલની HWCs અને પ્રધાનમંત્રી જન આરોગ્ય યોજનામાં ઉમેરો કરી આયુષ્માન ભારત યોજનાના ત્રીજા ઘટક તરીકે આવરી લઈ શકાય.

● **પેટા જિલ્લા આધારિત આરોગ્ય પદ્ધતિ સ્થાપવી:** ભારતના જિલ્લાઓ સરેરાશ ૨,૦૦૦ ગામ કે પરાંમાં ૨૦ લાખ (અથવા ૨ મિલિયન)ની વસ્તી ધરાવે છે. અન્ય દેશો કે જ્યાં સારી રીતે કામ કરતી આરોગ્ય પદ્ધતિઓ છે ત્યાં સામાન્ય રીતે જિલ્લાઓમાં ૧,૦૦,૦૦૦થી ૫,૦૦,૦૦૦ સુધીની વસ્તી હોય છે. અન્ય દેશોમાં ભારતના જિલ્લાઓ સમાન સ્થિતિને બીજા રાજ્યમાં બ્લોક્સ/તાલુકા ગણવામાં આવે છે, જેમાં વસ્તી આશરે ૧૦૦થી ૩૦૦ ગામ કે ૧,૦૦,૦૦૦ - ૩,૦૦,૦૦૦ હજારની વસ્તી હોય છે.

આરોગ્ય સેવાઓના અસરકારક આયોજન અને આરોગ્યનાં પરિણામોમાં અસમાનતાની પરિસ્થિતિને હલ કરવા માટે પેટા જિલ્લા સ્તરનું આયોજન જરૂરી બને છે. દરેક બ્લોક લેવલે હોસ્પિટલ અને પ્રાથમિક આરોગ્ય એકમ હોઈ શકે છે (ભંડોળ, માનવસ્રોતો વગેરે ધરાવતું). પેટા જિલ્લા આધારિત આરોગ્ય પદ્ધતિમાં સુવિધા ખાતે વસ્તી નોંધાયેલી હોય તે જરૂરી છે. દ્વિમાર્ગી રેફરલ લિંકેજની સાથે દ્વિતીય અને ટર્શિયરી સ્તરની સુવિધાઓ અપનાવવી જોઈએ. આ માટે આરોગ્ય ક્ષેત્રે વેતન અને માનવ સ્ત્રોતોના માળખામાં સુધારા જરૂરી બને છે.

ડૉક્ટર અને અન્ય હેલ્થ સ્ટાફની ભરતી આ સ્તરે થવી જોઈએ. પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રમાં માત્ર ડૉક્ટરલક્ષી મોડલનો નહીં પણ ટીમ આધારિત અભિગમ અપનાવવો જોઈએ. પેટા જિલ્લા આધારિત પદ્ધતિ સ્થાપિત કરવા માટે એક ઔપચારિક માળખું વિકસાવવું જોઈએ. આ રીતે ભારતને આશરે ૮,૦૦૦થી ૧૦,૦૦૦ જેટલાં એકમો અને ચીફ મેડિકલ અને હેલ્થ ઓફિસરની જરૂર છે.

● **એકથી વધુ સેક્ટરના સહયોગ માટે શહેરી આરોગ્યની વહીવટી વ્યવસ્થાને મજબૂત કરવાની જરૂરિયાત :** ભારતનાં શહેરોની વસ્તી વધતી જાય છે અને વર્ષ ૨૦૩૦ સુધીમાં તે ૬૦ કરોડ (૬૦૦ મિલિયન) સુધી પહોંચશે તેવી અપેક્ષા છે. શહેરી વિસ્તારોમાં પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રો ઝડપી દરમિયાનગીરી માગી લે છે. આ માટે શહેરી આરોગ્ય સેવાઓની મજબૂત શાસન વ્યવસ્થા અને સંકલનનું અસરકારક તંત્ર જરૂરી છે. ભારતના બંધારણના ૭૩મા અને ૭૪મા સુધારા મુજબ શહેરી વિસ્તારોમાં પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રોની ચૂંટાયેલી શહેરી સ્થાનિક સંસ્થાઓ (ULB)ને જવાબદારી સોંપવામાં આવી છે.

● **આરોગ્ય ક્ષેત્રે બહેતર પરિણામો માટે વર્તણૂકલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનો ઉપયોગ:** ભારતના વર્ષ ૨૦૧૮-૧૯ના આર્થિક સર્વેક્ષણમાં વર્તણૂકલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનું મહત્ત્વ દર્શાવવામાં આવ્યું છે. (નોબેલ પારિતોષક વિજેતા રિચાર્ડ થલેર એના પ્રણેતા છે.) આ અભિગમ સ્વચ્છ ભારત મિશન (SBM) અને બેટી બચાવો, બેટી પઢાઓ (B3P) યોજનાઓ માટે કામ આવ્યો છે. સારું આરોગ્ય ઈચ્છતા લોકોની વર્તણૂકને બદલી પરિવર્તનની ટેવ પાડી તેની અસર પેદા કરી શકાય છે. ગૂંચવાડાભરી શારીરિક સ્થિતિ અને તે પછી છેલ્લા તબક્કાના રોગની હાલત નિવારવા લોકો વહેલી કાળજી લે અને યોગ્ય સ્તરે કાળજી લે તે જરૂરી છે. સરકારે દરમિયાનગીરીની યોગ્ય પદ્ધતિ તૈયાર કરી તેનો પ્રારંભ કરવો જોઈએ.

● **જાહેર આરોગ્યની કેડર ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું :** લોકોમાં જાગૃતિ અને સારા પોષણ અંગેની જાણકારી, સ્વચ્છતાની સ્થિતિમાં સુધારો અને સારા આરોગ્યને પ્રોત્સાહન મળે તેવી વર્તણૂક એ આરોગ્ય સેવાઓ પૂરી પાડવા માટેની મુખ્ય બાબત છે. ઘણાં રાજ્યમાં આ કામગીરી માટે સમર્પિત કેડર અને શ્રમદળ હોય છે. તામિલનાડુ, પશ્ચિમ બંગાળ અને મહારાષ્ટ્રમાં આ પ્રકારના હેલ્થ વર્કર્સની મોટી સમર્પિત કેડર છે અને રોગો અટકાવવાની તથા સારા આરોગ્યને પ્રોત્સાહિત કરતી હેલ્થ સર્વિસીસ પૂરી પાડે છે. ભારતનાં રાજ્યમાં એક સમર્પિત પબ્લિક હેલ્થ કેડર હોય તે જરૂરી છે.

સમાપનઃ

આરોગ્ય પદ્ધતિને એકંદરે મજબૂત બનાવીને પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રની વ્યવસ્થાને ફરીથી મજબૂત કરવા તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું જરૂરી છે, જો આવું થશે તો ભારતની વસ્તીની ૮૦% જેટલી આરોગ્યલક્ષી જરૂરિયાતો હલ થઈ જશે.

આકૃતિ-૨ : આરોગ્યનાં બહેતર પરિણામો માટે 'આરોગ્ય સંભાળની ઊલટી પદ્ધતિનો પિરામિડ' બદલવા :

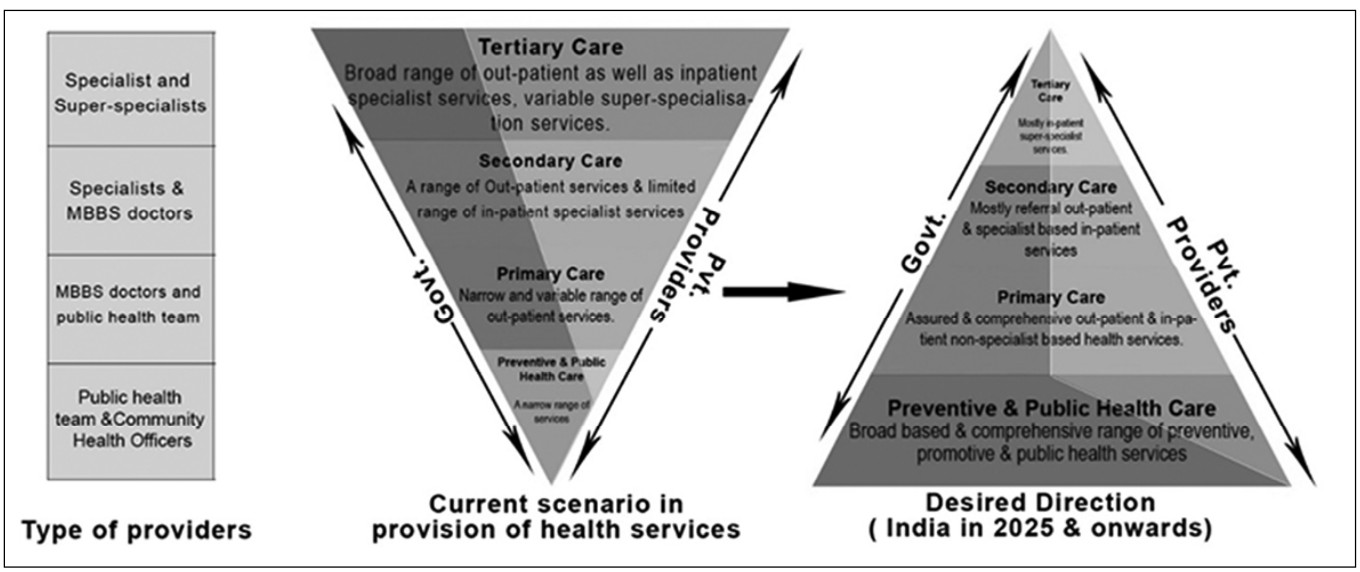

સ્રોત : લેખક, ૨૦૧૯.

તંદુરસ્ત અને સમૃદ્ધ ભારતનું નિર્માણ કરવા માટે અગાઉ કરેલા પ્રયાસોના આધારે ભારત આરોગ્ય ક્ષેત્રે ન્યૂનતમ અસમાનતાઓ સાથે પરિણામો સુધારી શકે તેમ છે. આવું થઈ શકે તો ભારત નેશનલ હેલ્થ પોલિસી-૨૦૧૭માં દર્શાવ્યા મુજબ આરોગ્ય ક્ષેત્રને સાર્વત્રિક રીતે આવરી લેવાની સિદ્ધિ હાંસલ કરી શકે તેમ છે તથા આરોગ્ય સાથે સંકળાયેલા લાંબા ગાળાના વિકાસના લક્ષ્ય પણ હાંસલ કરી શકે તેમ છે.

કોષ્ટક-૧ : ૨૦૦૨થી શરૂ કરીને ભારતમાં આરોગ્ય ક્ષેત્રે હાથ ધરાયેલી મહત્ત્વની તવારીખ:

૨૦૦૨	નેશનલ હેલ્થ પોલિસી (એનએચપી-૨૦૦૨)
૨૦૦૫	નેશનલ રૂરલ હેલ્થ મિશન (એનઆરએચએમ)
૨૦૦૮	રાષ્ટ્રીય સ્વાસ્થ્ય વીમા યોજના (આરએસબીવાય)
૨૦૦૮	જન ઔષધિ યોજના (કે જેને પ્રધાનમંત્રી ભારતીય જન ઔષધિ પરિયોજના (PMBJAP) તરીકે વર્ષ ૨૦૧૬માં ફરીથી રજૂ કરાઈ હતી.
૨૦૦૯	નેશનલ રૂરલ ડ્રિંકિંગ વોટર પ્રોગ્રામ (એનઆરડીડબ્લ્યુપી)
૨૦૦૮-૧૭	ચોક્કસ લક્ષિત જૂથ માટે રાજ્યની જરૂરિયાત મુજબ સામાજિક હેલ્થ ઈન્સ્યોરન્સ યોજના
૨૦૧૦	ક્લિનિકલ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ (રજિસ્ટ્રેશન એન્ડ રેગ્યુલેશન) એક્ટ, ૨૦૧૦
૨૦૧૦	સાર્વત્રિક આરોગ્ય કવરેજ (UHC) અંગેની ઉચ્ચ સ્તરીય નિષ્ણાત જૂથનો અહેવાલ (એચએલઈજી)
૨૦૧૩	નેશનલ અર્બન હેલ્થ મિશન (એનયુએચએમ)
૨૦૧૪	સ્વચ્છ ભારત મિશન (એસબીએમ)
૨૦૧૪	નેશનલ મેન્ટલ હેલ્થ પોલિસી
૨૦૧૫-૧૬	ભારતનાં પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રો (પીએચસી)ને મજબૂત બનાવવા ટાસ્ક ફોર્સ
૨૦૧૭	નેશનલ મેન્ટલ હેલ્થ કેર એક્ટ
૨૦૧૭	નેશનલ હેલ્થ પોલિસી (એનએચપી-૨૦૧૭)
૨૦૧૮	પોષણ અભિયાન/નેશનલ ન્યૂટ્રિશન મિશન
૨૦૧૮	બે ઘટક ધરાવતો આયુષ્માન ભારત પ્રોગ્રામ (એબીપી): હેલ્થ અને વેલનેસ સેન્ટર્સ (એચડબ્લ્યુસી) અને પ્રધાનમંત્રી જન આરોગ્ય યોજના (પીએમજેવાય).

કોષ્ટક-૨: ભારતમાં આરોગ્ય ક્ષેત્રે પરિવર્તન માટે પૂરક પગલાં:

એ) પ્રધાનમંત્રી જન આરોગ્ય યોજના હેઠળ દ્વિતીય અને ટર્શિયરી ક્ષેત્રનો હોસ્પિટલાઈઝેશન માટે સંભવિત હેલ્થ ઈન્સ્યોરન્સ/ એસ્યોરન્સ પ્રોગ્રામ માટે એવો રોડ મેપ તૈયાર કરવો કે જેમાં ભારતની ૮૦ % વસ્તી આવરી લઈ શકાય ત્યાં સુધી નાણાકીય ટોચમર્યાદા ન હોય. બિન-ગરીબ લોકોને ફરજિયાત યોગદાન આપવા માટે જણાવવામાં આવે.

બી) નોન-હોસ્પિટલાઈઝેશન (આઉટ પેશન્ટ કન્સલ્ટેશન) માટે નાણાકીય કવરેજને હાલની દ્વિતીય અને ટર્શિયરી સ્તરની ઇન્સ્યોરન્સ યોજનાઓ સાથે જોડવી. અસરકારક હોસ્પિટલાઈઝેશન અને આઉટ પેશન્ટ કવરેજનું જોડાણ. સર્વિસીસ એ રીતે ઘડવામાં આવે કે જેમાં સંપર્કના સ્થળે વિનામૂલ્યે સર્વિસ મળી રહે.

સી) હાલના ૫૦,૦૦૦ની વસ્તીદીઠ શહેરી પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રના બદલે ધોરણ સુધારીને ૨૦૨૨ સુધીમાં ૨૫,૦૦૦ની વસ્તીદીઠ પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રનું ધોરણ તથા ૨૦૨૮ સુધીમાં દર ૧૦,૦૦૦ની વસ્તીએ શહેરી પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રનું ધોરણ સુસ્થાપિત કરી શકાય.

ડી) વર્ષ ૨૦૨૨ સુધીમાં ૫૦,૦૦૦ એચડબ્લ્યુસી સ્થાપવા અને સરકારી પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રોમાં માળખાગત સુવિધાઓની ઊણપ પૂરી કરવી.

ઈ) ડોક્ટરોની તંગી નિવારવા માટે (અગાઉની ઈન્ડિયન મેડિકલ સર્વિસીસના ધોરણે) સ્પેશિયાલિસ્ટ ડોક્ટરોની અખિલ ભારતીય કેડર તૈયાર કરવાની બાબત ધ્યાન પર લેવી જોઈએ.

એફ) સંશોધન અને ટેકનિકલ સહયોગની કામગીરી માટે સ્વાયત્ત સંસ્થાઓની વ્યવસ્થા ઊભી કરવી જરૂરી છે, જેથી આરોગ્ય પદ્ધતિને ઉદાહરણો તથા માર્ગદર્શન પૂરાં પાડીને અસરકારક તથા વ્યાપક રીતે ઉપલબ્ધ આરોગ્ય સુવિધાના પ્રયાસો હાથ ધરી શકાય.

જી) તમામ સ્તરે સતત કાળજી લેવાય (continuum of care): મજબૂત થયેલા પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રની પદ્ધતિની સાથે સાથે સારી રીતે કામ કરતી હોસ્પિટલ સર્વિસીસ ઉપલબ્ધ થશે તો તેને દ્વિમાર્ગી રેફરલ દ્વારા બહેતર સહયોગ મળી રહેશે. આયુષ્માન ભારત પ્રોગ્રામ હેઠળ એચડબ્લ્યુસી અને પીએમજેએવાય વચ્ચે મજબૂત કડી સ્થાપિત કરવાની બાબત ધ્યાન પર લેવા જેવી છે.

ડૉ. ચંદ્રકાંત લહારિયા, વરિષ્ઠ જાહેર સ્વાસ્થ્ય નિષ્ણાત અને નવી દિલ્હીમાં વિશ્વ આરોગ્ય સંસ્થામાં રાષ્ટ્રીય પ્રોફેશનલ પ્રોફેસર છે.
ઈ-મેલ:
c.lahariya@gmail.com

$5 ટ્રિલિયનના અર્થતંત્ર તરફ ભારતની સફર

રણજિત મહેતા

ભારત પ્રજાસત્તાક રાષ્ટ્ર બન્યું તેનાં સીત્તેર વર્ષ પછી આપણે વૈશ્વિક સત્તા બનવાની દિશામાં એકધારી પ્રગતિના માર્ગ પર પહોંચી શક્યા છીએ. તેનાથી નવા ભારતના નિર્માણની આપણી પરિકલ્પનાને સાકાર કરવા માટે તક અને જનમત બંને મળી શક્યાં છે.

ભારતનો ઉદય એ આપણા સર્વોચ્ચ સંસ્કૃતિના આદર્શોને અનુરૂપ ભારતની કલ્પના કરવાની એક તક છેઃ ટકાઉક્ષમ સમૃદ્ધિ, જવાબદારીપૂર્ણ સ્વતંત્રતા, સહિયારો વિકાસ, શાંતિ અને પરસ્પર આદર તેમાં સામેલ છે. આ આદર્શો, જ્યારે તેઓ આપણી વિદેશનીતિ પર પ્રભાવ પાડે છે ત્યારે બહુધા વૈશ્વિક વ્યવસ્થાને આકાર આપવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. આવતી કાલના ઘડવૈયાઓ અને નેતાઓ તરીકે વર્તમાન વૈશ્વિક માહોલ આપણને એક સર્વાંગી વૈશ્વિક વ્યવસ્થાની કલ્પના કરવા અને પછી તેને વાસ્તવિક બનાવવા માટે હાકલ કરે છે.

ભારતને આપણી કામગીરીમાં સુસંગતતા લાવવા, સંતુલનકારી સત્તા તરીકે કાર્ય કરવા અને પ્રગતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે વ્યક્તિઓ, રાષ્ટ્રો અને પ્રદેશો સાથે જોડાવા માટે એક વ્યાપક દૃષ્ટિકોણની જરૂર છે.

ભારતનો વિદેશનીતિનો અભિગમઃ

આર્થિક અને વ્યૂહાત્મક સંબંધો સાથે ભારતનો વિદેશનીતિ અભિગમ વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં નોંધપાત્ર સાંસ્કૃતિક જોડાણો સાથે એક દૃષ્ટાંતરૂપ પરિવર્તનમાંથી પસાર થઇ રહ્યો છે. નવો અભિગમ પંચામૃત નામના વિદેશનીતિ સ્તંભોમાં સ્પષ્ટ પ્રતિબિંબિત થાય છે જે સ્તંભો-સન્માન (આદર અને માન), સંવાદ (જોડાણ અને વાતચીત), સમૃદ્ધિ (ખૂબ જ સમૃદ્ધિ), સુરક્ષા (પ્રાદેશિક અને વૈશ્વિક સુરક્ષા) અને સંસ્કૃતિ તેમજ સભ્યતા (સંસ્કૃતિ અને જનસમુદાય વચ્ચેનું જોડાણ) છે.

પંચામૃતે આપણી આંતરરાષ્ટ્રીય પહોંચ પર પ્રભાવ પાડવાનું શરૂ કરી દીધું છે. આપણા 'પાડોશી પહેલો' અને 'એક્ટ ઇસ્ટ' અભિગમ દ્વારા વૈશ્વિક જોડાણોમાં તેણે સ્થાન મેળવ્યું છે, જેના પુરાવારૂપે જોઇ શકાય છે કે પ્રધાનમંત્રીએ ૨૦૧૪માં તેમના શપથવિધિ કાર્યક્રમમાં તમામ સાઉથ એશિયન એસોસિયેશન ફોર રિજનલ કોર્પોરેશન (SAARC) દેશોના વડાઓને આમંત્રિત કર્યા હતા જ્યારે જાન્યુઆરી-૨૦૧૮માં ભારતના પ્રજાસત્તાક દિવસની ઉજવણીમાં એસોસિયેશન ઓફ સાઉથ-ઇસ્ટ એશિયન નેશન્સ (ASEAN) દેશોમાં પોતાના સમકક્ષ એટલે કે તે દેશોના વડાઓને પ્રધાનમંત્રીએ આમંત્રણ પાઠવ્યું હતું.

વધુમાં તાજેતરમાં આ સરકારની બીજી મુદતમાં સરકારનો આગ્રહ SAARCથી ખસીને બહુ ક્ષેત્રીય ટેકનિકલ અને આર્થિક સહકાર માટે બંગાળની ખાડીની પહેલ બે ઓફ બેન્ગૉલ ઈનીશીએટીવ ફોર મલ્ટી સેક્ટોરલ ટેકનીકલ એન્ડ ઇકોનોમીક કોઓપરેશન (BIMSTEC) અને ભારતીય સમુદ્રી પ્રદેશ (IOR) પર વધુ કેન્દ્રિત થયો છે. ખાસ કરીને ભારતની પ્રાદેશિકતા માટે પ્રાથમિક ફોરમ તરીકે SAARCનું સ્થાન ઝડપથી BIMSTEC લઇ રહી છે. બંગાળની ખાડીમાં ભારતની રુચિ અને હિન્દ મહાસાગર ટાપુ પર તેનું એકધારું ધ્યાન ભારતની પાડોશી નીતિનાં દરિયાઇ પરિમાણોને રેખાંકિત કરે છે.

જણાવેલ નીતિ અનુસાર પ્રધાનમંત્રીએ તેમની પહેલી મુલાકાત માલદીવ અને શ્રીલંકામાં યોજી હતી. તેમણે ફરી-ફરીને કહ્યું હતું કે ભારત તેની 'પાડોશી પહેલો'ની નીતિ અને SAGAR સિદ્ધાંત સાથે જોડાયેલું છે. SAGAR મતલબ સિક્યોરિટી એન્ડ ગ્રોથ ફોર ઓલ ઈન રિજિયન છે, જે સિદ્ધાંતની પરિકલ્પના પ્રધાનમંત્રી દ્વારા હિન્દ મહાસાગર ક્ષેત્રને શાંતિપૂર્ણ અને સુરક્ષિત

રાખવાના લક્ષ્ય સાથે કરવામાં આવી છે. આ પગલું હિન્દ મહાસાગર ટાપુ રાજ્યો ભારતની વ્યૂહાત્મક ભૌગોલિક સુરક્ષા માટે મહત્ત્વપૂર્ણ હોવાના દેશના આકલનને પ્રતિબિંબિત કરે છે. ૨૦૧૫માં જ્યારે પ્રધાનમંત્રીએ સેશેલ્સ, મોરેશિયસ અને શ્રીલંકાનો પ્રવાસ કર્યો ત્યારે જ તે સંદર્ભે શરૂઆત કરી દેવામાં આવી હતી અને ૨૦૧૯માં ભારતના પ્રધાનમંત્રીની શપથવિધિના કાર્યક્રમમાં મોરેશિયસના પ્રધાનમંત્રીની ઉપસ્થિતિમાં SAGAR પરિકલ્પના દર્શાવવામાં આવી હતી, જે તે દિશામાં એક નોંધપાત્ર સૂચક હતું.

$5 ટ્રિલિયનના અર્થતંત્રનું લક્ષ્ય હાંસલ કરવુંઃ

તાજેતરમાં નીતિ આયોગની ગવર્નિંગ કાઉન્સિલની બેઠકમાં પ્રધાનમંત્રીએ ૨૦૨૪ સુધીમાં ભારત માટે $5 ટ્રિલિયનના અર્થતંત્રના લક્ષ્યાંકની ઘોષણા કરી હતી. જો મોટું પરિવર્તન લાવવું હોય તો મોટું વિચારવું આવશ્યક છે અને પરિવર્તન ક્યારેય સાધારણ યોજનાઓથી આવતું નથી. નવા ભારતની આકાંક્ષાઓને ધ્યાનમાં રાખીને, સૂચિત $5 ટ્રિલિયનના અર્થતંત્રમાં આપણે શું જોવાનું પસંદ કરીશું? ચોક્કસપણે, તેમાં ડિઝાઈન, ભંડોળ અને સુશાસનની જરૂર પડશે. આર્થિક સર્વેક્ષણે નાણાકીય વર્ષ ૨૦૨૦ માટે GDP વૃદ્ધિનો ૭%નો અંદાજિત દર મૂક્યો છે, જે અગાઉના નાણાકીય વર્ષમાં ૬.૮% ટકા હતો અને $5 ટ્રિલિયનનું અર્થતંત્ર બનાવવાનું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે, આર્થિક સર્વેક્ષણે એક માર્ગ તૈયાર કર્યો છે, જેમાં તેણે સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે ભારતે ૮%ના દરની વૃદ્ધિ કરવી આવશ્યક છે.

સર્વેમાં 'ગિયર્સનું શિફ્ટિંગ' એટલે કે ઝડપ વધારવા માટે સક્ષમ થવાની થીમ છે, જેથી ૨૦૨૪-૨૫ સુધીમાં $5 ટ્રિલિયનનું અર્થતંત્ર બનવાના ઉદ્દેશ્યને પ્રાપ્ત કરી શકાય. તે રોકાણ, જેમાં ખાસ કરીને ખાનગી રોકાણને મુખ્ય ચાલક તરીકે બનાવે છે, જે માગનું સંચાલન કરે છે, ક્ષમતા બનાવે છે, શ્રમ ઉત્પાદકતામાં વધારો કરે છે, નવી ટેકનિકનો પરિચય આપે છે અને રોજગારી ઉત્પન્ન કરે છે. તેમાં એવું પણ સૂચવવામાં આવ્યું છે કે વિકાસના મોડલમાં નિકાસ એક અભિન્ન ભાગ હોવો આવશ્યક છે, કારણ કે વધુ બચતના કારણે ઘરેલુ વપરાશને છેવટની માગના ચાલક તરીકે ભૂમિકા ભજવવામાં અવરોધ આવે છે. સર્વેક્ષણમાં, એક સારું ચક્ર અથવા એક ખરાબ ચક્રનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં કહ્યું છે કે, જ્યારે અર્થતંત્ર સારા ચક્રમાં હોય છે ત્યારે રોકાણ, ઉત્પાદકતામાં વૃદ્ધિ, રોજગારીનું નિર્માણ, માગ અને નિકાસ એકબીજાને પોષે છે અને અર્થતંત્રમાં પ્રાણીજ જુસ્સાને ખીલવવા માટે સામર્થ્ય આપે છે.

ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર અને અન્ય ક્ષેત્રોમાં ખાનગી રોકાણો માટે પ્રક્રિયાઓના સરળીકરણ પર સરકારે ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર છે. સરકારે ગતિશીલ માળખાકીય સુધારાઓ, નીતિ અને પ્રક્રિયાઓમાં સ્પષ્ટતા, ફાળવણીના જોખમ અને સંસાધનોની કાર્યક્ષમતાને સ્થાપિત કરીને સક્ષમ માહોલ ઊભો કરવાનું ચાલુ જ રાખ્યું છે. આપણે ઝડપથી બદલાતા વૈશ્વિક અર્થતંત્રમાં રોજગાર નિર્માણ અને કૌશલ્ય વિકાસ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર છે. આર્થિક પ્રવૃત્તિને ભંડોળ આપવામાં બજારમાં મોટી ભૂમિકા નિભાવવા માટે બજારની સુવિધાયુક્ત નીતિઓ દ્વારા મૂડીબજારને ટેકો આપવાની જરૂર છે.

MSME ક્ષેત્ર પર ધ્યાનઃ

દેશમાં જેણે ૧૨૦ મિલિયન નોકરીઓનું નિર્માણ કર્યું છે, દેશના આર્થિક આઉટપુટમાં જેનું ૩૦% યોગદાન છે અને કુલ રોજગારી નિર્માણમાં જે લગભગ ૩૦% હિસ્સો ધરાવે છે તેવા ૬૫ મિલિયન માઈક્રો, નાના અને મધ્યમ ઉદ્યોગો (MSME)ના મહત્ત્વને ઓછું આંકી શકાય નહીં. સરકારે તાજેતરમાં MSME ક્ષેત્રે કેટલાક પરિવર્તનકારી સુધારા કર્યા છે.

નવી ઉત્પાદન કામગીરીઓના કારણે ભારત કેટલીક વૈશ્વિક મૂલ્યની સાંકળોનો હિસ્સો બની શકશે અને નિકાસને ટ્રિલિયન ડોલરના આંક સુધી વધારવામાં મદદ મળશે. ભારતે ઉત્પાદન જૂથો માટે મેન્યુફેક્ચરિંગ ઈકો સિસ્ટમ સ્થાપિત કરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું પડશે અને ઉત્પાદનો, વિશેષતા સામગ્રીઓ, બાયોલોજિક્સ, નેનો ટેક્નોલોજી, ઇન્ટિગ્રેટેડ સર્કિટ્સ, એમ્બેડેડ સિસ્ટમ્સ, મેડિકલ ઈમેજિંગ ઉપકરણો વગેરેનું ઉત્પાદન કરતી મશીનરી ગોઠવવા જેવાં પગલાં ભરવાં પડશે. સાથે સાથે કમ્પ્યૂટર, ટીવી, મોબાઈલ ફોન અને ટેલિકોમ ઉપકરણો, વાહનોના ભાગો, રમકડાં, ફર્નિચર, ફૂટવેર અને વસ્ત્રો પણ ભુલાવાં જોઈએ નહીં. કૌશલ્ય અને વિપુલ પ્રમાણમાં શ્રમની જરૂરિયાતવાળાં આ ઉત્પાદનોમાં કૃષિ અને અન્ય અનૌપચારિક ક્ષેત્રોમાં રહેલા વધારાના લોકોનો સમાવેશ થઇ શકે છે. અનુકૂળ મજૂર કાયદા પર ભાર મૂકવાની જરૂર છે, કારણ કે મોટા પાયે ઉત્પાદન માટેની આ પૂર્વશરત છે.

કૃષિ ક્ષેત્ર પર ધ્યાનઃ

ભારતની ૬૦% વસ્તી ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં રહે છે અને તેઓ મોટા ભાગે કૃષિ પર નિર્ભર છે. વર્ષ ૨૦૨૨ સુધીમાં ખેડૂતોની આવક બમણી કરવા માટે સરકાર પ્રતિબદ્ધ છે. સાચી સમસ્યા ઉત્પાદકતાનું સ્તર નથી, પરંતુ ખેડૂતોની આવક નક્કી કરતા ઉત્પાદનને કેવી રીતે મૂલ્યમાં રૂપાંતરિત કરવું એ છે. આજે કોઇ પણ ઔદ્યોગિકીકરણ થયેલો દેશ કૃષિ વગર ટકી શકે તેમ નથી. વૈશ્વિક સ્તરે ચીજવસ્તુઓની ૬૦% થી ૮૦% ગતિવિધિઓ કૃષિ અથવા તેનાં ઉત્પાદનો આધારિત છે.

પ્રતિએકર ઉત્પાદકતા પરથી ધ્યાન ખસેડીને કૃષિ પરિવારોને કૃષિ સંબંધિત અન્ય કામકાજમાં નિયુક્ત કરવા પર તેમજ જમીનના એકત્રીકરણ અને ખેડૂતોના ઉત્પાદનના એકત્રીકરણ દ્વારા ઉપજ પછીના મૂલ્યવર્ધનમાં સુધારો લાવવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે, જેથી ખેડૂતોને બજારમાં વધુ ભાવતાલની શક્તિ પ્રદાન કરી શકાય. કૃષિ-હેરફેર, એગ્રો-પ્રોસેસિંગ અને કૃષિ માર્કેટિંગમાં સુધારો અને સુમેળ લાવવા માટે તાજેતરમાં ઘણાં પગલાં લેવામાં આવ્યાં છે. ખેડૂતોની ઉપજ સારા ભાવે વેચવાની દિશામાં લેવાયેલાં સંખ્યાબંધ પગલાંમાંથી એક ગ્રામીણ કૃષિ બજાર (GrAM)ની રચના અને તેને ઈલેક્ટ્રોનિક કૃષિ બજાર સ્થળો, eNAM સાથે સાંકળવાની પ્રક્રિયા છે, જેથી તેઓ દેશભરમાં પોતાનાં ઉત્પાદન વેચી શકે.

સરકારે ભારતમાં ટકાઉક્ષમ અને કાર્યદક્ષ કોલ્ડ-ચેઇન ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરના વિકાસ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે. આ માટે નેશનલ સેન્ટર ફોર કોલ્ડ-ચેઇન ડેવલપમેન્ટ (NCCD) ખાનગી ક્ષેત્રો, કૃષિ મંત્રાલય અને ફૂડ પ્રોસેસિંગ ઉદ્યોગોના મંત્રાલય સાથે કામ કરી રહ્યું છે.

સર્વિસ ક્ષેત્ર પર ધ્યાનઃ

સર્વિસ ક્ષેત્ર GDPમાં ૫૬.૫%નું યોગદાન આપે છે, પરંતુ માત્ર ૩૦% રોજગારી નિર્માણ કરે છે. અત્યાર સુધીમાં ઇન્ફર્મેશન ટેકનોલોજી (IT) મુખ્ય રહ્યું છે અને તેના $૧૫૦ બિલિયનના ટર્નઓવરમાંથી ૮૦%થી વધુની નિકાસ કરે છે. ITની ૫૦%થી વધુ આવક યુએસમાંથી થાય છે, આથી વર્તમાન સમયમાં યુએસની નીતિઓને ધ્યાનમાં રાખતાં આવનારો સમય પડકારજનક જણાઈ રહ્યો છે.

હવે આ ક્ષેત્રએ ઇન્ટરનેટ ઓફ થિંગ્સ, આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ, વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી અને અન્ય એપ્લિકેશનોમાં તજજ્ઞતા લાવવાની જરૂર છે. મુસાફરી અને પ્રવાસન, સ્વાસ્થ્ય અને પ્રોફેશનલ સેવાઓ અન્ય મહત્ત્વપૂર્ણ ક્ષેત્રો બની શકે છે. ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, શિક્ષણ, જરૂરી સેવાઓ બહેતર રીતે આપવાથી

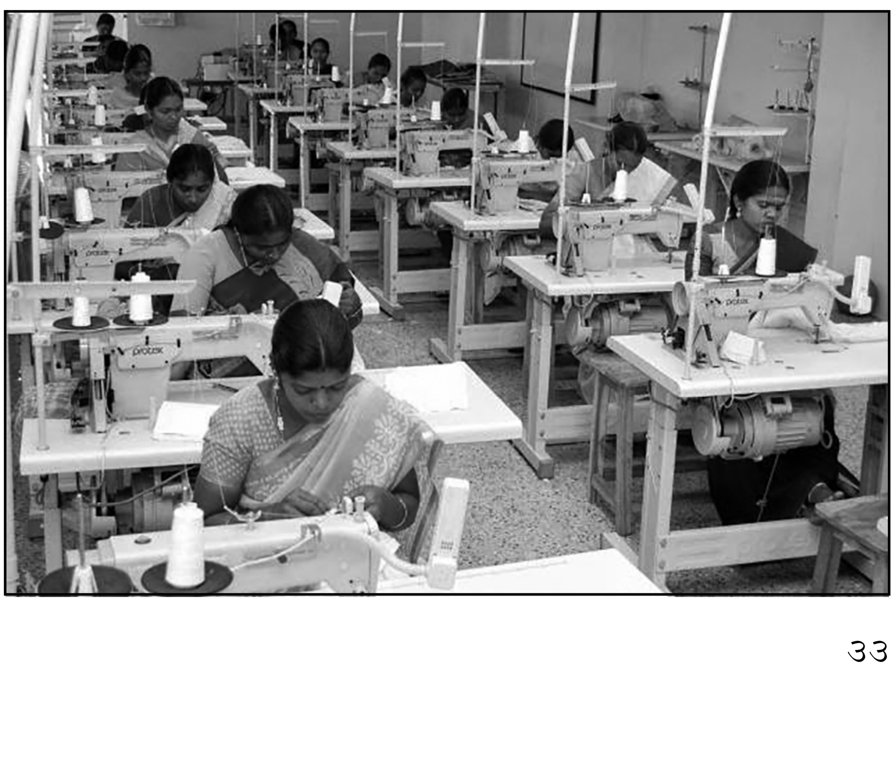

તેમાં પણ મોટા પાયે નોકરીના નિર્માણ અને વિકાસની શક્યતાઓ વધશે.

મુસાફરી અને પ્રવાસન ક્ષેત્રે ૪૦ મિલિયન નોકરીઓનું નિર્માણ કર્યું છે અને GDPમાં ૧૦% જેટલું નોંધપાત્ર યોગદાન આપ્યું છે. બજેટ હોટલ, મેડિકલ પ્રવાસન, પ્રવાસન સલામતી અને પ્રવાસનનાં નવાં આકર્ષણોનું નિર્માણ કરવા માટે પ્રોજેક્ટ આધારિત રોકાણ સાથે આ ક્ષેત્ર હજુ અનેકગણું વધી શકે છે.

અન્ય એક મોટી તક હેલ્થ કેર અને વેલનેસમાં સમાયેલી છે જે $૮ ટ્રિલિયનનો ઉદ્યોગ છે અને તેમાં આગામી ૧૫ વર્ષમાં ૧૦૦ મિલિયન સ્વાસ્થ્ય કામદારોની જરૂર પડવાની છે. ભારતની ૬૦૦ જિલ્લા હોસ્પિટલોને મેડિકલ નર્સિંગ અને પેરામેડિકલ સ્કૂલોમાં રૂપાંતરિત કરવાની તક છે, જેથી ૫ મિલિયન ડૉક્ટર, નર્સો અને પેરામેડિક્સને તાલીમ આપીને વૈશ્વિક જરૂરિયાત સંતોષી શકાય. વળતરપેટે તેઓ દર વર્ષે ઘણા બિલિયન ડોલરનું વિદેશી હૂંડિયામણ ભારતમાં લાવી શકે છે. GDPમાં ૧૦%ના યોગદાન સાથે બાંધકામક્ષેત્રમાં પણ ઘણી મોટી સંભાવનાઓ દેખાઇ રહી છે અને કૃષિ પછી રોજગારી નિર્માણ કરતું આ સૌથી મોટું ક્ષેત્ર છે.

ડિજિટલ ઇન્ડિયામાં ટ્રિલિયન ડોલરની તકઃ

પ્રધાનમંત્રી દ્વારા ૧ જુલાઇ, ૨૦૧૫ના રોજ ડિજિટલ ઇન્ડિયા પહેલ શરૂ કરવામાં આવી હતી. ડિજિટલ ઇન્ડિયા પહેલ દ્વારા ડિજિટલ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરના મજબૂત પાયા અને ડિજિટલ એક્સેસના વિસ્તરણ સાથે ભારત હવે વિકાસના આગામી તબક્કા પર આવીને ઊભું છે એટલે કે વિપુલ પ્રમાણમાં આર્થિક મૂલ્યનું સર્જન અને એક પછી એક ક્ષેત્રમાં નવી ડિજિટલ એપ્લિકેશનોના ફેલાવા સાથે નાગરિકોના સશક્તીકરણના તબક્કે અત્યારે ભારત છે. ભારત ૨૦૨૫ સુધીમાં ડિજિટલ અર્થતંત્રમાંથી $1 ટ્રિલિયનના આર્થિક મૂલ્યનું સર્જન કરી શકે છે. હાલમાં આ ક્ષેત્રએ $200 બિલિયનનું આર્થિક મૂલ્ય ઊભું કરી દીધું છે.

ભારતનો ડિજિટલ ગ્રાહક વપરાશવર્ગ દુનિયામાં બીજો સૌથી મોટો વપરાશવર્ગ છે અને મોટાં અર્થતંત્રમાં બીજા ક્રમે સૌથી ઝડપી દરે તેમાં વધારો થઇ રહ્યો છે. આપણું સહિયારું ડિજિટલ મોડલ દેશમાં ડિજિટલ વિભાજનને સંકુચિત કરી રહ્યું છે અને તમામ વર્ગના લોકોને ટેક્નોલોજીનો લાભ આપી રહ્યું છે. વર્ષ ૨૦૨૫ સુધીમાં $1 ટ્રિલિયનના આર્થિક મૂલ્યની અડધી સંભાવના ફાઇનાન્સિઅલ સર્વિસ, કૃષિ, હેલ્થ કેર, હેરફેર અને પરિવહન, નોકરીઓને કૌશલ્ય બજાર, ઇ-ગવર્નન્સ અને અન્ય ક્ષેત્રો સહિત વિવિધ ક્ષેત્રોમાં નવી ડિજિટલ ઇકો સિસ્ટમમાંથી આવે છે.

વર્ષ ૨૦૨૪ સુધીમાં આપણે કેટલી ઝડપથી $5 ટ્રિલિયનના અર્થતંત્રનું લક્ષ્ય હાંસલ કરી શકીશું તે નીતિ ઘડવૈયાઓ કેટલી ઝડપથી નીતિઓને વેગ આપી શકે છે તેના આધારે નક્કી થશે.

પ્રધાનમંત્રીએ 'નવા ભારત'નું સપનું જોયું છે જે $5 ટ્રિલિયનનું અર્થતંત્ર હશે અને દુનિયા માટે સારા સુશાસનનું મોડલ હશે.

પ્રધાનમંત્રીએ નવા ભારત માટે નીચે દર્શાવેલાં વિઝન નક્કી કર્યાં છેઃ

- ગરીબીમાંથી મુક્તિ, ભરપૂર સમૃદ્ધિ;
- ભેદભાવથી મુક્તિ, ભરપૂર ગુણવત્તા;
- અન્યાયથી મુક્તિ, ન્યાયનું આશ્વાસન;
- ગંદકીથી મુક્તિ, સંપૂર્ણ સ્વચ્છતાથી આવરિત;
- ભ્રષ્ટાચારથી મુક્તિ, સંપૂર્ણ પારદર્શકતા;
- બેરોજગારીમાંથી મુક્તિ, વિપુલ પ્રમાણમાં રોજગારી;
- મહિલાઓ સામે અત્યાચારથી મુક્તિ, મહિલાઓને સંપૂર્ણ આદર અને
- નિર્ભરતામાંથી મુક્તિ, સંપૂર્ણ આશા સાથેનું જીવન.

'ભારતના પરિવર્તન'નું પ્રધાનમંત્રીનું વિઝન દરેક નાગરિકના જીવનને સ્પર્શે છે અને ભારતને વિશ્વનાં ટોચનાં ત્રણ અર્થતંત્રમાંથી એક બનાવે છે.

એવી રૂપરેખા પર કામ કરવાની જરૂર છે, જે વ્યવસાય અને પૂર્વાનુમાનમાં સરળતા પ્રદાન કરે. આ ઉપરાંત ખાનગી ક્ષેત્રને રોકાણ અને નાવીન્યતા માટે પ્રોત્સાહિત કરવા યોગ્ય માહોલ પૂરો પાડવાની દિશામાં ઊર્જાનો ઉપયોગ કરવાનો સમય આવી ગયો છે.

લેખક નવી દિલ્હીમાં PHD ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રી (PHDCCI)ના અગ્ર નિર્દેશક છે.

ઈ-મેલઃ ranjeetmehta@gmail.com

જળસંચયઃ રાષ્ટ્રીય આંદોલન તરીકે

સવિતા

સમગ્ર વિશ્વ ભારતને 'નવ ભારત' તરીકે ઓળખી રહ્યું છે. વિશ્વની સૌથી મોટી લોકશાહી સ્વનિર્ભર, ખાદ્યાન્નની નિકાસકાર, પારદર્શક અને ગતિશીલ દેશમાં પરિવર્તિત થઇ રહી છે. સુઆયોજિત માળખાગત બાંધકામ, અત્યાધુનિક દૂરસંચાર, આધુનિક આરોગ્ય અને શૈક્ષણિક વ્યવસ્થાઓ, સુધારાયેલ શાસન અને વૃદ્ધિ પામતું અર્થતંત્ર એ કેટલાંક બૃહદ વિકાસ ક્ષેત્રો છે. ભારત એ માહિતી ટેક્નોલોજી ઉદ્યોગ, આરોગ્ય પ્રવાસન, અવકાશ સંશોધન અને સેટેલાઈટ ટેક્નોલોજીનું વૈશ્વિક કક્ષાએ ખ્યાતનામ કેન્દ્ર બની ગયું છે.

ભારત એ જૈવવિવિધતા સંરક્ષણ, પર્યાવરણીય વ્યવસ્થાપન, જળવાયુ પરિવર્તન, માનવ અધિકારો, સામાજિક ન્યાય, સમાનતા અને શાંતિ પ્રત્યેનાં પોતાનાં આંતરરાષ્ટ્રીય કર્તવ્ય માટે કટિબદ્ધ છે. ભારત સંતુલિત વિકાસ ઉપરના વૈશ્વિક એજન્ડા તરફ પોતાનું મહત્ત્વપૂર્ણ યોગદાન આપવા માટે સજ્જ છે. ભારત સહયોગી, દૃશ્યમાન અને પ્રતિભાવાત્મક આર્થિક સમૃદ્ધિ તરફ ઝડપી ગતિએ આગળ વધી રહ્યું છે.

જળસંકટ :

ભારત પાસે વિશ્વનો માત્ર ૨.૪% ભૌગોલિક વિસ્તાર છે જ્યારે તે વિશ્વની એક છઠ્ઠાંશ વસ્તી અને વિશ્વના સૌથી વધુ મોટા પશુધન (૫૧૨ મિલિયન હેડ)ને પોષે છે. આથી પ્રગતિ છતાં ભારત લોકોની વધી રહેલી મહત્ત્વાકાંક્ષાઓને પહોંચી વળવા માટે પડકારોનો સામનો કરી રહ્યું છે. તે પૈકી જળસંકટ અને ખાદ્ય અસુરક્ષા વિશેષ ધ્યાન આકર્ષિત કરે છે. તેનાં કારણો વધતી વસ્તી, ઝડપી શહેરીકરણ, ઔદ્યોગિકીકરણ, કૃષિની તીવ્રતા, કુદરતી સંસાધનોની અધોગતિ (જંગલો, ઘાસનાં મેદાનો, નદીઓ, દરિયાઈ અને દરિયાકાંઠાની ઈકો સિસ્ટમ), માગ અને જરૂરિયાત વચ્ચે મોટું અંતર અને જળવાયુ પરિવર્તનની અસર છે. પાણીની તંગી અને ઘટી રહેલી ગુણવત્તા ચારેય બાજુ જોવા મળી રહી છે.

માનવશરીર પંચતત્ત્વોનું બનેલું છે એટલે કે પાંચ ઘટકોઃ જળ, વાયુ, અગ્નિ, પૃથ્વી અને આકાશ, જ્યાં માનવશરીરના વજનનો ૭૨% હિસ્સો જળથી ઘેરાયેલો છે, જોકે ધરતી માતા મુખ્યત્વે પાણી

(૭૦%)ના ભાગથી ઘેરાયેલી છે, તેમ છતાં શુદ્ધ પાણીનો હિસ્સો માત્ર ૨.૫% જેટલો જ છે. ભારત વિશ્વના માત્ર ૪% તાજા પાણીનો ઉપયોગ કરે છે. ૧%થી ઓછું તાજું પાણી નદી અને તળાવમાં સરળતાથી ઉપલબ્ધ છે. અપ્રમાણસર રીતે એકલું કૃષિ ક્ષેત્ર માનવ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતા શુદ્ધ પાણીનો ૭૦% ભાગ ઉપયોગમાં લઈ લે છે.

દેશમાં પાણીની તંગી નીચેનાં કારણોના લીધે વધી રહી છે:

- વસ્તી વધારો
- જંગલોનો નાશ
- હરિત આવરણમાં ઘટાડો
- શહેરી 'ધૂંધળું' પર્યાવરણ
- વપરાશની પદ્ધતિ
- ઘટી રહેલા ભૂગર્ભ જળનું શોષણ
- વિશાળ જળાશયમાં પાણીનો સંગ્રહ
- કેનાલ દ્વારા પાણીને અન્ય માર્ગમાં સ્થળાંતર
- લીકેજ અને અવગણનાના લીધે પાણીનો દુરુપયોગ
- રિસાઈકલિંગ અને વરસાદના પાણીના સંગ્રહની અપૂરતી વ્યવસ્થા
- ગટર અને શહેરી કચરાનો પાણીમાં નિકાલ તેમજ ઔદ્યોગિક કચરાનો અનિયંત્રિત પ્રવાહ દ્વારા જળ પ્રદૂષણ.

તાજા-શુદ્ધ પાણીનો અભાવ વિકાસનાં કાર્યોને અવરોધે છે. માથાદીઠ પાણીના સ્તરની ઉપલબ્ધતામાં સતત ઘટાડો થઈ રહ્યો હોવાથી દેશ 'પાણીની તંગી' ધરાવતો બની જાય તેવી શક્યતા છે. અનેક મહાનગર અને ગ્રામીણ વિસ્તાર પીવાના પાણીની પણ તીવ્ર તંગી અનુભવી રહ્યા છે. દેશના અનેક ભાગ પાણીજન્ય રોગોના શિકાર બની ચૂક્યા છે. અનેક છેવાડાના ગ્રામીણ વિસ્તાર, ખાસ કરીને હિમાલય પ્રદેશમાં પાણીનું સંકટ એ વેઠ બની ગયું છે, કારણ કે દૂરનાં સ્થળોએથી પાણી ભરીને લાવવાના કારણે મહિલાઓને અસર પહોંચી રહી છે. તેના લીધે ઘરના કામ, પરિવારની કાળજી માટેનો મહિલાઓનો ઘણો સમય વેડફાઈ જાય છે અને પરિણામે આર્થિક તકોનું નુકસાન થાય પણ થાય છે

ભારત જ્યારે વધી રહેલ વપરાશ, વધતું જતું પર્યાવરણનું નીચલું સ્તર અને જળવાયુ પરિવર્તનની અનેકવિધ અસરનો સામનો કરી રહ્યું છે ત્યારે વ્યાપક વિજ્ઞાન આધારિત માર્ગો, નવીનીકરણ અને ટેક્નોલોજી એ વર્તમાન સમયની માગ છે. શુદ્ધ તાજા પાણીના સ્રોતની જાળવણી કરવા માટે તમામ સંલગ્ન લોકોની ભાગીદારીની ખાતરી કરવાની પણ ખાસ જરૂરિયાત છે.

પ્રકૃતિ, પાણી અને લોકો:

પ્રકૃતિ, જળ અને લોકોનો વિચિત્ર સંબંધ છે. પ્રકૃતિએ નિયંતા, સ્વચ્છ કરનાર અને અથવા પાણી પૂરું પાડવાનું કાર્ય કરે છે. તંદુરસ્ત જંગલો અને અન્ય કુદરતી ઈકો સિસ્ટમની જાળવણી (ઘાસનાં મેદાનો અને વેટલેન્ડ્સ) કરવાથી પ્રત્યક્ષ રીતે જળ સુરક્ષામાં વધારો થાય છે.

જમીનનું આવરણ અને જળવિજ્ઞાનને ધ્યાનમાં રાખતાં ઘાસનાં મેદાનો, વેટલેન્ડ્સ અને કૃષિની જમીન પણ જળપરિવર્તનમાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. પાણીના હલનચલન, સંગ્રહ અને પરિવર્તનને નિયંત્રણમાં રાખવા માટે જમીન મહત્ત્વની છે. જૈવવિવિધતા એ ઈકો સિસ્ટમની પ્રક્રિયાઓ અને કાર્યોને મજબૂત બનાવવામાં અને આ રીતે ઈકો સિસ્ટમને લગતી સેવાઓ આપવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. જળસંકટનાં કારણોને સ્વીકારવા અને દેશમાં જળસુરક્ષાના સમગ્રતયા પહોંચની ખાતરી આપવા માટે જુદા જુદા પ્રદેશોમાં આ પ્રકારનાં આંતર જોડાણોને સમજવા એ સૌથી મોટી જરૂરિયાત છે.

જળસંરક્ષણ:

જળસંવર્ધન એ ખૂબ જટિલ છે, ખાસ કરીને માનવ સંચાલિત ભારત જેવા દેશમાં કે જ્યાં અનેક સ્પર્ધાત્મક માગ જોવા મળે છે. જળસંવર્ધનમાં પ્રાથમિક રીતે નીચેના મુખ્ય ત્રણ ઉદ્દેશનો સમાવેશ થાય છે.

પાણીની ઉપલબ્ધતા વધારવી: કુદરતી ઈકો સિસ્ટમની સુરક્ષા અને જાળવણી કરીને હરિત આવરણમાં વધારો કરીને, તટવર્તી જંગલોની જાળવણી કરીને, જળ કાર્યક્ષમ વિવિધ કૃષિપદ્ધતિને અપનાવીને, વરસાદના પાણીના સંગ્રહને પ્રોત્સાહન આપીને, મોટા પાયે જમીન અને ભીનાશ સંવર્ધનના પ્રયાસો હાથ ધરીને જળાશયમાં સંગ્રહ કરીને, પાણીનું બજેટ બનાવીને, તેને રિસાઈકલ કરી-પુનઃ ઉપયોગ કરીને વગેરે જેવી મિશ્રિત પદ્ધતિઓ અપનાવવાથી આ ઉદ્દેશ્યને હાંસલ કરી શકાય તેમ છે.

પાણીની ગુણવત્તા સુધારવી: તેનો અર્થ છે અસરકારક કાયદાનું પાલન અને કડક નિયમો, પ્રદૂષણ નિયંત્રણ, ગટરનાં પાણી, શહેરી કચરા, ઔદ્યોગિક પદાર્થોને

પાણીમાં વહેવડાવવા ઉપર પ્રતિબંધ, અને કૃષિમાં ઝેરી દ્રવ્યો (પેસ્ટિસાઇડ અને વીડીસાઈડ)ના ઉપયોગ ઉપર પણ પ્રતિબંધ, ગટર નિકાલ પ્લાન્ટ (એસટીપી) અને જળ ટ્રીટમેન્ટ પ્લાન્ટની સ્થાપના તેમજ જૈવિક ઉપચારની પદ્ધતિઓનો સ્વીકાર.

પાણીને લગતાં જોખમો ઘટાડવાં: ભારત દુષ્કાળ, પૂર અને વિવિધ આરોગ્યની સમસ્યાઓનો સામનો કરે છે. સંકલિત વોટરશેડ મેનેજમેન્ટ કાર્યક્રમનો સ્વીકાર, પૂર નિયંત્રણ તંત્ર, વાતાવરણને અનુકૂળ કૃષિ, વૈકલ્પિક આવક ઉત્પન્ન કરતી પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન અને સંતુલિત રોજગારના વિકલ્પ એ જોખમને ઘટાડી શકે છે અને આપત્તિ વ્યવસ્થાપનમાં સહાયભૂત બની શકે છે

એક રાષ્ટ્રીય ચળવળ:

"રોજિંદા વેપાર" જેવી માનસિકતાથી દૂર થઇને આયોજન, વ્યવસ્થાપન અને કીમતી જળ સંસાધનોનો ઉપયોગ કરવા માટે ઝડપી પ્રયત્ન તરફ કામ કરવાની જરૂર છે અને આ કાર્ય સંતુલિત અને ન્યાયસંગત રીતે સમગ્રતયા પુરાવા આધારિત ભાગીદાર અને નીચેથી ઉપર તરફના દૃષ્ટિબિંદુને ધ્યાનમાં રાખીને કરવાની જરૂર છે. વરસાદના પાણીનો સંગ્રહ કરવા અને પાણીના ઉપયોગની અસરકારકતા વધારવા પરંપરાગત પદ્ધતિઓ, સાધનો, યુક્તિઓ અને શ્રેષ્ઠ પ્રક્રિયાઓને મહત્તમ અંશે પુનર્જીવિત કરવી ખૂબ જરૂરી છે. પાણીનો સંગ્રહ કરવા માટે નવીનીકરણયુક્ત પ્રકૃતિ આધારિત ઉપાયો (એનબીએસ)ની જરૂર છે. વર્તમાન પ્રયાસોને રાષ્ટ્રીય આંદોલનની જરૂર છે.

વ્યાપક પહોંચ માટે ભારત સરકારે 'જળશક્તિ મંત્રાલય'ની શરૂઆત કરી છે. તે દેશનાં જળ સંસાધનોના વિકાસ અને નિયમન માટે નીતિ ઘડશે અને કાર્યક્રમોનું સંકલન કરશે, તેમાં અનેકવિધ પ્રોજેક્ટની સ્થાપના, ભૂગર્ભ જળ સંસાધનોનો વિકાસ, નદી વિકાસ અને પુનર્જીવન, સિંચાઈ, પૂર નિયંત્રણ, આંતરરાજ્ય નદી વિવાદોનો ઉકેલ અને આંતર નદીઓનાં જોડાણનો સમાવેશ થાય છે.

મંત્રાલયે જળસંવર્ધન અને જળસુરક્ષા માટે એક 'જળશક્તિ અભિયાન' શરૂ કર્યું છે. આ અભિયાન નાગરિકોની ભાગીદારી દ્વારા આગળ વધશે. આ અભિયાનનું લક્ષ્ય દેશમાં પાણીની તંગી ધરાવતા જીલ્લા અને તાલુકા છે.

અન્ય મંત્રાલય, રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તરીય સરકાર, બિનસરકારી અને વૈજ્ઞાનિક સંસ્થાનો પણ દાયકાઓથી કામ કરી રહ્યાં છે. ભારતે 'ઇન્ટિગ્રેટેડ વોટરશેડ ડેવલપમેન્ટ પ્રોગ્રામ'ના અમલીકરણ માટે મોટા પાયે રોકાણ કર્યું છે અને તેણે ખાસ કરીને વરસાદ આધારિત વિસ્તારમાં એક રાષ્ટ્રીય આંદોલનનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે.

જળસંવર્ધન અને જળસુરક્ષા માટેના વિવિધ કાર્યક્રમો અને યોજનાઓ નીચે મુજબ છે:

- પ્રધાનમંત્રી કૃષિ સિંચાઈ યોજના (પીએમકેએસવાય)
- હર ખેત કો પાની
- ટીપાદીઠ વધુ પાક
- જળશક્તિ અભિયાન
- રીવર બેસિન મેનેજમેન્ટ
- રાષ્ટ્રીય જળ મિશન
- સ્વચ્છ ગંગા માટે રાષ્ટ્રીય મિશન – નમામિ ગંગે
- સંતુલિત કૃષિ માટે રાષ્ટ્રીય મિશન
- સંતુલિત હિમાલય માટે રાષ્ટ્રીય મિશન

- ડેમ સુધારા અને પુનર્સ્થાપન કાર્યક્રમ
- નદીઓનું આંતરિક જોડાણ
- ભૂગર્ભ જળ-વ્યવસ્થાપન
- પૂર નિયંત્રણ અને આગાહી
- જૈવવિવિધતા સંરક્ષણ
- વેટલેન્ડ્સ સંરક્ષણ
- ગ્રીન ઇન્ડિયા મિશન
- કમ્પેન્સેટરી એફોરસ્ટેશન ફંડ મેનેજમેન્ટ એન્ડ પ્લાનિંગ ઓથોરિટી (CAMPA)
- જળવાયુ પરિવર્તન ઉપર રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તરના એક્શન પ્લાન્સ

દિવસે દિવસે અદાલતો, રાષ્ટ્રીય હરિત ટ્રીબ્યૂનલ અને કેન્દ્રીય/રાજ્ય સ્તરીય પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ દ્વારા નામાંકિત દખલગીરી દ્વારા અવારનવાર આપવામાં આવતા ચુકાદાઓના માધ્યમથી કાયદાનો અમલ (જંગલો, વન્ય જીવ, પર્યાવરણ) એ મહત્ત્વપૂર્ણ બની રહ્યો છે. દરેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ છતાં ૨૦૧૪-૧૯ના સમયગાળા દરમિયાન કેન્દ્ર સરકારે ગટરનાં પાણીના નિકાલ પ્લાન્ટ, જળચર જીવનને સુરક્ષા વગેરે દ્વારા ગંગાના પુનર્જીવન માટેના (અવિરલ અને નિર્મળ ધારા) મહત્ત્વાકાંક્ષી કાર્યક્રમ નમામિ ગંગેને અમલીકૃત બનાવ્યો હતો. આ ઉપરાંત, પર્યાવરણ, વન્ય અને જળવાયુ પરિવર્તન મંત્રાલયે ભારતના મુખ્ય નદી તંત્રને પુનર્જીવિત કરવા માટે વન વિજ્ઞાનની interventing ઉપર એક વિસ્તૃત પ્રોજેક્ટ અહેવાલ તૈયાર કરવા ઉપર એક પહેલ કરી છે. જળ વ્યવસ્થાપન માટે અનેક રાજયએ પણ તેમના પોતાના ફ્લેગશિપ કાર્યક્રમો શરૂ કર્યા છે.

ભવિષ્યની દિશાઃ

જળસંસાધનોના સંતુલિત વ્યવસ્થાપન માટે માગ અને પુરવઠા વચ્ચે, વર્તમાન/આગામી વર્ષ દરમિયાન અને ભવિષ્યના દાયકાઓ માટે ત્વરિત જરૂરિયાતો વચ્ચે, પાણીની માત્રા અને પાણીની ગુણવત્તા વચ્ચે નોંધપાત્ર સંતુલન હોવું જોઈએ. પરિવર્તન માટે એક યોગ્ય વાતાવરણ, જુદા જુદા શેરધારકો વચ્ચે સાયુજ્ય, યોગ્ય કાયદાકીય અને નિયામક માળખું, જરૂરી નાણાકીય તંત્ર અને સામજિક સ્વીકાર્યતા જરૂરી છે. પાણીના બજેટને પણ જરૂરી મહત્ત્વ અપાવું જોઈએ.

સંતુલિત જળ-વ્યવસ્થાપન માટે કેટલાંક પ્રાથમિક કાર્યો આ પ્રમાણે છેઃ

સંસ્થાનો અને શાસનઃ જળ-વ્યવસ્થાપન તરફ યોગદાન આપતાં સંસ્થાનોએ માનવબળ અને નાણાકીય સંસાધનોમાં ઉમેરો કરવાની જરૂર છે અને સમન્વયવાદી પરિણામો મેળવવા માટે એક મંચ તૈયાર કરવાની જરૂર છે. સંઘર્ષને અટકાવવા અને ઉકેલવા માટે તમામ સ્તર પર શાસન જરૂરી છે.

જ્ઞાન વ્યવસ્થાનઃ જ્ઞાન અને ટેક્નોલોજીના આદાનપ્રદાન માટે જોડાણોએ સંસાધનની સંતુલિતતાની ખાતરી કરવાની જરૂર છે.

ઈકો સિસ્ટમ આધારિત વ્યવસ્થાપનનો દૃષ્ટિકોણઃ એકલવાયા દૃષ્ટિકોણના બદલે સમગ્રતયા દૃષ્ટિકોણ અપનાવવો જરૂરી છે. આયોજન, મૂલવણી અને દખલગીરી માટે નદીના તટ અને કિનારા પ્રદેશો ઉપર વધુ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની તાતી જરૂરિયાત છે. મોટા પાયે જાગૃતિ અને સંવેદનશીલતા લાવવાની જરૂર છે.

સતત કાળજીઃ વર્તમાન જળસંસાધનોના સંરક્ષણ અને સાથે-સાથે નદીઓના પુનર્જીવન તેમજ સુકાઈ ગયેલાં જળ સંસાધનોને ફરી જીવિત કરવા તરફ સંકલિત પ્રયાસો કરવાની જરૂર છે.

ક્ષમતા નિર્માણઃ અનેકવિધ શેરધારકોનો ક્ષમતા વિકાસ એ કુદરતી ઈકો સિસ્ટમની અવનતિ અને પાણીના બગાડ સામે રક્ષણ આપી શકે છે. પાણીના બજેટ અને વ્યૂહાત્મક અમલીકરણ માટે બ્લૂપ્રિન્ટ તૈયાર કરવા માટે વિશેષ સંસ્થાઓને રોકી dephoy શકાય છે.

ડૉ.સવિતા IFS છે, પ્રિન્સિપલ ચીફ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ્સ (PCCF) (વન્યજીવ) અને શિમલામાં હિમાચલ પ્રદેશ સરકારના મુખ્ય વન્યજીવ વોર્ડન છે.

ઈ-મેલઃ
savvysavita@hotmail.com

આગામી પેઢી માટે માળખાકીય વિકાસ

ક્રિષ્ણા દેવ

સરકારે નવા ભારતના નિર્માણ માટે વિશ્વસ્તરીય માળખાના સર્જન ઉપર ભાર મૂક્યો છે. સરકારે વર્તમાન માળખાગત સુવિધાઓની સ્થિતિ સુધારવા માટે વિવિધ કાર્યક્રમો હાથ ધર્યા છે, જેમ કેઃ

- સાગરમાલા પ્રોજેક્ટ (પોર્ટ આધારિત વિકાસ ઝડપી બનાવવા માટે)
- ભારતમાલા પ્રોજેક્ટ (પશ્ચિમથી પૂર્વમાં ભારતને જોડવા)
- મુંબઇ ટ્રાન્સ હાર્બર લિંક પ્રોજેક્ટ (દેશના સૌથી વિશાળ સમુદ્રી પુલનું નિર્માણ કરવા માટે)
- સેતુ ભારતમ્ પ્રોજેક્ટ (રેલવે લેવલ ક્રોસિંગથી મુક્ત રાષ્ટ્રીય ધોરીમાર્ગ બનાવવા)

સરકારે રસ્તાઓના બાંધકામ દ્વારા જુદાં-જુદાં ગામડાંઓને પણ જોડ્યાં છે, જે ગ્રામીણ લોકોને નોંધપાત્ર રાહત પૂરી પાડે છે. તેમણે પ્રાદેશિક હવાઇ જોડાણ, રેલવેમાં સુરક્ષાનાં ધોરણોમાં વધારો અને શહેરી પરિવર્તન માટે સ્માર્ટ સિટીનો વિકાસ પણ પૂરો પાડ્યો છે. આ તમામ વિકાસલક્ષી પ્રયત્નોએ મજબૂત આર્થિક આધાર સાથે વધુ સારા ભારત માટે માર્ગ તૈયાર કર્યો છે.

પ્રધાનમંત્રી આવાસ યોજના (PMAY):

સરકારે "૨૦૨૨ સુધી તમામ લોકો માટે આવાસ"ની સમગ્રલક્ષી ઝુંબેશ શરૂ કરી છે. તે ૭ વર્ષ (૨૦૧૫–૨૦૨૨)ની અંદર ૪ કરોડથી વધુ આવાસો બાંધવાના લક્ષ્યાંક ધરાવે છે, જેમાં દરેક પરિવારને પાકું ઘર, પાણીનું જોડાણ, શૌચાલયની સુવિધાઓ, ૨૪x૭ વીજ પુરવઠો અને પ્રાપ્તિ પૂરી પાડવાનો અને ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં ૨.૯૫ કરોડ આવાસ એકમો અને શહેરી વિસ્તારોમાં ૧.૨ કરોડ આવાસ એકમોના નિર્માણનો હેતુ ધરાવે છે. તેની પરવાનગીમાં ઝૂંપડપટ્ટીની સુધારણાનો પણ સમાવેશ થાય છે.

"તમામ માટે આવાસ"નું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવાની બાબત નવા ભારતનું વિઝન-૨૦૨૨ પ્રાપ્ત કરવાની દિશામાં એક મોટી ફલાંગ બની રહેશે, જે કુશળ અને બિનકુશળ કામદારો માટે નોકરીઓનું પણ સર્જન કરશે. આવાસ ક્ષેત્ર ઉપર આધારિત ઉદ્યોગો સાથે જોડાણોની આ બાબત સ્ટીલ અને સિમેન્ટ જેવાં અન્ય ક્ષેત્રો માટે ખૂબ જ લાભદાયક સાબિત થઇ શકે છે.

તેના લક્ષિત લાભાર્થીઓ ગરીબ છે અને ૨૦૧૧ની વસ્તીગણતરી અનુસાર ૪૦૪૧ સંવૈધાનિક શહેરોમાં શહેરી વસાહતોમાં આર્થિક રીતે નબળા વર્ગો (EWS) અને નિમ્ન આવક જૂથ (LIG) હેઠળ રહેતા લોકો છે. ૫૦૦ વર્ગ-I શહેરો ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરાશે, જેમને નીચે દર્શાવેલા તબક્કામાં આવરી લેવામાં આવશેઃ

- PMAY ચરણ-I: એપ્રિલ-૨૦૧૫થી માર્ચ-૨૦૧૭
- PMAY ચરણ-II: એપ્રિલ-૨૦૧૭થી માર્ચ-૨૦૧૯
- PMAY ચરણ-III: એપ્રિલ-૨૦૧૯થી માર્ચ-૨૦૨૨.

૧૯૮૫થી ભારત સરકાર ગરીબી રેખા હેઠળ (BPL) જીવતા પરિવારો માટે ગ્રામીણ આવાસ યોજનાનું અમલીકરણ કરી રહી છે. નવી યોજના, પ્રધાનમંત્રી આવાસ યોજના - ગ્રામીણ ૨૦૧૬માં શરૂ કરાઇ હતી. આ યોજના મેદાની વિસ્તારોમાં રૂ.૧,૨૦,૦૦૦ અને પર્વતીય રાજ્ય/સંકલિત કામગીરી આયોજન જિલ્લા/મુશ્કેલ વિસ્તારોમાં રૂ.૧,૩૦,૦૦૦ની પ્રતિ એકમદીઠ સહાયતા પૂરી પાડે છે. આ સહાયતા ઘરવિહીન પરિવારોને અથવા સામાજિક-આર્થિક જ્ઞાતિ વસ્તીગણતરી (SECC), ૨૦૧૧ની માહિતી અનુસાર કાચા આવાસોમાં રહેતા લોકોને પૂરી પાડવામાં આવે છે.

શૌચાલયના બાંધકામ માટે PMAY-Gને સ્વચ્છ ભારત મિશન (ગ્રામીણ) અને મહાત્મા ગાંધી રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ રોજગારી બાંયધરી યોજના (મનરેગા) સાથે એકીકૃત કરવામાં આવી છે અને તે બિનકુશળ કામદારોને આવક પૂરી પાડે છે.

છેલ્લાં પાંચ વર્ષમાં કુલ ૧.૫૪ કરોડ ગ્રામીણ ઘરનું બાંધકામ પુરું કરવામાં આવ્યું છે. PMAY-Gના બીજા તબક્કામાં ૨૦૧૯-૨૦થી ૨૦૨૧-૨૨ દરમિયાન પાત્રતા ધરાવતા લાભાર્થીઓને ૧.૯૫ કરોડ ઘર પૂરાં પાડવાનો પ્રસ્તાવ છે. ટેક્નોલોજી અને સીધા લાભ હસ્તાંતર (DBT) પ્લેટફોર્મના ઉપયોગ સાથે આવાસોને પૂર્ણ કરવા માટેના સરેરાશ દિવસોની સંખ્યા ૨૦૧૫-૧૬માં ૩૧૪ દિવસ હતી, જે ઘટાડીને ૨૦૧૭-૧૮માં ૧૧૪ દિવસ કરવામાં આવી છે.

પ્રધાનમંત્રી આવાસ યોજના – શહેરી (PMAY-U)નું લક્ષ્યાંક ચાર સ્તંભ ઉપર આધાર રાખીને ૨૦૨૨ સુધી "તમામ માટે આવાસ"નો હેતુ ધરાવે છે:

- મૂળસ્થાન પર ઝૂંપડપટ્ટીનો પુનઃવિકાસ
- ધિરાણ સાથે જોડેલી સબસિડી યોજના દ્વારા પરવડે તેવા આવાસ
- જાહેર અને ખાનગી સંસ્થાઓ વચ્ચે ભાગીદારીમાં પરવડે તેવા આવાસ
- આવાસ બાંધકામ અથવા સુધારા માટે લાભાર્થી કેન્દ્રિત સબસિડી

રૂ.૪.૮૩ લાખ કરોડના રોકાણ સાથે ૮૧ લાખથી વધુ આવાસોને મંજૂરી આપવામાં આવી છે, જેમાંથી ૪૭ લાખ આવાસોનું બાંધકામ શરૂ કરી દેવામાં આવ્યું છે. ૨૬ લાખથી વધુ આવાસો પૂર્ણ થયા છે, જેમાંથી આશરે ૨૪ લાખ આવાસો લાભાર્થીઓને ફાળવી દેવામાં આવ્યા છે. અત્યાર સુધી નવી ટેક્નોલોજીનો ઉપયોગ કરીને ૧૩ લાખ આવાસોનું બાંધકામ કરવામાં આવ્યું છે.

ઊર્જાઃ

સરકારની ચાલી રહેલી ઊર્જા ક્ષેત્રની નીતિઓ "પરવડે તેવી, વિશ્વસનીય, ટકાઉ અને આધુનિક ઊર્જાની પ્રાપ્તિ પૂરી પાડવાનો" હેતુ ધરાવે છે. તેના પ્રાદેશિક લક્ષ્યાંકો અને વૈશ્વિક વિકાસ એજન્ડાના એકીકરણ સાથે તે નીચેના લક્ષ્યાંકો હાંસલ કરવાનો ઈરાદો ધરાવે છેઃ

- ૨૦૧૯ સુધી દરેકને ૨૪x૭ વીજળી ઉપલબ્ધ કરવી
- ૨૦૨૨ સુધી ૧૭૫ ગીગા વોટ (GW) નવીનીકરણીય ઊર્જા પેદા કરવાની ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરવી
- ૨૦૨૨-૨૩ સુધી ઓઈલ અને ગેસની આયાતમાં ૧૦%નો ઘટાડો કરવો

ભારત વિશ્વનો ત્રીજો સૌથી મોટો ઊર્જા વપરાશકર્તા દેશ છે. ઊર્જા ક્ષેત્રમાં સમગ્ર ભારતમાં સ્થાપિત ઊર્જા ક્ષમતા આશરે ૬૨ ગીગા વોટ નવીનીકરણીય ઊર્જા સહિત ૩૩૪ ગીગા વોટ છે. ઊર્જા પુરવઠાની બાબતમાં ભારત તેની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે પેટ્રોલિયમની આયાત ઉપર નિર્ભર છે. ભારતે ૨૦૧૭ દરમિયાન તેની જરૂરિયાતોના ક્રૂડ ઓઈલના અંદાજે ૮૨% અને કુદરતી ગેસના ૪૫%ની આયાત કરી હતી.

૨૦૨૨-૨૩ સુધી આ લક્ષ્યાંક પ્રાપ્ત કરવાની સામે કેટલાક મહત્ત્વના પડકારોઃ

એકંદરે ઊર્જાઃ વિવિધ પ્રકારની સબસિડી અને ટેક્સ ઊર્જા બજારનું સ્વરૂપ બગાડે છે અને કાર્યક્ષમ ઈંધણની સામે બિનકાર્યક્ષમ ઈંધણના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપે છે. વધુમાં ભારતીય નિકાસ અને સ્થાનિક ઉત્પાદનને પણ બિનસ્પર્ધાત્મક બનાવે છે, કારણ કે ઊર્જાકર GST અંતર્ગત નથી અને આથી કોઈ ઈનપુટ ક્રેડિટ આપવામાં આવતી નથી.

પાવર : સમગ્ર સબસિડી ક્ષેત્રમાં ઉચ્ચ ઔદ્યોગિક / વ્યાવસાયિક ટેરિફે ઔદ્યોગિક અને વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રોની સ્પર્ધાત્મકતાને પ્રભાવિત કરી છે.

ઓઈલ અને ગેસઃ તેલ ક્ષેત્રો માટે બજાર સંચાલિત ગેસની કિંમતોનો અભાવ વધુ ઉત્પાદનને નિરુત્સાહી બનાવે છે. વધુમાં ગેસ પાઈપલાઈન માળખું પણ પૂરતું નથી.

કોલસોઃ ખુલ્લા ખનનને વિસ્તૃત કરવાની અને સારી ગુણવત્તા ધરાવતાં કોલસા આરક્ષિત ક્ષેત્રો માટેની અન્ડરગ્રાઉન્ડ કામગીરી પ્રત્યે નિરુત્સાહ દાખવવાનું વલણ જોવા મળે છે.

નવીનીકરણીય ઊર્જાઃ વધારે ઊંચો ઊર્જા ખર્ચ જૂના ઊર્જા ખરીદી કરાર (PPAs)ના ઈનકારમાં પરિણમે છે અને તેમની વિશ્વસનીયતામાં ઘટાડો કરે છે. આ પાવર ઓફ-ટેક સંબંધિત અનિશ્ચિતતા તરફ દોરી જાય છે અને તેના પરિણામે વધારે રોકાણોને જોખમમાં મૂકે છે.

ઊર્જા કાર્યક્ષમતાઃ મર્યાદિત ટેક્નિકલ ક્ષમતાઓ, ઉચ્ચ પ્રારંભિક મૂડીખર્ચ, મર્યાદિત બજાર અને અન્ય સમસ્યાઓ એ ઊર્જા કાર્યક્ષમતા પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્નોને પ્રભાવિત કરે છે.

આગામી રૂપરેખાઃ

એકંદરે ઊર્જાઃ ઈનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટ પ્રાપ્ત કરવા માટે સક્ષમ બનાવવા માટે

તેલ, કુદરતી ગેસ, વીજળી અને કોલસાને GST હેઠળ આવરી શકાય અને સ્વસ્થ સ્પર્ધાત્મક વાતાવરણનું સર્જન કરવા ઊર્જાના તમામ સ્વરૂપ ઉપર એકસમાન GST દર લાગુ પાડી શકાય.

વીજળી: રાજ્ય વીજઉત્પાદન કંપનીઓ સહિત તમામ સાથે થયેલા ઊર્જા ખરીદી કરાર (PPA) સ્પર્ધાત્મક નિવિદા પર આધારિત હોવા જોઇએ. કૃષિ માટે, ખાતર, વીજળી, પાક વીમા વગેરે જેવી અલગ-અલગ સબસિડી પૂરી પાડવાના બદલે જમીનના પ્રતિ એકરદીઠ સીધા લાભ હસ્તાંતર દ્વારા નિશ્ચિત સબસિડી માટે વિચારણા કરી શકાય.

ઓઇલ અને ગેસ: પેટ્રોલિયમ અને કુદરતી વાયુ નિયંત્રણ બોર્ડ (PNGRB)ને ગેસ પાઇપલાઇન અને અલગ વિકાસલક્ષી અને નિયંત્રણ કામગીરીઓ માટે સામાન્ય વહન અને મુક્ત ઉપલબ્ધી પૂરી પાડવી મહત્ત્વપૂર્ણ છે. નાના અને છૂટાછવાયાં જમીન અને સમુદ્રી ક્ષેત્રોમાં તેલ અને ગેસના શારકામ માટે પરસ્પર વહેંચાયેલી માળખાકીય સુવિધાઓ પૂરી પાડવાની બાબત શક્ય બનાવવી જોઇએ.

કોલસો: ઉત્પાદન / આવક વહેંચણીના મોડલ ઉપર આધારિત શોધ ઉપરાંત ખનન ભાડાપટ્ટા દ્વારા અને સંબંધિત રાજ્ય સરકારની જવાબદારી સાથે વિસ્તૃત સંશોધન જરૂરી છે.

નવીનીકરણીય ઊર્જા: કેન્દ્રીય વીજ નિયંત્રણ પંચ અને નેશનલ લોડ ડિસ્પેચ સેન્ટર જેવી કેન્દ્ર સ્તરીય સંસ્થાઓએ આંતર-રાજ્ય પ્રસારણ વ્યવસ્થાઓ (ISTS) સાથે જોડાયેલા પાવર પ્લાન્ટની એકંદર વ્યવસ્થા, જોડાણ કેન્દ્રો (PoC)ના લાઇન ઉપર અથવા સમાન વ્યવસ્થા ઉપર સમતુલનના ખર્ચની સામાજિક વ્યવસ્થા ઊભી કરવી જોઇએ.

ઊર્જા કાર્યક્ષમતા: એલઇડીનો ફરજિયાત ઉપયોગ અને સરકારી ઇમારતોમાં જૂનાં ઉપકરણોના બદલે ફાઇવસ્ટાર રેટિંગ ધરાવતાં ઉપકરણો બદલવા માટે પ્રોત્સાહન આપવું. નિમ્નઆવક ધરાવતાં કુટુંબો અને નાની વ્યાવસાયિક સંસ્થાઓમાં ઉજાલા (ઉન્નત જ્યોતિ બાય એફોર્ડેબલ LEDs ફોર ઓલ) કાર્યક્રમ ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું. સ્ટાન્ડર્ડ એન્ડ લેબલિંગ (S&L) કાર્યક્રમ હેઠળ આવરી લેવાયેલાં ઉપકરણોની સંખ્યા વધારવી. પરફોર્મ, એચીવ અને ટ્રેડ (PAT) કાર્યક્રમ વધુ વિસ્તૃત અને સમાવેશી બનાવવો. નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરનાર વિરુદ્ધ સખત દંડની જોગવાઇ કરીને PAT યોજના હેઠળ એનર્જી સેવિંગ સર્ટિફિકેટ (ESCert) અસરકારક બનાવવા. જાહેર પરિવહન વ્યવસ્થાના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું.

પરિવહન:

રસ્તાઓ: તે ગર્વની બાબત છે કે ભારત વિશ્વમાં સૌથી મોટું રોડ નેટવર્ક ધરાવતો બીજા ક્રમનો દેશ છે અને પોતાના કદ મુજબ તે સૌથી ગીચ નેટવર્ક ધરાવતા દેશો પૈકીનો એક છે. રસ્તાઓ અને ધોરીમાર્ગોનો વ્યાપ અને ગુણવત્તા વધારવાની બાબત પરસ્પર જોડાણ વધારવા અને આંતરિક અને બાહ્ય વેપાર માટે અત્યંત આવશ્યક બાબત છે. ૨૦૨૨-૨૩ સુધીમાં ભારતે નીચે દર્શાવેલા લક્ષ્યાંકો પ્રાપ્ત કરવા જોઇએ:

(i) રોડ નેટવર્ક વ્યાપક બનાવીને કનેક્ટિવિટીમાં વધારો કરવો:

- ૨,૦૦૦ કિ.મી.ના દરિયાકિનારા અને બંદરોને જોડતા રસ્તા સહિત ૨૦૨૧-૨૨ સુધી ૨૪,૮૦૦ કિમી પૂર્ણ કરીને ભારતમાલા ચરણ-૧નો લક્ષ્યાંક હાંસલ કરવો
- દરેક સ્તર પર ગુણવત્તા ચકાસણી સાથે પ્રધાનમંત્રી ગ્રામ સડક યોજના (PMGSY)નું ચરણ-૧ પૂર્ણ કરવું.
- વર્તમાન ૧.૨૨ લાખ કિમીથી ૨૦૨૨-૨૩ સુધી રાષ્ટ્રીય ધોરીમાર્ગોની લંબાઇ ૨ લાખ કિમી સુધી વધારીને બમણી કરવી
- એકમાર્ગી/મધ્યમ (SL/IL) રાષ્ટ્રીય ધોરીમાર્ગોને પહોળા કરવા અને ૨૦૨૨-૨૩ સુધી SL/IL રાષ્ટ્રીય ધોરીમાર્ગોની લંબાઇ વર્તમાન ૨૬.૬% થી ઘટાડીને કુલ લંબાઇના ૧૦% કરતાં ઓછી કરવી.

(ii) જોગવાઇઓના વધુ સારા પાલન, અવિરત જોડાણ, માર્ગ સુરક્ષા અને ગુણવત્તા પ્રાપ્ત કરવા રસ્તાઓ માટે નિયંત્રણકારી વ્યવસ્થાતંત્રમાં સુધારો કરવો.

(iii) ૨૦૨૦ સુધી માર્ગ અકસ્માત અને મૃત્યુની સંખ્યાના પ્રમાણમાં ૫૦% સુધી ઘટાડો કરવો.

ભારતમાં મુસાફરો અને માલ-સામાન બંનેના પરિવહનની દૃષ્ટિએ રોડ ક્ષેત્ર સૌથી મોટો હિસ્સો ધરાવે છે. નવા રસ્તાઓ અને વર્તમાન રસ્તાઓના વિકાસ દ્વારા બંનેની ઉપલબ્ધિ અને પરિવહન ક્ષમતામાં સુધારો કરવામાં આવ્યો છે.

પડકારો:

ક્ષમતા: રાષ્ટ્રીય ધોરીમાર્ગોની વર્તમાન લંબાઇ ૧.૨૨ કિમી છે, જે દેશના ૫૬.૦૩ લાખ કિમીના કુલ રોડ નેટવર્કના ૨.૨% છે.

જાળવણીઃ નિયમિત નિવારાત્મક જાળવણી રસ્તા પર કરવામાં આવતાં રોકાણનો આંતરિક ઘટક બનવો જોઈએ.

જમીન અધિગ્રહણઃ માળખાકીય પ્રોજેક્ટ ઝડપી ગતિથી પૂર્ણ થાય તે માટે વર્તમાન કાયદાઓને સુધારવા જોઈએ.

આંતર-સંસ્થાકીય સંકલનઃ ઊર્ધ્વ અને સમાંતર આંતર-સંસ્થાકીય સંકલન આંતર-મોડલ જોડાણ અને સમગ્રલક્ષી ક્ષમતામાં વધારો કરવા નેટવર્કના અન્ય ભાગો સાથે સારી રીતે જોડાણ સ્થાપવા આયોજિત જમીનનો ઉપયોગ કરવા માટે જરૂરી છે.

ભંડોળ ફાળવણીઃ રસ્તાઓના ભંડોળની ફાળવણીનો સ્રોત મુખ્યત્વે બજેટની કુલ જોગવાઈઓમાં આપેલાં વચનો છે. તેમ છતાં તેની પ્રાપ્તિ નિર્ધારિત કરેલી મહેસૂલી શાખા, કરવેરા અને સેસ, સમર્પિત રોડ ભંડોળ અથવા પ્રધાનમંત્રી ગ્રામ સડક યોજના (PMGSY) જેવા વિશિષ્ટ વિકાસ કાર્યક્રમમાંથી થાય છે.

સંસ્થાકીય વ્યવસ્થાઓઃ સરકારનાં તમામ સ્તરોએ ડિઝાઈન, બાંધકામ, કામગીરી અને જાળવણી માટે મોટી સંખ્યામાં સંસ્થાઓ અને એજન્સીઓ જવાબદાર છે. રસ્તાના તમામ વર્ગ સાથે જોડાયેલી બહુવિધ જવાબદારીઓ અને પ્રવૃત્તિઓના સફળ સંચાલન માટે કોઈ એક સંસ્થા પાસેથી અપેક્ષા રાખવી જોઈએ નહીં.

આગામી રૂપરેખાઃ

રોડ નેટવર્ક વિસ્તૃત કરીને જોડાણમાં વધારો કરવોઃ આ હેતુ પ્રાપ્ત કરવા માટે ચાર મહત્ત્વપૂર્ણ પ્રોજેક્ટ પરિપૂર્ણ કરવા જરૂરી છેઃ

(i) ભારતમાલા પરિયોજના ચરણ-૧: ૨૦૨૧-૨૨ સુધી ૨૪,૮૦૦ કિમી પૂર્ણ કરવી

(ii) ઉત્તર-પૂર્વ પ્રદેશ માટે વિશિષ્ટ ત્વરિત રોડ વિકાસ કાર્યક્રમ : ઉત્તર-પૂર્વમાં આશરે ૪,૦૯૯ કિમીનો સુધારો

(iii 'ઉત્તર-પૂર્વ રોડ નેટવર્ક જોડાણ પ્રોજેક્ટ ચરણ-I': મેઘાલય અને મિઝોરમમાં માળખાકીય સવલતોમાં સુધારો. આંતરરાજ્ય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સીમાઓ પર રોડ જોડાણમાં સુધારો અને ચારધામ મહામાર્ગ વિકાસ પરિયોજના.

રોડ જાળવણી અને સલામતીમાં સુધારોઃ રાષ્ટ્રીય ધોરીમાર્ગોની મિલકતો મેન્ટેનન્સ મેનેજમેન્ટ સિસ્ટમ (MMS) અપનાવીને જાળવવી.

જમીન અધિગ્રહણ સુવ્યવસ્થિત બનાવવુંઃ માર્ગ પરિવહન અને હાઈવે મંત્રાલય (MORTH) દ્વારા જારી કરવામાં આવેલી ૨૦૧૭ની માર્ગદર્શિકામાં વિગતવાર જણાવ્યા મુજબ બજાર મૂલ્ય નિર્ધારણ, વળતરની રકમ નક્કી કરવી, વળતરની વહેંચણી જેવી જમીન અધિગ્રહણની વિગતોને વ્યવસ્થિત સ્વરૂપ આપીને હિતધારકોને સંવેદનશીલ કરવા.

કૌશલ્ય વિકાસઃ ઔદ્યોગિક તાલીમ સંસ્થાઓ (ITIs)માં રસ્તા બાંધકામના વ્યાવસાયિક તાલીમ અભ્યાસક્રમો શરૂ કરવા અને સ્વયંસંચાલિત ડ્રાઈવિંગ પરીક્ષણ વ્યવસ્થા અપનાવીને ડ્રાઈવિંગ લાઈસન્સ મંજૂર કરતાં પહેલાં ડ્રાઈવિંગની કુશળતાનું ચુસ્ત પરીક્ષણ થાય તે બાબત સુનિશ્ચિત કરવી.

સંશોધન અને વિકાસ (R&D) ઉપર ભાર મૂકવો : MORTHના વાર્ષિક બજેટના ૦.૧% R&D પાછળ ફાળવવા, રસ્તાઓ ઉપર પ્રયોજિત સંશોધન માટે રાષ્ટ્રીય સ્તરે પરિવહન માહિતી કેન્દ્રો સ્થાપવાં, IT-સંચાલિત ટ્રાફિક મેનેજમેન્ટ વ્યવસ્થાઓ પાછળ R&Dમાં વધારો કરવો અને ટેક્નોલોજીના ઉપયોગ સંબંધિત નિયમો/ધોરણો/માર્ગદર્શિકાઓની સમયાંતરે સમીક્ષા હાથ ધરીને સુધારો કરવો.

કાર્યક્ષમતામાં વૃદ્ધિ અને જાહેર પરિવહન સુધી લોકોની પહોંચઃ રાજ્ય માર્ગ પરિવહનના ઉપક્રમો (SRTU)નું પરિવર્તન અને જાહેર પરિવહન તેમજ ગ્રામીણ પરિવહનને પ્રોત્સાહન આપવું અને છેવાડાના વિસ્તારો સુધી કનેક્ટિવિટી કરવી. કેન્દ્ર સરકારે બસ ટર્મિનલ્સ બનાવવા માટે અને વાહન (વાહનની નોંધણી માટે) તેમજ સારથિ (ડ્રાઈવિંગ લાઈસન્સ માટે) જેવી ટેક્નોલોજી/સોફ્ટવેર પૂરા પાડવા માટે રાજ્ય સાથે કામ કરવું પડશે.

ઈલેક્ટ્રોનિક ટોલ કલેક્શન (ETC) સિસ્ટમની પહોંચ વધારવીઃ 'FASTag' ચાર્જિંગ સિસ્ટમ એકરૂપ કરવી અને સહભાગીઓ અને ઈજારદારો સાથે સંકળાયેલા રહેવું [પબ્લિક પ્રાઈવેટ પાર્ટનરશિપ (PPP) ટોલ પ્લાઝા માટે] જેથી તમામ ટોલ પ્લાઝા પાસે ETC માટે પૂરતા પ્રમાણમાં ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર સુનિશ્ચિત થઈ શકે.

રેલવેઃ

ભારતીય રેલવે (IR) સિંગલ મેનેજમેન્ટ હેઠળ વિશ્વમાં ત્રીજું સૌથી મોટું રેલવે નેટવર્ક છે અને રૂટની લંબાઈ (નાણાકીય વર્ષ-૨૦૧૭માં ૬૭,૩૬૮ કિમી)ના સંદર્ભમાં વિશ્વમાં ચોથું સૌથી મોટું નેટવર્ક છે. દુનિયાભરમાં આ સૌથી

મોટી પેસેન્જર (નાણાકીય વર્ષ-૨૦૧૭માં ૧,૧૫૦ બિલિયન મુસાફરો) અને ચોથી સૌથી મોટી માલની હેરફેર (નાણાકીય વર્ષ-૨૦૧૭માં ૬૨૦ બિલિયન નેટ ટન કિમી) કરતી રેલવે સિસ્ટમ છે. નાણાકીય વર્ષ-૨૦૧૭માં ૧૩,૩૨૯ મુસાફર ટ્રેનોએ ૨૨.૨૪ મિલિયન મુસાફરોનું દૈનિક પરિવહન કર્યું હતું, જ્યારે ૧.૧ બિલિયન ટન માલનું પરિવહન કર્યું હતું.

ભારતીય રેલવેનો ગોલ્ડન ક્વાડ્રીલેટરલ અને તેના ડાયગોનલ્સ રેલવેના કુલ રૂટના માત્ર ૧૫% સુધીનો હિસ્સો તૈયાર કરે છે, પરંતુ તે કુલ પેસેન્જર ટ્રાફિકના ૫૨% મુસાફરો અને કુલ નૂર લોડના ૫૮% હિસ્સાનું પરિવહન કરે છે.

વર્ષ ૨૦૨૨-૨૩ સુધીમાં ભારત પાસે એવું રેલવે નેટવર્ક હોવું જોઈશે, જે કાર્યદક્ષ, ભરોસાપાત્ર અને સલામત હોવા ઉપરાંત લોકો અને માલની હેરફેર એમ બંને પ્રકારે ખર્ચમાં પોષાય તેવું અને દરેકની પહોંચમાં હોય તેના માટે નીચે દર્શાવેલા હેતુઓ સિદ્ધ કરવા જરૂરી છેઃ

- રેલવે ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરની ક્ષમતા વધારવી.
- ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર તૈયાર કરવાની ગતિ હાલમાં ૭ કિમી/દિવસ છે તે વધારીને વર્ષ ૨૦૨૨-૨૩ સુધીમાં ૧૯ કિમી/દિવસ કરવી.
- વર્ષ ૨૦૨૨-૨૩ સુધીમાં બ્રોડગેજમાં "૧૦૦%" વિદ્યુતીકરણનું લક્ષ્ય હાંસલ કરવું, જે ૨૦૧૬-૧૭માં ૪૦%નું સ્તર હતું.
- માલગાડીઓ અને મેલ/એક્સપ્રેસ ટ્રેનોની ગતિ વધારીને અનુક્રમે ૫૦ કિમી/કલાક (૨૦૧૬-૧૭માં અંદાજે ૨૪ કિમી/કલાક હતી) અને ૮૦ કિમી/કલાક (અંદાજે ૬૦ કિમી/કલાક હતી) કરવી.
- રેલવેની સલામતી વધારવી અને મૃત્યુની ઘટનાઓ સંપૂર્ણ નાબૂદ કરવી.
- વધુ સારી સેવાઓ પૂરી પાડવી, ૨૦૨૨-૨૩ સુધીમાં ૯૫% ટ્રેન સમયસર પહોંચે તેવું લક્ષ્ય હાંસલ કરવું.
- ૨૦૨૨-૨૩ સુધીમાં રેલવે પાસે ૧.૯ બિલિયન ટનનો માલ પરિવહનનો લોડ હોવો જોઇએ અને હાલમાં માલ પરિવહનમાંથી ૩૩% માલની રેલવેમાં હેરફેર થાય છે તે આંકડો વધારીને ૪૦% થવો જોઇએ.
- બિનભાડાની આવક વધારીને કુલ આવકના ૨૦% સુધી પહોંચાડવી.

પડકારોઃ

૬૦%થી વધુ રૂટના ૧૦૦%થી વધુ ઉપયોગ સાથે વધુ પડતું ભારણ લેતા ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરના કારણે પેસેન્જર અને માલ ગાડીઓની સરેરાશ ગતિ ઘટે છે. વધુમાં બિનભાડાની નગણ્ય આવક અને વધુ પડતા ભાડાના દરના કારણે નૂરની આવકનો હિસ્સો ઘટે છે.

આગામી રૂપરેખાઃ

ક્ષમતાનો ઉપયોગ કરવા માટે હાલમાં ચાલી રહેલા પ્રોજેક્ટ્સને પ્રાથમિકતા આપવી અને આ પ્રોજેક્ટ્સને સમયસર પૂર્ણ કરવાથી આવકમાં વધારો થશે.

પૂર્વ આયોજન કરવામાં આવેલા સમર્પિત નૂર કોરિડોર (DFC) સુનિશ્ચિત કરવા અને મુંબઇ-અમદાવાદ હાઇ સ્પીડ રેલ (MAHSR)નું કામ સમયસર પૂર્ણ કરવું. ૨૦૨૦ સુધીમાં DFC સંપૂર્ણપણે કાર્યરત થાય તે સુનિશ્ચિત કરવું; DFCના ફીડર રૂટ પણ સાથે સાથે વિકસાવવા જોઇએ.

રેલવેના ભૂસ્રોતોમાંથી નાણાં ઊભાં કરવાં, ખાસ કરીને બિનરેલવે આવક ઊભી કરીને તેમાંથી કમાણી કરવી, જેમ કે ત્યાં રિટેલ અથવા અન્ય પ્રવૃત્તિઓ થઇ શકે. આ ઉપરાંત રેલવે સ્ટેશનો પર સુવિધાઓમાં રોકાણ કરીને સ્ટેશનોનું આધુનિકીકરણ કરીને અને ખાનગી લોકોને કોન્ટ્રાક્ટ પર જગ્યા આપીને રિટેલ આવકમાં વધારો થઇ શકે.

ઓટોમેટિક રેલવે સુરક્ષા, ફોગ (ધુમ્મસ)માં સલામતીનાં ઉપકરણો અને ટેલિમેટ્રી ઉપકરણોના અંત તેમજ ઓન-બોર્ડ/ઓનલાઇન કંડિશન મોનિટરિંગ સિસ્ટમ્સ સહિત પરખાયેલી અદ્યતન ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ વધારવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું આવશ્યક છે.

૨૦૨૨ સુધીમાં ઓળખવામાં આવેલાં ૪૦૦ રેલવે સ્ટેશનમાંથી ૧૦૦નો ફરી વિકાસ કરવાની જરૂર છે.

નાગરિક ઉડ્ડયનઃ

ભારતનું નાગરિક ઉડ્ડયન ક્ષેત્ર એકધારી ગતિએ વિકાસ પામી રહ્યું છે. ૨૦૧૬-૧૭માં મુસાફરોની સંખ્યા ૧૫૮ મિલિયન નોંધાઇ હતી. ૨૦૦૭-૦૮ થી ૨૦૧૬-૧૭ વચ્ચે CAGRના લગભગ ૧૦% દરે સ્થાનિક મુસાફરોના ટ્રાફિકમાં વધારો થયો છે અને આ સમયગાળા દરમિયાન જ CAGRના લગભગ ૮.૦૭%ના દરે આંતરરાષ્ટ્રીય મુસાફરોના ટ્રાફિકમાં વધારો થયો છે. ૨૦૧૪-૧૫ થી ૨૦૧૬-૧૭ દરમિયાન ખાસ કરીને સ્થાનિક મુસાફરોની સંખ્યામાં ૪૮% જ્યારે આંતરરાષ્ટ્રીય મુસાફરોની

સંખ્યામાં ૨૦%નો વધારો થયો છે. એરકાર્ગોમાં પણ સ્થાનિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય પરિવહનમાં ૨૦૧૬-૧૭માં વધારો થયો છે. આંતરરાષ્ટ્રીય એર ટ્રાન્સપોર્ટ એસોસિયેશન (IATA) દ્વારા અનુમાન કરવામાં આવ્યું છે કે ભારત ૨૦૧૮-૧૯માં ટોચના ૧૦ એર ફ્રેટ બજારમાં આવી જશે. વર્લ્ડ ઇકોનોમિક ફોરમના વૈશ્વિક સ્પર્ધાત્મકતા અહેવાલ, ૨૦૧૮માં ભારતને એર ટ્રાન્સપોર્ટ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર બાબતે ૧૪૦ દેશોમાંથી ૫૩મો ક્રમ આપવામાં આવ્યો હતો.

હેતુઓઃ

૨૦૧૬-૧૭માં ૧૦૩.૭૫ મિલિયન સ્થાનિક ટિકિટોનું વેચાણ થયું હતું, જે ૨૦૨૨ સુધીમાં વધારીને ૩૦૦ મિલિયન કરવા માટે પોષાય તેવા દરે ઉડાનમાં વધારો કરવો.

૨૦૧૭-૧૮માં ૩.૩ મિલિયન ટન એરકાર્ગોનું કામ કરવામાં આવ્યું હતું, જે બમણું કરીને ૬.૫ મિલિયન ટન કરવું.

મેન્ટેનન્સ, રિપેર અને ઓવરહોલ (MRO) ઇન્ડસ્ટ્રી ૨૦૧૭માં USD ૧.૮ બિલિયન હતી તે વધારીને USD ૨.૩ બિલિયન કરવી.

દર વર્ષે એક બિલિયનથી વધુ ટ્રિપ્સનું સંચાલન કરવા માટે એરપોર્ટની ક્ષમતા પાંચ ગણાથી વધુ કરવી.

પ્રાદેશિક એર કનેક્ટિવિટીની ઉપલબ્ધતા અને પોષણક્ષમતા વધારવી અને લોકો માટે ઉપયોગમાં ના લેવાતાં ૫૬ એરપોર્ટ તેમજ ૩૧ હેલિપેડને પ્રાદેશિક કનેક્ટિવિટી યોજના – ઉડે દેશ કા આમ નાગરિક (RCS-UDAN) અંતર્ગત ફરી કાર્યરત કરવા.

એરપોર્ટનો ટ્રાફિક, ઇંધણ પર કરવેરા, લેન્ડિંગના ચાર્જ, મુસાફર સેવાઓ, કાર્ગો અને અન્ય ચાર્જ કાર્યક્ષમ, નિષ્પક્ષ અને પારદર્શક રીતે નક્કી કરવામાં આવે તેની ખાતરી કરવી.

પડકારોઃ

એરપોર્ટ્સનું તેની વર્તમાન જગ્યાઓ પર વિસ્તરણ કરવા માટે પૂરતા પ્રમાણમાં હેંગર સ્પેસ અને જમીનની ઉપલબ્ધતા.

કૌશલ્યપૂર્ણ કાર્યકરોઃ નાગરિક ઉડ્ડયન મંત્રાલય દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા અભ્યાસ અનુસાર ભારતીય ઉડ્ડયન વર્ષ ૨૦૩૫ સુધીમાં સીધો જ ૧.૦ થી ૧.૨ મિલિયન નોકરીઓનો સહકાર આપી શકે છે. તેનો અર્થ એવો થાય કે આગામી ૧૦ વર્ષમાં ૦.૨૫ મિલિયન લોકોને કૌશલ્ય આપવાની જરૂર પડશે.

નાગરિક ઉડ્ડયન મંત્રાલયે આદેશ કર્યો છે કે તમામ એરપોર્ટ્સ સિંગલમાંથી હાઇબ્રીડ સ્ટીલ સ્ટ્રક્ચરમાં સ્થાનાંતરણ કરે.

ભારતમાં ઉડ્ડયન ટર્બાઇન ઇંધણ (ATF) અન્યની તુલનાએ ઘણું મોંઘું છે.

ઉડ્ડયન સલામતી ઉલ્લંઘનની સંખ્યા પર નિયંત્રણ લાવવાની જરૂર છે.

આગામી રૂપરેખાઃ

ઉડ્ડયન ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરમાં વધારો કરવોઃ ૨૦૨૨ સુધીમાં દિલ્હી અને મુંબઈમાં બે નવાં એરપોર્ટનું કામ પૂર્ણ કરવા ઉપરાંત, UDAN પહેલ અંતર્ગત સંપૂર્ણપણે પૂર્વ આયોજિત એરપોર્ટ્સ મર્યાદિત સમયમાં પૂર્ણ કરવાં.

આર્થિક અને ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર સહકાર દ્વારા આ ક્ષેત્રમાં રોકાણ વધારવું.

કૌશલ્યપૂર્ણ માનવબળમાં વધારો કરવોઃ ઉડ્ડયનમાં ઇન્ફો ટેક્નોલોજી સહિત વિવિધ અદ્યતન પરિકલ્પનાઓનું શિક્ષણ આપવા માટે ઓરિજિનલ ઇક્વિપમેન્ટ મેન્યુફેક્ચર્સ (OEM), ઉદ્યોગ અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ વચ્ચે સહયોગને પ્રોત્સાહન આપવું.

એરપોર્ટ્સ માટે નિયમનકારી માહોલ સરળ કરવોઃ ભાડું નિર્ધારિત કરવા માટે સાતત્યપૂર્ણ મોડલ અપનાવવું, જેથી તેનાથી મુસાફરખર્ચ ઘટે અને GSTની સમજૂતી હેઠળ ઉડ્ડયન ટર્બાઇન ઇંધણ (ATF) લાવવાનું વિચારીને વૈશ્વિક બેન્ચમાર્કને અનુરૂપ કરવેરા તેમજ કિંમતના માળખાને તૈયાર કરી શકાય.

બંદરો અને શિપિંગ અને ઇનલેન્ડ વોટર ટ્રાન્સપોર્ટ (IWT):

હેતુઓઃ

દરિયાઇ શિપિંગ અને ઇનલેન્ડ જળમાર્ગો દ્વારા કરવામાં આવતા નૂર પરિવહનનો હિસ્સો ૨૦૧૬-૧૭માં ૬% હતો તે બમણો કરીને ૨૦૨૫ સુધીમાં ૧૨% કરવો.

૨૦૨૨-૨૩માં પોર્ટ સંચાલનક્ષમતા વધારીને ૨,૫૦૦ મિલિયન મેટ્રિક ટન કરવી.

મુખ્ય બંદરો પર ટર્ન એરાઉન્ડ સમય અંદાજે ૩.૪૪ દિવસ (૨૦૧૬-૧૭) હતો તે ઘટાડીને ૨૦૨૨-૨૩ સુધીમાં ૧-૨ દિવસ (વૈશ્વિક સરેરાશ) કરવો.

૨૦૧૬-૧૭માં ઇનલેન્ડ જળમાર્ગોનું કામ ૫૫.૨૦ MMT હતું તે વધારીને ૨૦૨૨-૨૩ સુધીમાં ૬૦-૭૦ MMT કરવું.

લઘુતમ ઉપલબ્ધ ઊંડાઇ વધારીને ઇનલેન્ડ જળમાર્ગોની ક્ષમતા વધારવી.

બંદરો અને શિપિંગ:

ભારત ૭,૫૦૦ કિમીનો દરિયાકાંઠો ધરાવે છે, જે દુનિયાભરમાં સૌથી મોટા દ્વીપકલ્પમાંથી એક છે. જથ્થા અનુસાર ભારતના ૯૦% બાહ્ય વેપાર અને મૂલ્ય અનુસાર ૭૦% બાહ્ય વેપારનું સંચાલન બંદરો દ્વારા કરવામાં આવે છે. ભારતના દરિયાકાંઠાઓ પર ૧૨ મોટાં બંદરો અને ૨૦૫ નાનાં બંદરો કાર્યરત છે. પરિવહનનું આ સૌથી સસ્તું અને કાર્યદક્ષ માધ્યમ છે.

શિપિંગ મંત્રાલયના સાગરમાલા કાર્યક્રમમાં મુખ્યત્વે બંદરોના આધુનિકીકરણ, બંદરોની કનેક્ટિવિટીમાં વધારો, દરિયાકાંઠાના સમુદાયને સહકાર અને બંદરો સાથે સંકળાયેલ ઔદ્યોગિકીકરણને પ્રોત્સાહન આપવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે. સાગરમાલાનો આશય વિદેશી અને સ્થાનિક વેપાર માટે હેરફેર ખર્ચ ઘટાડવાનો છે, જેથી ૨૦૨૫ સુધીમાં કુલ રૂપિયા ૩૫,૦૦૦ થી ૪૦,૦૦૦ કરોડ સુધીની વાર્ષિક બચત થઇ શકે. તેનો અન્ય એક હેતુ મોડલ મિક્સમાં જળ પરિવહનનો હિસ્સો બમણો કરવાનો પણ છે.

સાગરમાલા અંતર્ગત પોર્ટ-રેલ કેનેક્ટિવિટી પ્રોજેક્ટ્સ હાથ ધરવા માટે પ્રોજેક્ટ્સ અને ભારતીય પોર્ટ રેલ કોર્પોરેશન લિમિટેડ (IPRCL)નું અમલીકરણ કરવા માટે સ્પેશિયલ પર્પઝ વિહિકલ્સ (SPV) સેટઅપ કરવા આર્થિક ભંડોળની સહાય આપવાના હેતુથી સરકાર દ્વારા સાગરમાલા ડેવલપમેન્ટ કંપની લિમિટેડ (SDCL)ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

ઇનલેન્ડ જળમાર્ગો:

ભારતના સુનિયોજિત નૂર ટ્રાફિકના ૨% અને નગણ્ય સંખ્યામાં મુસાફર ટ્રાફિકનું કામકાજ ઇનલેન્ડ વોટર ટ્રાન્સપોર્ટ (IWT) દ્વારા કરવામાં આવે છે. ભારતીય ઇનલેન્ડ જળમાર્ગ સત્તામંડળ (IWAI) દ્વારા ફેરવે, નેવિગેશનલ સહાયકો અને ટર્મિનલનું ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર વિકસાવવા અને જાળવવા માટે આદેશ આપવામાં આવ્યો છે. એપ્રિલ-૨૦૧૬માં, ૨૪ રાજ્યમાં ફેલાયેલા વધુ ૧૦૬ જળમાર્ગોને NW તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા. મંત્રાલય જળમાર્ગ વિકાસ પ્રોજેક્ટ હેઠળ NW-૧ની ક્ષમતા વધારી રહ્યું છે. આ પ્રોજેક્ટથી ઇનલેન્ડ જળમાર્ગો પર ૧,૫૦૦થી ૨૦૦૦ ટનનાં મોટાં જહાજની હેરફેર શક્ય થશે.

પડકારો:

બંદરો પર મોટર જહાજોને લાંગરવા માટે ઓછામાં ઓછી ૧૮ મીટરની ડ્રાફ્ટ ઊંડાઇ હોવી આવશ્યક છે.

ઇનલેન્ડ જળમાર્ગો માટે મૂડીરોકાણને આકર્ષવાનું મુશ્કેલ છે, કારણ કે આ મોટું રોકાણ છે.

આગળની રૂપરેખા:

વધુ ખેલંદાઓ અને ખાસ કરીને આંતરરાષ્ટ્રીય માંધાતાઓને ડ્રેજિંગ પ્રવૃત્તિઓમાં આકર્ષવા માટે ડ્રેજિંગ બજાર.

સાગરમાલા હેઠળ વિવિધ પ્રોજેક્ટ્સ ઝડપથી પૂર્ણ કરવા.

IWTને મલ્ટિમોડલ/ઇન્ટરમોડલ કનેક્ટિવિટી સાથે એકીકૃત કરવાની જરૂર છે.

ટેકનિકલ સહાય અને વર્લ્ડ બેંક તરફથી રોકાણ સહાય સાથે રૂપિયા ૫૩૬૯.૧૮ કરોડના ખર્ચે રાષ્ટ્રીય જળમાર્ગ -૧ની ક્ષમતા વધારવા માટે

જળમાર્ગ વિકાસ પ્રોજેક્ટ (JMVP)ના અમલીકરણને આર્થિક બાબતોની કેબિનેટ સમિતિ દ્વારા મંજૂરી આપવામાં આવી છે.

લોજિસ્ટિક્સ:

લોજિસ્ટિક્સની સમકાલીન પરિભાષામાં માહિતીનું એકીકરણ, પરિવહન, ઈન્વેન્ટરી, ગોદામ, સામગ્રીનું સંચાલન અને પેકેજિંગનો સમાવેશ થાય છે. લોજિસ્ટિક્સ મેનેજમેન્ટમાં વ્યવસાય એકમોની વ્યૂહરચનાને સમર્થન આપવા માટે સામગ્રી, કામની પ્રક્રિયા અને તૈયાર થયેલ ઈન્વેન્ટરીના પ્રવાહને નિયંત્રિત કરવા માટે સિસ્ટમની ડિઝાઈન અને વહીવટનો સમાવેશ થાય છે.

હેતુઓ:

વૈશ્વિક લોજિસ્ટિક્સ ધોરણો અનુસાર કાર્ગોની મલ્ટિ-મોડલ હેરફેરનું લક્ષ્ય હાંસલ કરવું.

હાલમાં લોજિસ્ટિક્સ ખર્ચ GDPના ૧૪% છે, તે ઘટાડીને ૧૦%થી ઓછો કરવો.

હાલમાં લોજિસ્ટિક બજાર USD ૧૬૦ બિલિયનનું છે, જે વર્ષ ૨૦૨૦ સુધીમાં વધારીને USD ૨૧૫ બિલિયનનું કરવું.

લોજિસ્ટિક્સ કૌશલ્ય વધારવા અને આ ક્ષેત્રમાં ૨૦૧૬માં અંદાજે ૨૨ મિલિયન નોકરીઓનું સર્જન થયું હતું, જે ૨૦૨૨-૨૩માં વધારીને ૪૦ મિલિયન કરવું

પડકારો:

છેવટના વિસ્તારો સુધી કનેક્ટિવિટી અને ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર, સ્પર્ધાનો અભાવ અને ક્ષમતાનો અપૂરતો ઉપયોગ, પરિવહનનાં વિવિધ માધ્યમનું સંચાલન કરતા અધિકારીઓ દ્વારા સોફ્ટવેર સિસ્ટમની ઈન્ટર ઓપરેટિબિલિટીનો અભાવ, જેના કારણે પરિવહનના સમયમાં વધારો થાય છે.

આગળની રૂપરેખા:

ભાડાં વાજબી કરવાં અને તમામ અલગ અલગ માધ્યમમાં કાર્યદક્ષ રીતે કિંમત નક્કી કરવી, વ્યાપક સંગઠનની રચના કરવી, જે આંતરિક સહભાગીઓમાં તમામ પરિવહન ડેટાનો સંગ્રહ જાળવી રાખે અને ડેટાનું મજબૂત પ્રમાણમાં વિશ્લેષણ કરે, મલ્ટિમોડલ લોજિસ્ટિક પાર્ક્સ વગેરે ઊભા કરવા, જેનાથી ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરના વિકાસ સંબંધિત વિવિધ સમસ્યાઓનું નિરાકરણ લાવી શકાશે.

સંદર્ભો:

- High Powered Expert Committee (HPEC) Report on Indian Urban Infrastructure and Services, 2011, (Ishar Judge Ahluwalia Committee).
- National Transport Development Policy Committee Report, 2014, Planning Commission, Government of India.
- Strategy for New India @75, NITI Aayog, Government of India, 2018.
- Report of Working Group on Logistics, Planning Commission, Government of India, 2010.
- 11th and 12th Five Year Plan, Planning Commission.
- Budget Document, 2019-20.
- The Economic Times
- https://www.pmindia.gov.in/en/major_initiatives/niti-aayog-transforming-indias-development-agenda/
- https://www.mygov.in/48months/performance-dashboard/index.html
- https://www.business-standard.com/article/economy-policy/niti-unveils-strategy-for-new-india-75-to-make-india-4-trillion-economy-118122000054_1.html
- http://pib.nic.in/newsite/PrintRelease.aspx?relid=186599.

લેખક ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર ક્ષેત્રના નિષ્ણાત છે અને સ્વતંત્ર કન્સલ્ટન્ટ તરીકે કામ કરે છે. તેમણે અગાઉ આયોજનપંચમાં કન્સલ્ટન્ટ તરીકે કામ કર્યું છે.

ઈ-મેલ:
kd.krishnadev@gmail.com

આગામી આકર્ષણ

ઓક્ટોબર-૨૦૧૯ વિશેષાંક

ફરી મળીએ મહાત્માને

શું તમે જાણો છો?

ભૂગર્ભ જળસંરક્ષણની ઉત્તમ પ્રણાલીઓ

જળશક્તિ અભિયાન એ નાગરિકોની સામેલગીરી વડે જળસુરક્ષા અને જળસંચયની ઝુંબેશ છે. આ અભિયાન ૧ જુલાઈ, ૨૦૧૯થી અમલમાં છે અને તે ૧૫ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૯ સુધી ચાલશે. કેન્દ્ર સરકારના જળશક્તિ પ્રધાન ગજેન્દ્રસિંઘ શેખાવતે આ અભિયાનના પ્રારંભની જાહેરાત કરી હતી. આ અભિયાનનો બીજો તબક્કો, જે રાજ્યમાં ચોમાસું મોડે સુધી ચાલુ રહે છે ત્યાં ૧ ઓકટોબર, ૨૦૧૯થી ૩૦ નવેમ્બર, ૨૦૧૯ સુધી ચાલુ રહેશે. આ ઝુંબેશમાં જ્યાં પાણીની તંગી છે તેવા જિલ્લા અને બ્લોક્સ ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે.

ભૂગર્ભ જળસંરક્ષણ (ગ્રાઉન્ડ વૉટર હાર્વેસ્ટિંગ) અને જળસંચયની ઉત્તમ પ્રણાલીઓ નીચે મુજબ છે :

ગુજરાતનું સુજલામ્ સુફલામ્ જળસંચય અભિયાન-૨૦૧૮ :

આ ઝુંબેશનો ઉદ્દેશ ચેકડેમના ડી-સીલ્ટિંગ (પાણીના તળિયે રહેલો કાંપ અથવા કચરો દૂર કરવાની પ્રક્રિયા) અને તળાવ, સરોવર અને નદીના પટ ઊંડા કરી જળસંચય કરવાનો છે. આ ઝુંબેશ ગુજરાતના ૫૯મા સ્થાપનાદિને ૫૨૭ જેસીબી (જોસેફ સિરિલ બેમફોર્ડ) મશીન અને આશરે ૨૭૦૦૦ શ્રમિકોનો ઉપયોગ કરીને શરૂ કરવામાં આવી હતી. આ ઝુંબેશ વડે રાજયમાં જળસંગ્રહ ક્ષમતામાં ૧૧,૦૦૦ ક્યૂબિક ફૂટ જેટલો વધારો કરવામાં આવ્યો છે. ૫૫૦૦ કિલો મીટરની નહેરની સફાઈ કરીને કાંપ અને કચરો બહાર કાઢવામાં આવ્યો છે. સરોવર અને નદીમાંથી ખોદી કાઢવામાં આવેલી માટી ખેડૂતોને ખેતીમાં ઉપયોગમાં લેવા ફળદ્રૂપ માટી તરીકે આપવામાં આવી છે.

ઝારખંડમાં વરસાદી પાણીના સંગ્રહ માટે ડોભા (ખેતતલાવડી)નું નિર્માણ :

ડોભા એ જળસંચયનું દેશી માળખું છે. ડોભામાં પાણીનો સંચય કરવામાં આવે છે, જેનો ઉપયોગ વરસાદ વગરના મહિનામાં કરવામાં આવે છે. સંચય થયેલા પાણીના કારણે વરસાદ ઉપરનું અવલંબન ઘટે છે અને ખેડૂતોને તેમની પાકની તરાહમાં વૈવિધ્યકરણ લાવવામાં સહાય થાય છે. વર્ષ ૨૦૧૬માં અતિશય ગરમી અને નબળા વરસાદે સર્જેલી અસરમાંથી બહાર નીકળવા રાજ્ય સરકારે મિશન મોડમાં આવીને એક લાખ ડોભાનું બાંધકામ કરવા માટે ઝુંબેશ હાથ ધરી હતી. આ યોજના હેઠળ લાભાર્થીએ ડોભા માટે અરજી કરવાની રહેતી હતી, જેને રાજ્ય સરકાર મંજૂરી આપતી હતી. ડોભાની ચાર સાઈઝ નક્કી કરવામાં આવી હતી જેમાં ડોભાનાં ૧૫x૧૫x૧૦, ૨૦x૨૦x૧૦, ૨૫x૨૫x૧૦ અને ૩૦x૩૦x૧૦ સહિત ચાર કદ નક્કી કરવામાં આવ્યાં હતાં (અહી દર્શાવેલ તમામ માપ ફૂટમાં છે). આ ડોભાનું ખેડૂતોની જમીનમાં બાંધકામ કરવામાં આવતું હતું.

મધ્ય પ્રદેશમાં મનરેગા યોજના હેઠળ કપિલ ધારા કૂવાનું નિર્માણ :

સિંચાઈ માટે કૂવા અને ચેક ડેમ્સ અને કોન્ટુર ટ્રેન્ચીઝ વગેરેના ખોદકામ જેવાં જળસંચયના વિવિધ માળખાનું નિર્માણ કરીને તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને ખેડૂતો તે મારફતે ખેતરમાં સિંચાઈ કરી શકે છે. આ પ્રકારની સિંચાઈના કારણે ખેડૂતોને અગાઉ માત્ર જુવાર અને મકાઈનો પાક લેવો પડતો હતો તેના બદલે હવે ઘઉં અને ચોખાનો પાક પણ લઈ શકે છે. ખેડૂતો હવે શાકભાજીની પણ ખેતી કરતા થયા છે.

મહારાષ્ટ્રના વિદર્ભ અને મરાઠાવાડ વિસ્તારમાં ખેતતલાવડીની યોજના :

ખેતતલાવડીને કારણે જમીનમાંના પાણી ઉપરનું અવલંબન ઘટે છે. ભૂગર્ભમાંથી લેવાતા પાણીની તુલનામાં પાણી ખેંચવા માટેની વીજળીના ઉપયોગમાં ઘટાડો થાય છે. પાળા બાંધવાની પ્રવૃત્તિથી વધારાની આવક થાય છે અને જમીનમાંનું પાણી રિચાર્જ થાય છે. મહારાષ્ટ્ર સરકારે ૧,૧૧,૧૧૧ ખેતતલાવડીઓનું નિર્માણ કરવાનો લક્ષ્યાંક મૂક્યો છે. છેલ્લી માહિતી મુજબ આ

યોજનામાં ૪,૦૮,૭૩૪ ઓનલાઈન અરજીપત્ર મળ્યા છે. તાલુકા સ્તરની સમિતિએ ૨,૧૫,૭૮૬ અરજીને મંજૂરી આપી છે અને ૧,૮૯,૨૫૩ વર્કઓર્ડર આપવામાં આવ્યા છે અને લાભાર્થીઓ માટે રૂ. ૩૬૯.૪૮ કરોડની રકમ છૂટી કરવામાં આવી છે. ૯૦,૧૮૦ ખેતતલાવડીની કામગીરી પૂરી થઈ ગઈ છે.

મહારાષ્ટ્રમાં જળયુક્ત શિવર અભિયાન :

આ અભિયાનમાં વરસાદી પાણીનો ગામની હદમાં જ સંચય કરવાનો સમાવેશ થાય છે. તેનાથી પાણીનું સ્તર વધે છે. વિકેન્દ્રિત જળાશયની વ્યવસ્થા ઊભી થાય છે. જળસંચયના જૂના માળખાને ફરીથી સજીવન કરી શકાય છે. નવાં જળાશયનું નિર્માણ થાય છે અને સંચયક્ષમતામાં વધારો થવાના કારણે સુરક્ષિત સિંચાઈ વિસ્તારમાં વધારો થાય છે અને પાણીના કાર્યક્ષમ વપરાશ ઉપરાંત ભૂગર્ભ જળના કાયદાનો અમલ થઈ શકે છે. લોકોના સહયોગથી કાંપ અને કચરો દૂર કરી શકાય છે, લોકોમાં જાગૃતિ અને સંવેદનશીલતા ઉપરાંત વૉટર બજેટિંગની પ્રવૃત્તિ વધે છે. વર્ષ ૨૦૧૫-૧૬માં આ અભિયાન હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું. વર્ષ ૨૦૧૫-૧૬થી ૨૦૧૮-૧૯ સુધીમાં કુલ ૨૨,૭૨૧ ગામની પસંદગી કરવામાં આવી હતી, જેમાંથી વર્તમાન સ્થિતિએ ૧૩,૮૨૧ ગામને જળ સમધારણ (water neutral) જાહેર કરવામાં આવ્યાં છે.

પાણી-પંચાયત ઓરિસા જળસ્ત્રોત મજબૂતીકરણ યોજના :

ઓરિસા વૉટર કોન્સોલિડેશન પ્રોજેકટ (OWRCP)નો ઉદ્દેશ રાજ્યના જળસ્ત્રોતો માટે આયોજન અને વિકાસની પ્રક્રિયાને સુધારવાનો છે. આ રીતે હયાત યોજનામાં સુધારા માટે મૂડીરોકાણ કરીને ખેતીની એકંદર ઉત્પાદકતા વધારવાનો છે.ઓરિસામાં સહભાગી સંચાઈ વ્યવસ્થાપનનો પ્રારંભ વર્ષ ૧૯૯૫માં OWRCPના ફાર્મર્સ ઓર્ગેનાઈઝેશન એન્ડ ટર્નઓવર હેઠળ પાયલટ પ્રોજેકટ તરીકે કરવામાં આવ્યો હતો એને સફળતા મળી તે પછી તેનો વ્યાપ મુખ્ય, મધ્યમ અને ગૌણ તેમજ લિફ્ટ ઈરિગેશનની તમામ યોજનામાં વિસ્તારવામાં આવ્યો હતો. આ દરમિયાનગીરીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ પાણીની સમાન વહેંચણી સુરક્ષિત કરવાનો, સિંચાઈ પદ્ધતિઓની પૂરતી માવજત, પાણીના કાર્યક્ષમ અને કરકસરયુક્ત વપરાશને પ્રોત્સાહિત કરીને ખેતીના ઉત્તમ ઉત્પાદન તેમજ પર્યાવરણની જાળવણીનો હતો.

રાજસ્થાનનું મુખ્ય મંત્રી જળ-સ્વાવલંબન અભિયાન :

આ અભિયાનમાં વરસાદી પાણીનો સંચય, જળસંચય માટે વિવિધ માળખાનું નિર્માણ, સહભાગી અભિગમ તથા માહિતી, શિક્ષણ અને સંદેશાવ્યવહારનો સમાવેશ થાય છે. ૧૨૮ મિલિયન કયૂબિક મીટર (૪૫૧૬ મિલિયન કયૂબિક ફૂટ) પાણીની સંચયક્ષમતા સાથે વૈજ્ઞાનિક ધોરણે વ્યાપક વૉટરશેડ ડેવલપમેન્ટની વ્યાપક પ્રવૃત્તિના કારણે વધારાના ૧૧,૧૭૦ મિલિયન કયૂબિક ફૂટ વરસાદી પાણીને રોકવામાં સહાય થઈ છે અને તેના પરિણામે...

(અ) ઉનાળા દરમિયાન પીવાનું બહેતર પાણી ઉપલબ્ધ થયું છે. (બ) ભૂગર્ભ જળના સ્તરમાં સુધારો થયો છે. (ક) નકામા બની ગયેલા હેન્ડ પંપ, બોરકૂવા અને ખુલ્લા કૂવા ફરીથી સજીવન થયા છે (ડ) નબળી મોસમ માટે સિંચાઈના હેતુથી પાણીની ઉપલબ્ધિ વધી છે. નબળી મોસમમાં લેવાતા પાક અને ફળઝાડની વાડીઓનો વિસ્તાર વધ્યો છે. (ઈ) વનસ્પતિ અને જીવસૃષ્ટિ વિકસે છે અને ટકી રહે છે. (એફ) દુષ્કાળના સંકટનું અને જનતાની હાડમારીઓનું નિવારણ થયું છે.

તેલંગાણાનું મિશન કાકટિયા :

આ કાર્યક્રમ વડે તેલંગાણા રાજ્યમાં ગૌણ સિંચાઈનાં તળાવ અને સરોવરનું પુનઃ સ્થાપન કરાયું છે. તેનો ઉદ્દેશ ગૌણ સિંચાઈની માળખાગત સુવિધાઓમાં વધારો કરીને નાના અને સીમાંત ખેડૂતોની ખેતી આધારિત આવકમાં વધારો કરવાનો તથા સમુદાય આધારિત સિંચાઈ વ્યવસ્થાપન મજબૂત કરવાનો તથા તળાવના પુનઃ સ્થાપન માટે ઘનિષ્ઠ કાર્યક્રમ અપનાવવાનો છે.

Source: http://mowr.gov.in/sites/default/files/BP_State.pdf

'ચંદ્રયાન-૨'ના લોન્ચિંગ પ્રસંગે પ્રધાનમંત્રીનું સંબોધન (૨૨ જુલાઇ, ૨૦૧૯)

આ એક વિશેષ ક્ષણ હતી, જે આપણા કીર્તિમય ઈતિહાસમાં આલેખિત થશેઃ #Chandrayaan2નું લોન્ચિંગ વિજ્ઞાનની નવી ક્ષિતિજો સુધી પહોંચવા માટે આપણા વૈજ્ઞાનિકોના કૌશલ્ય અને ૧૩૦ કરોડ ભારતીયના દૃઢ નિશ્ચયનો ચિતાર આપે છે. આજે દરેક ભારતીય ખૂબ જ ગર્વની લાગણી અનુભવે છે.

#Chandrayaan2 અનન્ય છે, કારણ કે તે ચંદ્રની દક્ષિણ સપાટી પર અન્વેષણ કરશે અને તેનો અભ્યાસ કરશે. આ એવો હિસ્સો છે, જ્યાં અત્યાર સુધી અગાઉના કોઇ પણ મિશનમાં તેનું અન્વેષણ કરવામાં આવ્યું નથી અને તેના કોઈ નમૂના લેવામાં આવ્યા નથી. આ મિશન ચંદ્ર વિશે નવું જ્ઞાન પૂરું પાડશે.

હૃદયથી ભારતીય, ભાવનાથી ભારતીય... દરેક ભારતીયને એ વાતથી અતિ ખુશી થશે કે #Chandrayaan2 સંપૂર્ણપણે સ્વદેશી મિશન છે, તેમાં રિમોટ સેન્સિંગ ચંદ્ર માટે ઓર્બિટર હશે અને ચંદ્રની સપાટીનું વિશ્લેષણ કરવા માટે લેન્ડર-રોવર મોડ્યુલ પણ હશે.

#Chandrayaan2 જેવા પ્રયાસો આપણા તેજસ્વી યુવાનોને વિજ્ઞાન ક્ષેત્રે આગળ વધવા માટે, ટોચની ગુણવત્તાના સંશોધન અને ઈનોવેશન માટે પ્રોત્સાહિત કરશે. ચંદ્રયાનના કારણે ભારતના લૂનાર કાર્યક્રમને નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં વેગ મળશે. ચંદ્ર વિશે આપણા વર્તમાન જ્ઞાનમાં નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં વધારો થશે. સ્ત્રોતઃ narendramodi.in, twitter.com

પ્રકાશન વિભાગના ઈ-પ્રોજેક્ટ્સ લોન્ચ કરવામાં આવ્યા

પર્યાવરણ, વન અને જળવાયુ પરિવર્તન મંત્રાલય તથા માહિતી અને પ્રસારણ મંત્રાલયના કેન્દ્રીય મંત્રી શ્રી પ્રકાશ જાવડેકર દ્વારા પ્રકાશન વિભાગના કેટલાક ઈ-પ્રોજેક્ટ્સ લોન્ચ કરવામાં આવ્યા. ૩૧ જુલાઈ, ૨૦૧૯ના રોજ નવી દિલ્હીમાં સૂચના ભવન ખાતે પુસ્તક ગેલેરીની મુલાકાત દરમિયાન તેમના દ્વારા જાહેર કરવામાં આવેલા આ ઈ-પ્રોજેક્ટ્સમાં પ્રકાશન વિભાગની નવા સ્વરૂપમાં તૈયાર કરવામાં આવેલી ડાઈનેમિક વેબસાઈટ, મોબાઈલ એપ, રોજગાર સમાચારનું ઈ-વર્ઝન અને ઈ-પુસ્તક ''સત્યાગ્રહ ગીતા''નો સમાવેશ થાય છે.

આ પ્રસંગે માહિતી અને પ્રસારણ મંત્રાલયના સચિવ શ્રી અમિત ખરે, વરિષ્ઠ અધિકારીઓ અને અન્ય મહાનુભાવો ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. શ્રી જાવડેકરે જણાવ્યું કે 'મન કી બાત ૨.૦' કાર્યક્રમમાં વાંચનની આદત કેળવવા માટે પ્રધાનમંત્રી દ્વારા કરવામાં આવેલા આહ્વાનના પગલે આપણે આપણી વાંચન સંસ્કૃતિને પુનઃજીવિત કરવી જોઈએ. વાંચન સંસ્કૃતિને સુધારવા માટે તેમણે આડોશપાડોશમાં વાંચન ક્લબનું નિર્માણ કરવાની વાત કરી. તેમણે ઉમેર્યું કે રોજગાર સમાચારની ભૂમિકાને વધુ સારી બનાવી શકાય તેમ છે. તેમણે એવી પણ ભલામણ કરી કે રોજગાર સમાચારને જ્યારે કોલેજોમાં વિતરીત કરવામાં આવશે તો તે વિદ્યાર્થીઓને તેમના કૌશલ્યને સુધારવામાં અને નોકરી બજાર માટે તેમને વધુ યોગ્ય બનાવવામાં મદદ કરશે. તેમણે કહ્યું કે પ્રકાશન વિભાગની વેબસાઈટ આકર્ષક અને બહુઆયામી છે. તેઓ પબ્લિકેશન વિભાગની મોબાઈલ એપ લોન્ચ થવા બદલ પ્રસન્ન હતા કે જે ઈ-પુસ્તકો અને કિન્ડ્લના યુગમાં લોકોની વાંચન આદત સુધારવામાં સહાયરૂપ બનશે.

જાહેર કરવામાં આવેલા ઈ-પ્રોજેક્ટ્સની વધુ વિગતો નીચે મુજબ છેઃ

૧) બહુઆયામી વેબસાઈટઃ સંકલિત પેમેન્ટ ગેટ-વે સાથેની બહુઆયામી વેબસાઈટ "www.publicationsdivision.nic.in" એ પ્રકાશન વિભાગનાં પુસ્તકો અને સામયિકો અંગેની તાજેતરની માહિતી તેમજ ખરીદી માટેની સુચારુ સુવિધાઓ પૂરી પાડવામાં સક્ષમ છે. આ વેબસાઈટ ખરીદીને સરળ બનાવશે. ભારતકોશ નામના પેમેન્ટ ગેટ-વે દ્વારા વેબસાઈટ ઉપર તમામ પુસ્તકો વેચાણ માટે ઉપલબ્ધ છે. વેબસાઈટ દેખાવમાં આકર્ષક છે અને એક સુઆયોજિત માળખું ધરાવે છે. અસરકારક વ્યવસ્થાપન માટે પુસ્તકોની યાદી, તાજેતરની માહિતી અને નવાં પુસ્તકોનું પ્રકાશન મુખ્ય ભાગમાં પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યું છે. આ વેબસાઈટ સરળતાથી જોઈ

શકાય તે માટે સૌન્દર્યલક્ષી લેઆઉટ અને આઈકોન સાથે સુગમ રંગ ભાત ધરાવે છે.

માહિતી જુદા જુદા વિભાગો અને શ્રેણીઓમાં ગોઠવવામાં આવી છે કે જે તમામ હિતધારકો જેવા કે વાચકો, લેખકો, અન્ય પ્રકાશનો, મુદ્રણકારો, એજન્ટ વગેરેને અનુકૂળ પડે. સમગ્રતયા દ્રશ્ય સામગ્રી સરળતાથી સમજી શકાય તેવી રીતે ગોઠવવામાં આવી છે. આ વેબસાઈટ યુઝર ફ્રેન્ડલી છે કે જ્યાં સરળતાથી સોશિયલ મીડિયા ટુલ્સ ઉપલબ્ધ છે. અસરકારક સર્ચ ફીચર અને માહિતી યાદી અને પેટાયાદીઓ સાથે તે સુવ્યવસ્થિત છે. સુંવાળો ઈન્ટરફેસ અંગ્રેજી અને હિન્દી ભાષામાં સરળ આંતર પ્રવૃત્તિ પૂરી પાડે છે. તે દિવ્યાંગ લોકો (સ્ક્રીન રીડર સાથે) સહિત તમામ માટે ઉપલબ્ધ છે.

સોશિયલ મીડિયા પર સંસ્થા સાથે જોડાવા માટે ફેસબુક અને ટ્વિટરની લિંક સહિત સલાહ અને સૂચનો આપવા માટે એક સરળ માળખું પણ પૂરું પાડવામાં આવ્યું છે. તેમાં ગાંધી@૧૫૦ નામનો એક વિશેષ વિભાગ છે. આ વિભાગની અંદર એક વિશેષ અંગ છે, જેમાં છે વિશેષ ગાંધી પુસ્તિકા, મહાત્મા ગાંધીનાં સંગ્રહિત લખાણો અને અન્ય ગાંધીયન પ્રકાશનો વાંચવા માટે ગાંધી હેરિટેજ પોર્ટલની લિંકનો સમાવેશ થાય છે.

૨) **મોબાઈલ એપ:** તે ફ્રી ડાઉનલોડ (વિનામૂલ્યે) માટે ગૂગલ પ્લે-સ્ટોર પર ઉપલબ્ધ છે અને તે વૃદ્ધિ પામતા મોબાઈલ કોમર્સની ક્ષમતામાં ઊંડા ઊતરવાની સુવિધા આપશે. પાઈરસી ઉપર નજર રાખવા માટે આ એપને 'ડિજિટલ રાઈટ્સ મેનેજમેન્ટ સિસ્ટમ' સાથે જોડવામાં આવી છે. ચુકવણીને સરળ બનાવવા માટે તેને ભારતકોશ પેમેન્ટ ગેટ-વે સાથે સંકલિત કરવામાં આવી છે.

૩) **'રોજગાર સમાચાર'નું ઈ-વર્ઝન:** એમ્પ્લોયમેન્ટ ન્યૂઝ (અંગ્રેજી)નું સંલગ્ન હિન્દી મુદ્રણ 'રોજગાર સમાચાર' એ હિન્દી ભાષામાં મુખ્ય નોકરીઓની માહિતી આપતું સામયિક છે કે જે જાહેર ક્ષેત્રનાં એકમો સહિત કેન્દ્ર સરકારમાં નોકરીની તકો અંગે માહિતી પૂરી પાડે છે. તે નિષ્ણાતો દ્વારા કરિયર કેન્દ્રી લેખોના માધ્યમથી જુદા જુદા પ્રવાહમાં પ્રવેશ અને વ્યવસાયની તકો વિષે માહિતી અને માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે. ઈ-રોજગાર સમાચાર ડિજિટલ રૂપમાં સામયિક પૂરું પાડશે અને તે વાર્ષિક ૪૦૦ રૂપિયાના દરે લવાજમથી ઉપલબ્ધ છે. એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે ઈલેક્ટ્રોનિક માધ્યમમાં પરિવર્તિત થવાથી તે યુવા વાચકોની વધતી માગને પૂરી કરી શકશે.

૪) **ઈ-પુસ્તક "સત્યાગ્રહ ગીતા":** ખ્યાતનામ કવિ ડૉ. ક્ષમા રાવ દ્વારા ૧૯૩૦માં સંસ્કૃત શ્લોકોમાં લખવામાં આવેલ હેરિટેજ મૂલ્ય ધરાવતું આ પુસ્તક ગાંધીજીના જીવન અને કવનને રજૂ કરે છે. ગાંધી@૧૫૦ની ઉજવણીના ભાગરૂપે પ્રકાશન વિભાગે આ પુસ્તકનું પીડીએફ વર્ઝન પ્રાપ્ત કર્યું અને પુસ્તકનું ઈ-વર્ઝન તૈયાર કર્યું છે. વધુ લોકો સુધી તેને પહોંચાડવા માટે તેનું અંગ્રેજી ભાષાંતર પણ ઉમેરવામાં આવ્યું છે. અઢાર પાઠમાં વિભાજિત (ભગવદ્ ગીતાના અધ્યાયની જેમ) આ સત્યાગ્રહ ગીતા ગાંધીવાદી માન્યતાઓ અને સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને ગાંધીના આદર્શો, જીવનનું તત્ત્વજ્ઞાન અને તેમની કાર્યપ્રણાલીને સંસ્કૃત શ્લોકોના સ્વરૂપમાં રજૂ કરે છે.

સ્ત્રોત: પીઆઈબી

હિન્દ છોડો ચળવળની જયંતી પ્રસંગે શ્રી પ્રકાશ જાવડેકરે ભારતના રાષ્ટ્રપતિશ્રીને ગાંધી આલબમ પ્રસ્તુત કર્યું

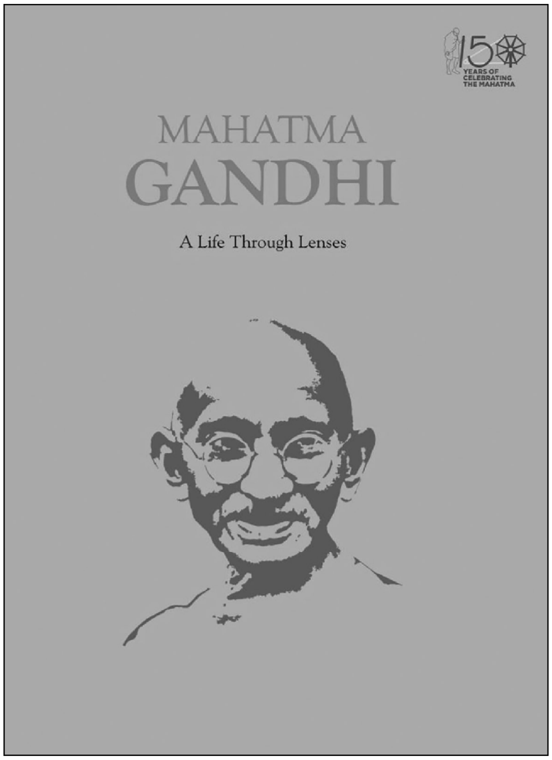

'હિન્દ છોડો ચળવળ'ની જયંતી પ્રસંગે (૯ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૯) પર્યાવરણ, વન્ય અને જળવાયુ પરિવર્તન મંત્રાલય તેમજ માહિતી અને પ્રસારણ મંત્રાલયના કેન્દ્રીય મંત્રી શ્રી પ્રકાશ જાવડેકર દ્વારા રાષ્ટ્રપતિ ભવનમાં ભારતના રાષ્ટ્રપતિ શ્રી રામનાથ કોવિંદ સમક્ષ ''મહાત્મા ગાંધીઃ અ લાઈફ થ્રુ લેન્સીસ'' નામનું આલબમ પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યું. આ આલબમમાં ૫૫૦ ફોટોગ્રાફ્સના માધ્યમથી મહાત્મા ગાંધીના જીવન અને સમયની ચિત્ર વાર્તા રજૂ કરવામાં આવી છે.

તે પ્રકાશન વિભાગ, માહિતી અને પ્રસારણ મંત્રાલય દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રસંગે રાષ્ટ્રપતિ ભવન ખાતે આ પ્રોજેક્ટમાં સહભાગી એવા શ્રી અમિત ખરે, સચિવ, આઈ એન્ડ બી મંત્રાલય, શ્રીમતી સાધના રાઉત, મુખ્ય ડાયરેક્ટર જનરલ, પ્રકાશન વિભાગ, આઈ એન્ડ બી મંત્રાલય તેમજ પ્રકાશન વિભાગની ટીમ પણ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

મહાત્મા ગાંધીના જીવન અને સમયની વિસ્તૃત માહિતી આપતા ફોટોગ્રાફ્સ સહિત આ આલબમમાં માત્ર એક શરમાળ છોકરાના જન્મ, તેના શરૂઆતના દિવસો અને શિક્ષણ, મહાત્મા બનવાની સફર (દક્ષિણ આફ્રિકામાં), ભારતમાં જુદી જુદી ચળવળના માધ્યમથી સત્ય સાથેના તેમના પ્રયોગોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે અને ૨૦મી સદીની તીવ્ર સ્વતંત્રતા ચળવળ કે જેના તેઓ મુખ્ય સૂત્રધાર હતા તેને પણ ચિત્રિત કરવામાં આવ્યા છે.

સૌપ્રથમ વખત આ આલબમનું હિન્દી મુદ્રણ, ''મહાત્મા ગાંધીઃ ચિત્રમય જીવનગાથા'' તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે, જેથી કરીને તેની લોકો સુધીની પહોંચ વધારી શકાય અને બહોળા વાચકવર્ગ સુધી પહોંચાડી શકાય. આ પુસ્તકનું અંગ્રેજી મુદ્રણ સૌપ્રથમ વાર મહાત્મા ગાંધીના મૃત્યુની પ્રથમ જયંતી ઉજવણીના પ્રસંગે જાન્યુઆરી-૧૯૪૯માં રાજઘાટ ખાતે સર્વોદય દિવસ પ્રદર્શનમાંથી લીધેલા ફોટોગ્રાફ્સ લઈને ૧૯૫૪માં બહાર પાડવામાં આવ્યું હતું. આ હેરિટેજ પ્રકાશન, નવા હિન્દી મુદ્રણ સાથે, નેશનલ ગાંધી મ્યુઝિયમમાંથી લીધેલ ફોટોગ્રાફ્સ સહિત હવે ફરીથી વધુ સારી ડિઝાઇન અને ઉત્પાદનની ગુણવત્તા સાથે પુનઃ પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું છે.

શ્રી પ્રકાશ જાવડેકરે મહાત્મા ગાંધીની ૧૫૦મી જન્મજયંતીની ઉજવણી માટે આઈ એન્ડ બી મંત્રાલય દ્વારા કરવામાં આવી રહેલા પ્રયાસો અંગે રાષ્ટ્રપતિશ્રીને અવગત કરાવ્યા હતા. કેન્દ્રીય મંત્રી શ્રી પ્રકાશ જાવડેકરે રાષ્ટ્રપતિ સમક્ષ પુસ્તકોનું એક વિહંગાવલોકન પ્રસ્તુત કર્યું હતું અને આ આલબમને ભારતીય સ્વતંત્રતા આંદોલનના કેલિડોસ્કોપ (Kaleidoscope) તરીકે દર્શાવ્યાં હતાં. તેમણે મહાત્મા ગાંધીની ૧૫૦મી જન્મજયંતીની ઉજવણી માટે માહિતી અને પ્રસારણ મંત્રાલય તેમજ પ્રકાશન વિભાગ દ્વારા કરવામાં આવી રહેલા પ્રયાસોને પણ ભારપૂર્વક રજૂ કર્યા હતા.

મંત્રાલયનું કાર્ય માત્ર તેના પોતાના પ્રયાસો સુધી જ મર્યાદિત નથી, પરંતુ તેમાં લોકોના બહોળા વર્ગ સુધી અસરકારક

રીતે પહોંચવા માટે તેના મીડિયા વિભાગોના માધ્યમથી સરકારના તમામ મંત્રાલયોના નોંધપાત્ર પ્રયાસોનો પણ સમાવેશ થાય છે. મંત્રીશ્રીએ રાષ્ટ્રપતિને મહાત્મા ગાંધીનાં સંયુક્ત કાર્યોના પ્રકાશન કે જે હવે ઈ-વર્ઝનમાં પણ ઉપલબ્ધ છે તે અંગે પણ અવગત કરાવ્યા હતા. મહાત્મા ગાંધીની ૧૫૦મી જન્મજયંતીની ઉજવણી કરવા માટે પ્રકાશન વિભાગે મહાત્મા ગાંધીની ૧૫૦મી જન્મજયંતીની ઉજવણીના વર્ષ દરમિયાન આશરે વીસ પુસ્તકો અને પચાસ ઈ-પુસ્તકો બહાર પાડ્યાં છે કે જેમાં કસ્તૂરબા ગાંધી ઉપર પણ એક પુસ્તકનો સમાવેશ થાય છે.

રાષ્ટ્રપતિ શ્રી રામનાથ કોવિંદે ગાંધીજી જે મૂલ્યો અને આદર્શો માટે અડગ રહ્યા હતા તેને ફેલાવવા માટે માહિતી અને પ્રસારણ વિભાગના પ્રયાસોની પ્રશંસા કરી હતી. તેમણે અધિકારીઓને આ વર્ષ દરમિયાન ગાંધીજયંતીના આગલા અઠવાડિયા દરમિયાન તેમના પ્રયાસોને વધુ ગતિમાન કરવા જણાવ્યું હતું. તેમણે તમામ સરકારી અધિકારીઓને પણ મહાત્મા ગાંધીની ૧૫૦મી જન્મજયંતીની ઉજવણીમાં સક્રિય રીતે ભાગ લેવા માટે પણ પ્રોત્સાહિત કર્યા હતા. સ્રોતઃ પીઆઈબી

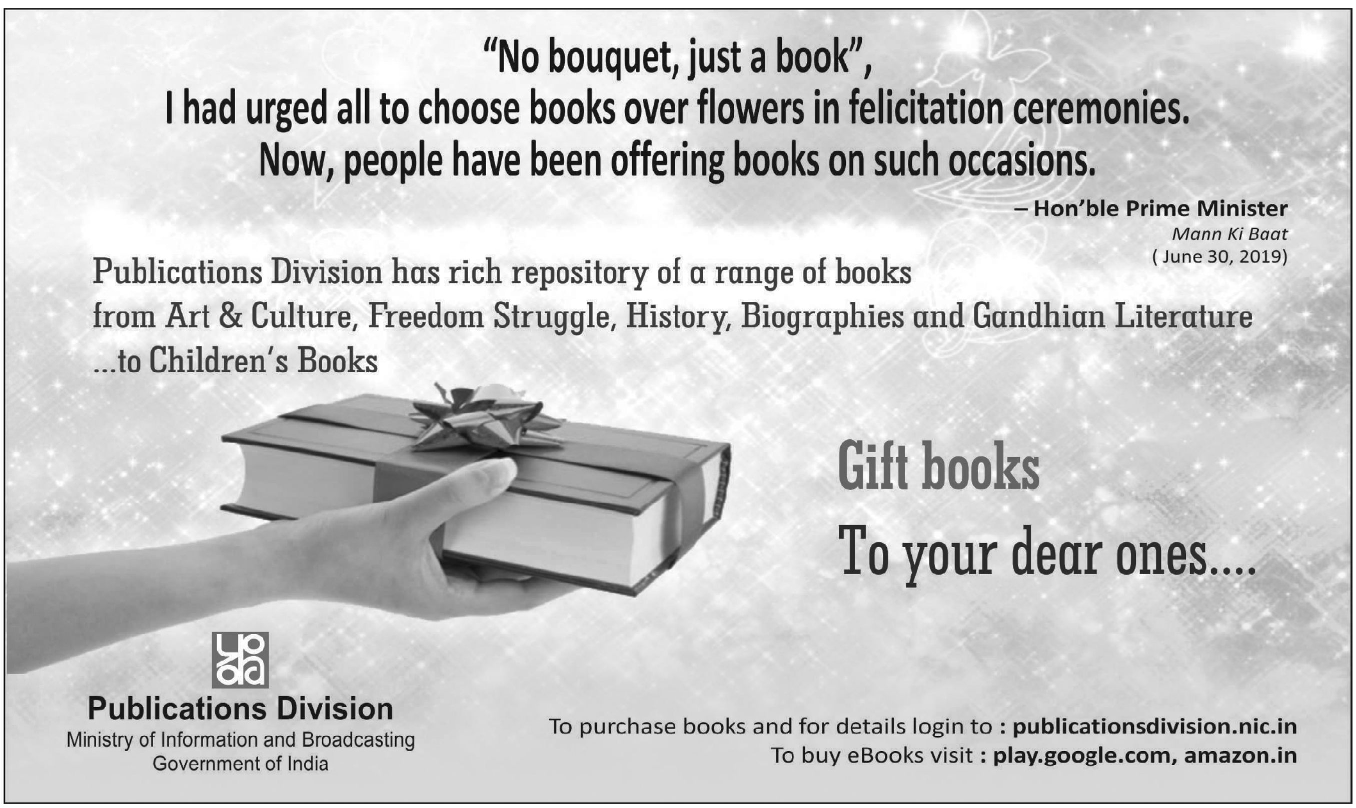

સ્વતંત્રતા દિવસે પ્રધાનમંત્રીના સંબોધનના મુખ્ય અંશો

- દેશ હવે વિકાસમાં વધારાની રાહ જોઇ શકે તેમ નથી, બલકે તેણે મોટી હરણફાળ માટે પ્રયાસ કરવા જોઇએ.
- આધુનિક માળખાકીય સવલતના વિકાસ માટે ૧૦૦ લાખ કરોડ રૂપિયાની રકમ આ સમયગાળા માટે ફાળવવામાં આવી છે, જે જીવનધોરણને સુધારવાની સાથે જ રોજગારની નવી તકોનું પણ સર્જન કરશે.
- ભારત ૫ ટ્રિલિયન ડૉલરનું અર્થતંત્ર બનવાનું સ્વપ્ન સેવી રહ્યું છે. સ્વતંત્રતાનાં ૭૦ વર્ષમાં દેશ ૨ ટ્રિલિયન ડૉલરનું અર્થતંત્ર બન્યો હતો પણ છેલ્લાં ૫ વર્ષમાં અમે તેને ૩ ટ્રિલિયન ડૉલરનું અર્થતંત્ર બનાવી દીધો છે અને આ ઝડપે આપણે ૫ ટ્રિલિયન ડૉલરનું અર્થતંત્ર બની શકીએ છીએ.
- સ્વતંત્રતાનાં ૭૫ વર્ષ સુધીમાં, ખેડૂતોની આવક બમણી થવી જોઇએ, દરેક ગરીબ પાસે પાકું મકાન હોવું જોઇએ, પ્રત્યેક પરિવારને વીજજોડાણ મળવું જોઇએ અને પ્રત્યેક ગામ પાસે ઓપ્ટિકલ ફાઇબર નેટવર્ક અને બ્રોડબેન્ડ કનેક્ટિવિટી અને દૂરવર્તી શિક્ષણની સુવિધા હોવી જોઇએ.
- આપણે બ્લૂ ઇકોનોમી (સમુદ્રી સંસાધનો) પર ભાર આપવો જોઇએ. આપણા ખેડૂતો નિકાસકાર બનવા જોઇએ અને દેશનો પ્રત્યેક જિલ્લો નિકાસનું કેન્દ્ર બનવો જોઇએ. પ્રત્યેક જિલ્લામાંથી મૂલ્ય સંવર્ધિત સામાન વૈશ્વિક બજાર સુધી પહોંચવો જોઇએ.
- જમ્મુ અને કાશ્મીર તેમજ લદાખના નાગરિકોની મહેચ્છાઓ અને આકાંક્ષાઓ પૂરી થાય તે આપણી જવાબદારી છે. ત્યાં રહેતા દલિતોને પણ દેશમાં રહેતા અન્ય દલિતોની જેવા જ સમાન અધિકારો મળવા જોઇએ. તેવી જ રીતે ગુજ્જર, બકરવાલ, ગદી, સિપ્પી અથવા બાલ્તી જેવા સમુદાયને પણ રાજકીય અધિકારો પ્રાપ્ત થવા જોઇએ. ભાગલા બાદ, વિસ્થાપિત થયેલા અને જમ્મુ-કાશ્મીરમાં વસેલા લાખો લોકોને મૂળભૂત માનવ અધિકારો અને નાગરિક અધિકારોથી વંચિત રખાયા હતા.
- જમ્મુ-કાશ્મીર અને લદ્દાખ શાંતિ અને સમૃદ્ધિનું રોલ મોડલ બની શકે છે અને તે ભારતના વિકાસની દિશામાં મહત્ત્વપૂર્ણ પ્રદાન કરી શકે છે. રાજ્ય ભારતના વિકાસમાં મોટા પાયે પ્રદાન કરી શકે છે. આજે પ્રત્યેક ભારતીય ગર્વભેર 'એક દેશ, એક બંધારણ' હોવાનું કહી શકે છે.
- GSTએ 'એક દેશ,એક કર'ના સ્વપ્નને સાકાર કર્યું છે. આપણે સફળતાપૂર્ણ રીતે ઊર્જા ક્ષેત્રે 'એક દેશ, એક ગ્રીડ' પ્રાપ્ત કર્યું છે. આપણે સાથે જ 'એક દેશ,એક મોબિલિટી કાર્ડ' સિસ્ટમ પણ વિકસિત કરી છે અને આજે દેશમાં 'એક દેશ, એક ચૂંટણી' પર ચર્ચા ચાલી રહી છે અને તે લોકશાહીયુક્ત રીતે થવું જોઇએ.
- વસ્તીવિસ્ફોટ નવી સમસ્યાઓનું સર્જન કરી શકે છે. ખાસ કરીને ભવિષ્યની પેઢીઓ માટે પણ તો સમાજમાં જાગૃત લોકોનો એક વર્ગ પણ છે, જે આ પડકારથી સભાન છે. આપણે આ મુદ્દે ચિંતન કરવું જોઇએ અને તેને સમાજના તમામ વર્ગો સુધી લઇ જવો જોઇએ.
- ભ્રષ્ટાચાર અને સગાવાદે દેશને કલ્પના બહારની હદ સુધી નુકસાન કર્યું છે. અમે આ દૂષણની સામે લડવા માટે ટેક્નોલોજીથી સંચાલિત કેટલાંક પગલાંઓ ઉઠાવ્યાં છે.
- જીવન જીવવામાં સરળતા એ સ્વતંત્ર ભારતની જરૂરિયાત છે. આપણે એવા પારિસ્થિતિકીય તંત્રની રચના કરવી જોઇએ, જ્યાં રોજિંદા જીવનમાં સરકારનો ઓછો હસ્તક્ષેપ હોય.

સ્વતંત્રતા દિવસે પ્રધાનમંત્રીના સંબોધનના મુખ્ય અંશો

- ભારત માટે એ ગર્વની બાબત છે કે આપણે ભાવ વધારો નિયંત્રણમાં રાખીને ઊંચા વિકાસદરની સાથે પ્રગતિ કરી રહ્યા છીએ.
- એક સ્થિર સરકાર નીતિગત આગાહીઓને સુગમ બનાવે છે અને સ્થિર તંત્ર આંતરરાષ્ટ્રીય વિશ્વાસનું સર્જન કરે છે. ભારતની રાજકીય સ્થિરતા બદલ વિશ્વ તેની તરફ પ્રસંશા ભરી નજરે જોઇ રહ્યું છે.
- આપણા અર્થતંત્રનો પાયો ખૂબ જ મજબૂત છે અને GST તેમજ IBC જેવા સુધારાઓએ તંત્ર પ્રત્યે નવી શ્રદ્ધાનું સર્જન કર્યું છે. આપણા રોકાણકારોએ વધુ મૂડીરોકાણ કરવું જોઇએ, વધારે કમાણી કરવી જોઇએ અને વધારે રોજગારનું સર્જન કરવું જોઇએ. આપણે આપણા સંપત્તિસર્જકોને શંકાની નજરે જોવાનું બંધ કરવું જોઇએ, તેઓ વધુ સન્માનના હકદાર છે. ઊંચી સંપત્તિનું સર્જન મોટી વહેંચણી તરફ દોરી જશે અને તે ગરીબ જનતાના કલ્યાણમાં મદદ કરશે.
- ભારત ખૂબ જ મજબૂત રીતે આતંકવાદ ફેલાવી રહેલાં દળો સામે લડી રહ્યું છે. વિશ્વના અન્ય દેશોના સંઘ સાથે તેવા તમામને ઉઘાડા પાડશે, જેઓ આતંકવાદને પાળી-પોષી રહ્યા છે, તેને પ્રોત્સાહન આપી રહ્યા છે અને તેની નિકાસ કરી રહ્યા છે. આતંકવાદના દૂષણને ડામવા માટે આપણાં સુરક્ષા દળો અને સુરક્ષા એજન્સીઓએ દૃષ્ટાંતરૂપ ભૂમિકા ભજવી છે અને હું તેમને સલામ કરું છું.
- ભારતના પાડોશી- બાંગ્લાદેશ, અફઘાનિસ્તાન અને શ્રીલંકા આતંકવાદથી પીડાઇ રહ્યાં છે. પાડોશમાં આપણો સારો મિત્ર- અફઘાનિસ્તાન આગામી ચાર દિવસમાં પોતાનો ૧૦૦મો સ્વતંત્રતા દિવસ ઊજવવા જઇ રહ્યો છે. લાલ કિલ્લાની પ્રાચીર પરથી હું અફઘાનિસ્તાનની જનતાને મારી શુભેચ્છાઓ પાઠવું છું, જેઓ સ્વતંત્રતાની ૧૦૦મી વર્ષગાંઠ ઊજવી રહ્યા છે.

- મેં ૨૦૧૪માં લાલ કિલ્લાની પ્રાચીર પરથી સ્વચ્છતાનો મુદ્દો ઉઠાવ્યો હતો અને હવે પછીનાં થોડાં સપ્તાહ બાદ જ બીજી ઓક્ટોબરના રોજ મહાત્મા ગાંધીની ૧૫૦મી જન્મજયંતી પ્રસંગે ભારત ખુલ્લામાં કુદરતી હાજતે જવાથી મુક્ત દેશ બની જશે.
- એક પર્યટન સ્થળ તરીકે ભારત વિશ્વમાં આશ્ચર્ય બની શકે છે. તમામ ભારતીયોએ પર્યટનને પ્રોત્સાહન આપવું જોઇએ, કારણ કે પર્યટન ક્ષેત્ર ઓછા રોકાણની સાથે વધારે રોજગાર પૂરા પાડે છે અને સાથે જ અર્થતંત્રને પણ મજબૂત કરે છે.
- આપણો દેશ લાંબા સમયથી સશસ્ત્ર દળોમાં સુધારા માટે ચર્ચા કરતો આવ્યો છે અને ઘણાં કમિશન અને અહેવાલોએ તે વાતને રેખાંકિત કરી છે. દળો વચ્ચેના સમન્વયને વધારે ધારદાર બનાવવા માટે ભારતને ચીફ ઓફ ડિફેન્સ સ્ટાફ, CDS મળશે, જે દળોને હજુ પણ વધારે અસરકારક બનાવશે.
- દેશવાસીઓ બીજી ઓક્ટોબર સુધીમાં ભારતને સિંગલ યુઝ પ્લાસ્ટિકથી મુક્ત બનાવવાનું પ્રણ લે તેવી હું કામના કરું છું. તે માટે પ્રત્યેક નાગરિક, મ્યુનિસિપાલિટીઓ અને ગ્રામ પંચાયતોએ સાથે આવવું જોઇએ.
- આપણી પ્રાથમિકતા 'મેડ ઇન ઇન્ડિયા' પ્રોડક્ટ હોવી જોઇએ. સારી આવતી કાલ માટે, શું આપણે સ્થાનિક પ્રોડક્ટનો વપરાશ કરવાનું અને સાથે જ ગ્રામીણ અર્થતંત્ર અને MSME ક્ષેત્રમાં સુધારો કરવામાં મદદ કરવાનું વિચારી શકીએ.
- આપણાં ડિજિટલ પેમેન્ટ પ્લેટફોર્મ મજબૂત રીતે ઊભરી રહ્યાં છે. આપણે આપણા ગામની દુકાનો, નાનાં આઉટલેટ્સ અને શહેરોના નાના મોલ્સમાં ડિજિટલ પેમેન્ટ પર ભાર આપવો જોઇએ.
- આપણે રાસાયણિક ખાતર અને જંતુનાશકોનો ઉપયોગ કરીને જમીનના આરોગ્યને ખરાબ કરી રહ્યા છીએ. જ્યારે ગાંધીજીએ આપણને પહેલાં જ માર્ગ દેખાડી દીધો હતો તો શું આપણે રાસાયણિક ખાતરના વપરાશને ૧૦%, ૨૦% અથવા ૨૫% જેટલો ન ઘટાડી શકીએ. મને વિશ્વાસ છે કે ખેડૂતો મારી આ ઇચ્છાનું સન્માન કરશે.
- ભારતીય વ્યાવસાયિકોને વિશ્વ સ્તરે માન્યતા પ્રાપ્ત છે. આપણા વિજ્ઞાનીઓએ ચંદ્રયાનમાં પોતાની ક્ષમતા સાબિત કરી છે, જે ચંદ્રની હજુ સુધી વણખેડાયેલી ધરતી પર પહોંચી રહ્યું છે.
- આવનારા દિવસોમાં ગામોમાં ૧.૫ લાખ કલ્યાણ કેન્દ્રોનું સર્જન કરાશે. પ્રત્યેક ત્રણ લોકસભા મતવિસ્તાર વચ્ચે એક મેડિકલ કોલેજ, બે કરોડ ગરીબ લોકો માટે મકાન, ૧૫ કરોડ ગ્રામીણ ઘરમાં પીવાના પાણીનો પુરવઠો અને ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં ૧.૨૫ લાખ કિલોમીટરના રોડ, ઉપરાંત પ્રત્યેક ગામને બ્રોડ બેન્ડ અને ઓપ્ટિકલ ફાઇબર નેટવર્ક સાથે જોડવાં એ આપણા પ્રાપ્ત કરવાના લક્ષ્યાંકો પૈકીના કેટલાક લક્ષ્ય છે. ૫૦,૦૦૦ કરતાં પણ વધારે નવા સ્ટાર્ટઅપનું આયોજન થઇ રહ્યું છે.
- ભારતીય બંધારણ પોતાનાં ૭૦ વર્ષ પૂરા કરી રહ્યું છે, બાબાસાહેબ આંબેડકરનું સ્વપ્ન અને આ વર્ષ સાથે જ ગુરુનાનક દેવજીની ૫૫૦મી જન્મજયંતી બદલ પણ ખૂબ જ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. આપણે સૌ સારા સમાજ અને એક સારા દેશ માટે બાબાસાહેબ અને ગુરુ નાનક દેવની શીખોને ગ્રહણ કરીને આગળ વધીએ.

સ્રોતઃ PIB

પ્રકાશન તા. ૧ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૯
પોસ્ટિંગ તા. ૭ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૯

R.N.I. 48778/90
REGD. NO. GAMC 222/2018-2020
VALID UPTO 31-12-2020 ISSUED BY SSP AHMEDABAD
PERMITTED TO POST AT PSO AHMEDABAD ON 7TH OF EVERY MONTH
Licence to Post Without Prepayment No. PMG/HQ/051/2018-20 VALID UPTO 31-12-2020

YOJANA (GUJARATI), SEPTEMBER-2019 | **O.I.G.S.**

પ્રતિશ્રી,

પ્રેષક:
તંત્રી,
'યોજના' કાર્યાલય
પ્રકાશન વિભાગ, C/O પ્રેસ ઈન્ફોર્મેશન બ્યૂરો,
બીજો માળ, અખંડાનંદ હોલ, મધર ટેરેસા રોડ,
સીએનઆઈ ચર્ચની નજીક, ભદ્ર,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧. ગુજરાત.

Printed & Published by Dr. Sadhana Rout, Pr. D.G. and Head on behalf of Publications Division, Soochna Bhawan, C.G.O. Complex, New Delhi-110003.
Regional Office: Editor, Yojana Office, Publications Division, Ministry of I&B, Government of India
C/o Press Information Bureau, 2nd Floor, Akhandanand Hall, Mother Teresa Road, Near CNI Church, Bhadra, Ahmedabad-380001. Gujarat.
For subscription, purchase, advertisements & discount policy, contact : yojanagujarati@gmail.com or (079) 26588669 (Mon-Fri)
Printed by Print Vision Pvt. Ltd., Opp. Ashwamegh Elegance-II, Ambawadi Bazar, Ambawadi, Ahmedabad-380006.